

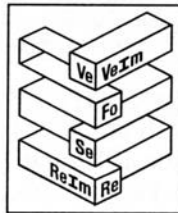
OFFICINA
TEXTOLOGICA

5.

Grammatika – szövegnyelvészet –
szövegtan

Szerkesztette

Petőfi S. János
Szikszainé Nagy Irma

Kossuth Egyetemi Kiadó
Debrecen, 2001

Officina Textologica

Főszerkesztő:
PETŐFI S. JÁNOS

Szerkesztőbizottság:
HOFFMANN ISTVÁN
KERTÉSZ ANDRÁS
KISS SÁNDOR
KOCSÁNY PIROSKA
PELYVÁS PÉTER
SZIKSZAINÉ NAGY IRMA
SZTANÓ LÁSZLÓ

Technikai szerkesztő:
PÓCZOS RITA

Borítóterv:
VARGA JÓZSEF

A kötetet lektorálta:
HUNYADI LÁSZLÓ
MAROSVÁRI MÁRIA

Ez a kiadvány az OTKA (29823)
támogatásával készült

ISSN 1417–4057
ISBN 963 472 549 X
Debreceni Egyetem, Kossuth Egyetemi Kiadó
Felelős kiadó: Cs. Nagy Ibolya

TARTALOM

PETŐFI S. JÁNOS—SZIKSZAINÉ NAGY IRMA: Előszó	7
--	---

I:

1. PELYVÁS PÉTER

Az idealizált kognitív modellek szerepe a mondat- és szövegalkotásban	11
---	----

2. CSÚRY ISTVÁN

Hogyan osztályozzuk a szöveg(grammatika) kötőelemeit? – A konnektorok mibenlétéről és hovatartozásáról	27
--	----

3. CSÚRY ANDREA

Névmási referencia: szöveggrammatikai és/vagy (szöveg)szemantikai kérdés?	34
---	----

4. SKUTTA FRANCISKA

A megfejtető sűrités (Francia nyelvű példák a kihagyásos szerkesztésre)	42
---	----

5. KISS SÁNDOR

Szövegvizsgálatok kései latin krónikákban	52
---	----

6. MURVAI OLGA

Szemantikai és pragmatikai kiegészítések a modalitás vizsgálatához	59
--	----

7. KÁDÁR EDIT

Gond <i>van!</i> (Töprengések a <i>van</i> -os szerkezetek egy sajátos típusa kapcsán)	70
--	----

8. MOLNÁR ANNA	
Német modális partikulák egy irodalmi dialógusban (F. X. Kroetz: „Oberösterreich”)	81
II.	
9. KOVÁCS-KISS KÁLMÁN	
A szöveg figurális meghatározottsága Heine és Petőfi költészetében	87
III.	
10. DOBI EDIT	
Egy kétlépcsős modell szövegmondatok szemiotikai textológiai reprezentációjához	98
11. TOLCSVAI NAGY GÁBOR	
Szövegtipológiai sajátosságok és a mondatszerkezet néhány össze- függése	112
12. SZABÓ ZOLTÁN	
Összehasonlító stilsztika és összehasonlító szövegtan	125
<i>Officina Textologica</i> Abstract.....	133

Előszó

PETŐFI S. JÁNOS – SZIKSZAINÉ NAGY IRMA

0. Az *Officina Textologica* programadó első és az azt követő – magyar nyelvű szövegek szerkezetét elemző – tematikus kötetek után ezúttal a Debreceni Egyetemen 2001. november 9-én (a nyelvi tanszékek belső és külső munkatársainak részvételével) megrendezett konferencia kötetét veszi kézbe az olvasó, amely három irányban is tágítja a sorozat eddigi tematikáját. Tágítja egyrészt azáltal, hogy a konferencia résztvevői olyan mondatgrammatikai és szövegtani (retorikai, stilisztikai, tipológiai) jelenségeket is elemeztek, amelyeket sorozatunkban eddig nem tárgyaltak; másrészt azáltal, hogy elemzéseik zömmel idegen nyelvű szövegekre vonatkoznak; harmadrészt a fórum jellegéből adódóan az előadások a hagyományostól nagyon eltérő vagy azzal egyenesen ellentétes fel fogásoknak is helyt adnak (Kádár Edit dolgozata).

Az írásokban vizsgált problémák köre szemléletesen mutatja, hogy a szövegtan elmélete nem ismer nyelvi határokat, hiszen a cikkek között magyar, angol, francia és latin nyelvű szövegeket elemző írásokat találunk. A konkrét nyelvi vizsgálatok egyike sem nélkülözi az általános szövegelméletre való kitekintést, és lényegében mindegyik vagy annak egy aspektusát mutatja be, vagy továbbfejlesztésre tesz javaslatot konkrét nyelvi anyag kapcsán. A gyűjtemény mindegyik tanulmánya a maga sajátos módján hozzájárul a szövegtan tudományának minél jobb megismeréséhez, és egyben felhívja az olvasó figyelmét az értő fel dolgozásra.

A kötet írásait két nagyobb tematikai egység keretében helyeztük el, még ha ez a két egység metodológiai szempontból nem is különíthető el élesen egymástól. Az elsőbe a különböző nyelvű szövegeket különféle szempontból elemző előadások anyagát soroltuk (a nyelvek abc-sorrendjét követve), a másodikba a szövegegész szerkezetének vizsgálatával kapcsolatos általánosabb jellegűeket.

1. Az első egységet Pelyvás Péter „Az idealizált kognitív modellek szerepe a mondat- és szövegalkotásban” című írása nyitja, amely *angol* nyelvű példákön szemlélteti az előadása címében jelzett tematikát. A tanulmány a holista kognitív grammatika megközelítési módszerével tárgyal néhány egymással kognitív nyelvészeti szempontból összefüggő problémát (az idealizált kognitív modellek szerepét a mondatalkotásban; a magyar *kell*, az angol *must* típusú predikátumokat, a kognitív modellalkotás korrekcióját), s ezek segítségével bizonyítja, hogy a kognitív nyelvészet a hagyományostól eltérő eszköztára ellenére is képes lényeges nyelvészeti kérdésekre a hagyományos

megoldásokkal korreláló, illetve azokat továbbvivő válaszokat adni. A dolgozat befejező részében Pelyvás Péter J. Heller *A 22-es csapdája* című regénye egy rövid részletének figyelemre méltó elemzését adja, melyben a kognitív nyelvészeti elemzés és az irodalmi elemzés ötvözete valósul meg.

Ezt követi három *francia* nyelvű szöveg szövegnyelvészeti aspektusait elemző írás: Csűry István a „Hogyan osztályozzuk a szöveggrammatika kötőelemeit? – A konnektorok mibenlétéről es hovatarozásáról –” című cikkében a konnektor fogalom tisztázására tesz kísérletet. Miután bemutatja a szerző, mi mindent értenek általában konnektoron a szakirodalomban, felvázolja a szövegszervező elemek rendszerezésének egy általa célszerűnek tartott módját, és ezt az osztályozást szemléletes ábrával illusztrálja. Cikke záró részében speciális eseteket elemez. Francia példái alapján kimutathatók bizonyos tendenciák, nevezetesen a konnexív funkcióval felruházott francia mondatösszetevők a mondat elejére kerülnek, míg az adverbális konnektorok mondatbelsejei vagy mondatvégi helyzetben maradnak, ha nincs konnexív szerepük.

Csűry Andrea „Névmási referencia: szöveggrammatikai és/vagy (szöveg)-szemantikai kérdés?” című cikkében három francia nyelvű példa meggyőző elemzésével bizonyítja a névmási referencia interpretálásának több síkon megvalósuló módját. Mindegyik esetben határozatlan névmás a kiinduló elem. Maga az elemzés kideríti, hogy teljes értelmezésük csak szemantikai síkon valósítható meg, valamint azt is, hogy a francia határozatlan névmások szövegkohéziós funkciót töltenek be a különböző típusú szövegekben.

Skutta Franciska „A megfejtető sűrítés (Francia nyelvű példák a kihagyásos szerkesztésre)” címmel írt tanulmányt a kötetbe, mely egy kevésbé ismert kortárs francia író Jean-Loup Trassard egy műve (Tardifs instantanés) tíz rövid elbeszélésének szövegszerkesztési/sűrítési eljárásait tárja fel. Olyan szövegekről van szó, melyek bőséges példát szolgáltatnak a kihagyásos szerkesztés változatos megoldásaira: grammatikai és lexikai téren egyaránt. A tanulmány szerzője bemutatja a trassard-i írásmód sűrítési/tömörítési jellegzetességeit; osztályozási lehetőségeket kínál, s nagyon találó magyar fordításait is adja a francia szerző szövegének. Konklúziója szerint az olvasó fokozatosan „megtanulja” a szöveg által teremtett új nyelvi szabályrendszert, s frissen szerzett kompetenciájával maga is képes lesz addig soha-nem-volt kifejezéseket alkotni.

A sort Kiss Sándor „Szövegvizsgálatok kései latin krónikákban” című írása folytatja, amely *latin* nyelvű szövegek szövegösszetartó elemeinek vizsgálatával foglalkozik. A címben jelölt szövegeket az elbeszélés folyamatának tagolása, a szó szoros értelmében vett narráció és a kommentár viszonya, az esetleges utalások a szöveg más részeire, illetve a kapcsolódó-tagoló elemek (konnektívumok) működése szempontjából vizsgálja a szerző. Összegzésként

különféle kísérleti formulákba sűríti azt a négy modellt, melyek meghatározzák a vizsgált reprezentatív szövegrészletek szerkesztésmódját. Kitűnik a dolgozatból, hogy sikerrel ötvözhető a szűkebb értelemben vett szövegnyelvészet módszerei az elbeszéléseleméleti szempontokkal.

Murvai Olga és Kádár Edit „Szemantikai és pragmatikai kiegészítések a modalitás vizsgálatához”, illetőleg „Gond *van!*” (Töprengések a *van*-os szerkezetek egy sajátos típusa kapcsán) című írásainak *magyar* nyelvű szövegek képezik a példaanyagát. Az utóbbi tanulmány a *van* mint igei funktor kérdését tárgyalja, szoros kapcsolatban egyrészt az ún. alanytalan igék, másrészt a funkcióigék kategóriáival. Tanulmányának első részében áttekintést ad a Magyar grammatikában (2000) fellelhető kategorizálásról, majd tárgyalja a létigének azokat a sajátos előfordulásait, amelyekben az valamilyen természeti, környezeti, állapotot, helyzetet kifejező szerkezetben jelenik meg. Murvai Olga dolgozatának sok példájából egyértelműen adódik a következtetés: a kommunikáció nagy nyeresége az, hogy a modális jelentésben mindig több tartalom van, mint amennyi a strukturális/szemantikai jelentésben.

Ezt a tematikai-metodológiai egységet Molnár Anna „Német modális partikulák egy irodalmi dialógusban (F. X. Kroetz: Öberösterreich)” című írása zárja, amely egy kortárs német drámaíró modern népszínművének nyelvhasználata alapján szemlélteti a modális partikulák interakciós stratégiai szerepét, azt, hogyan fejezi ki a közlő a nyelvileg meg nem fogalmazott előfeltevéseit ezekkel a nyelvi elemekkel. A számos példával illusztrált elemzés nyilvánvalóvá teszi, hogy a modális partikulák a mondanivaló sűrítésének eszközei, illetve a stílári hatásúak.

2. A második egység első írása Dobi Edité „Egy kétlépcsős modell szövegmondatok szemiotikai textológiai reprezentációjához” címmel, amely a szövegek legalsó makroszintje (*szöveg*)*nyelvészeti* elemzésének aspektusaival foglalkozik. Dolgozata első részében a szerző alapvető fogalomértelmezéseket ad, a továbbiakban pedig egy konkrét szövegmondat leírásával világítja meg a modell működését. Kétlépcsős modellje a verbális megformáltság, a kommunikációs szituáció, illetve az ábrázolt valóság felől támasztott elvárásoknak is meg kíván felelni. Ilyen integráló jellegű modellt csak többfajta grammatikára: a generatív, a funkcionális és az esetgrammatikára támaszkodva lehet létrehozni.

Kovács-Kiss Kálmán „A szöveg figurális meghatározottsága Heine és Petőfi költészetében” című írása a szövegelemzés néhány *poetikai-retorikai* aspektusát tárgyalja, és arra a kérdésre keresi a választ, hogy az irodalmi szöveget szerzői instancia vagy figurális-retorikus elemek határozzák-e meg. A Heine- és Petőfi-versek összevető elemzése alapján arra a következtetésre jut a tanulmány szerzője, hogy az általa idézett szövegek alkalmanként meghajolnak valamiféle

implicit szerzői akaratnak, míg más esetekben ez az instancia elveszteni látszik uralmát a szöveg felett.

Szabó Zoltán *a szövegstiliztika és a szövegtan kapcsolatát* elemzi „Összehasonlító stilisztika és összehasonlító szövegtan” címmel. A szerző hat pontban fejt ki az összehasonlító stilisztika mibenlétét, lényegét, különféle funkcióit. Bemutatás közben hangsúlyozza azt a tényt, hogy az összehasonlító stilisztika újból való átgondolásra, megújításra, javításra, tárgykörének bővítésére szorul. Az összehasonlító stilisztikának az összehasonlító szövegtan lenne/lehetne a textológiai megfelelője. Az összehasonlító szövegtan kialakítása mindkét tudományban, a szövegtanban és a stilisztikában is egyaránt kedvező hatású volna, mert szövegtani és stilisztikai univerzálék felfedezéséhez segítene hozzá.

Ennek az egységnek utolsó, „A szövegtipológiai sajátosságok és a mondat szerkezet néhány összefüggése” című írásában Tolcsvai Nagy Gábor *tipológiai problémákat* tárgyal. Dolgozata első részében írott, monologikus, tervezett, hagyományos szerkezetű szövegtípusokat vizsgál, melyekben a kommunikációs színtér szabályozva van, és mindegyikre a formális, választékos stílus jellemző. A második témakör a beszélt, spontán és nem hagyományos szövegek köréből való. A bemutatott elemzések arra a következtetésre adnak lehetőséget, hogy a mondat szerkezet fajtái és a szövegtípusok között összefüggések mutathatók ki.

3. Meggyőződésünk, hogy mivel ez a kötet sok új szemponttal gazdagítja az *Officina Textologica* tematikáját, ilyen konferenciákra (és konferenciakötetek publikálására) célszerű a jövőben is gondolnunk. Ezáltal is szellemi műhelyé kívánjuk tenni ezt a sorozatot.

1. Az idealizált kognitív modellek szerepe a mondat- és szövegalkotásban

PELYVÁS PÉTER

1. Bevezetés

Dolgozatom azt a célt tűzi ki maga elé, hogy néhány magyar és angol nyelvi jelenség példáján bemutassa azt, hogy a George Lakoff és Ronald Langacker nevével fémjelzett holista kognitív grammatika a szigorú értelemben vett nyelvi-nyelvészeti problémák elemzésére is alkalmas. Bár gondolat- és eszközenszere (amelyet itt részletesen helyhiány miatt bemutatni nem tudok) gyökeresen eltér a hagyományosnak nevezett nyelvtanokétól, elemzései gyakran azokéhoz hasonló eredményekre vezetnek (ld. pl. az *ad*, ill. *rak* típusú predikátumok elemzését a 2.1. pontban), de szép számmal vannak olyan területek is, ahol eddig nem vagy nem kielégítően tárgyalt nyelvi jelenségeknek saját rendszerén belül következetes és rendszerszerű magyarázatát tudja nyújtani.

A kognitív grammatikának egyik alapvető fontosságú tétele az, hogy a nyelvi rendszert és a nyelvhasználatot nem lehet élesen elválasztani: a rendszer tulajdonságait a nyelvhasználat és a használó: a beszélő kognitív folyamatainak függvényében írja le. A nyelvleírás minden szintjén abból indul ki, hogy a nyelv emberi produktum, amit kommunikációra használunk. Részben ezért, részben pedig azért, mert a hagyományos rendszerszintű (azon belül pedig a modularitásra épülő) leírások korlátai mára már egyre nyilvánvalóbbá válnak, nem tartja lehetségesnek a rendszer használatától független leírását – a leírás minden szintjén megjelennek a beszélő(k) közösségének szempontjai, melyek a világot egy sajátos rendszerbe foglalják (szubjektivitás).

A Lakoff (1987) által **tapasztalati realizmusnak** nevezett elv alapján az emberi kognitív tevékenység alapvető elemei a közvetlen tapasztalaton alapuló fogalom- és képiséma-alkotás, az idealizált kognitív modellek létrehozása, majd az így létrejött entitás- és viszonyrendszerek metonímiára és metaforára épülő kiterjesztése elvontabb tartományok konceptualizálására. A nyelvi rendszer és a nyelvhasználat ugyanezen eszközök segítségével írható le: pl. Langacker (1999: 206–19) szerint a mondat szerkezet leírásának is alapvető elemei a **hatókör** (teljes, közvetlen hatókör, profil), a **prominencia** (figura — háttér) és a **perspektíva** (objektív, ill. szubjektív elrendezés), Sweetser (1990) az angol módbeli segédigék alap- és episztemikus jelentései közötti kapcsolatot írja le metaforikus kiterjesztésként. Az angol segédigék rendszere is leírható graduális és radiális kategóriaként (Pelyvás 1996: 113–20).

Az **idealizált kognitív modellnek**, a jelen dolgozat fő tárgyának is közvetlen kognitív kapcsolata van. Lakoff (1987: 68) megállapítása szerint a világot idealizált kognitív modellek segítségével rendezzük struktúrákba. Alapvető tulajdonsága a szubjektivitás: az idealizált kognitív modell egy szituáció szereplőit és a közöttük lévő viszonyokat foglalja egységbe – **ahogyan a konceptualizáló/nyelvhasználó ezeket a szerepeket és viszonyokat látja**. Mikor a körülöttünk zajló eseményeket észleljük, önkéntelenül egyfajta értelmezést is adunk nekik: jól megfigyelhető ez a folyamat akkor, amikor egy már megkezdődött film elé úgy ülünk le, hogy még az újságban adott rövid bevezetőt is „elmulasztottuk” elolvasni. Annak megértése, hogy **mi is történik** (mi lesz a későbbiekben lényeges), nagy energiát követelő aktív tevékenység és a siker sem garantált. Pelyvás (1996: 95–102) skizofrénias betegekkel folytatott orvosi kísérletek kognitív értékelését adja: egyik következtetése az, hogy a kognitívmodell-alkotás nehézségei és a szótalálás nehézségei szoros összefüggést mutatnak.

A kategorizálás (fogalomalkotás) és a kognitívmodell-alkotás szoros kapcsolatát mutatják azok az esetek, amikor nem ismert tárgyat kell megneveznünk (körülírnünk). Legtöbbször interakción alapuló kognitív modellekkel próbálkozunk, és a kultúrák nagyfokú eltérése esetén furcsa eredményt is kaphatunk. Az anekdota szerint a bennszülött a *you-fight-'im-'e-cry* [te püfölsz, ő meg sír] kognitív modellel írta le a *zongorát*, ami azért mulatságos, mert a „látott” interakció alapos félreértelmezésén alapul.

Az idealizált kognitív modellek a nyelvi szerkezetek megformálásában is jelentős szerepet játszanak. Annak eldöntése, hogy mi is történik, nagy hatással van nemcsak közlésünk tartalmára, hanem a megformálás módjára is. A dolgozat ezt a hatást kívánja bemutatni és elemezni a mondat szintjén (4 jelenség alapján), és egy rövid szövegrészlet elemzésével a nyelvi interakciók szintjén.

2. Idealizált kognitív modellek a mondatalkotásban

A gondolati sémák és az idealizált kognitív modellek szervező erejének figyelembevételével újszerű, a korábbinál teljesebb és motiváltabb elemzéseket adhatunk bizonyos morfológiai és szintaktikai jelenségekről.

2.1. A magyar *ad* ↔ *rak* és az angol *give* ↔ *load* típusú predikátumok argumentum-szerkezetei

2.1.1. A generatív elemzés vázlata

A lexikai-funkcionális grammatika keretében készült elemzésében Laczkó (1998: 243–59) az angol *give* 'ad' és *load* 'rak', illetve a magyar *ad* és *rak* típusú predikátumok argumentumszerkezeteinek rendszerszerű szembenállásának elméleti hátterét vizsgálja.

A *give* és az *ad* összehasonlításakor kitűnik, hogy míg az angol igének két aktív argumentumszerkezete van, magyar megfelelőjének csak egy:

- (1) a. *John gave the money to the girl.*
b. *John gave the girl the money.*

(2) *János odaadta a pénzt a lánynak.*

A *load* és a *rak* esetében azonban mind az angol, mind a magyar igének két eltérő argumentumszerkezete van, és a variánsok a nyelvek között nagyjából megfelelnek egymásnak:

- (3) a. *John loaded the hay onto the waggon.*
b. *János (fel-)/(rá-)rakta a szénát a szekérre.*

(4) a. *John loaded the waggon with (the) hay.*
b. *János megrakta a szekeret (a) szénával.*

Az igenevek melléknévi használatának eltéréseire, a nominalizációban adódó eltérő argumentumszerkezetekre, valamint az igei predikátumok belső argumentumainak különböző elhagyhatóságán alapuló elemzése során Laczkó arra az érdekes következtetésre jut, hogy a morfoszintaktikai eltérések fogalmi különbségeken alapulnak: a *give*, ill. *ad* típusú predikátumok esetén ugyanazon fogalmi/szemantikai szerkezethez az angolban két különböző argumentumszerkezet, míg a magyarban csak egy rendelhető, a *load*, ill. *rak* típusú predikátumoknál azonban az eltérő argumentumszerkezetek eltérő szemantikai szerkezeteken alapulnak. Nem véletlen tehát, hogy itt mindkét nyelvben két kifejezési lehetőség van.

2.1.2. A kognitív elemzés

2.1.2.1. A *give* 'ad' típusú predikátumok

A kognitív elemzés főbb eredményei egybevágóak Laczkó (1998) fő következtetéseivel. Különbség a két elmélet között abban van, hogy az igenévi alakok és a nominalizáció által követelt argumentumszerkezet-változásokra tudomásom szerint még nem született részletes kognitív elemzés (bár pl. Langacker [1991, 1999] általánosságban felvázolja az időjeles és igenévi alakok közötti alapvető különbségeket, amelyek alapján a munka elvégezhetőnek látszik), viszont a kognitív elemzés részletes választ kereshet arra a kérdésre is, hogy a *rak*, ill. *load* típusú predikátumok szemantikai szerkezetei miben is különböznek egymástól, és arra is, hogy ennek a különbségnek milyen további nyelvi következményei lehetnek.

A kognitív elemzés kiindulópontja az, hogy az idealizált kognitív modell szubjektív a fentebb már vázolt értelemben: a „látott” eseményeket, illetve

viszonyokat a konceptualizáló (beszélő) rendezi struktúrákba, és a kapott struktúrák beszélőnként, ill. alkalmanként is különbözőek lehetnek az adott összefüggések, ill. kognitív háttér függvényében. Vannak olyan esetek, amikor a különbségek nagyjából ugyanazon a kognitív modellen belül csupán a prominencia eltolódásából adódnak. Erre lehet példa az angol *give* típusú predikátumok viselkedése. Úgy tűnik, hogy az (1)-ben adott két mondat eltérése ezen az alapon magyarázható. A különbség markánsabban is megmutatható (5) mondatainak segítségével (Langacker 1986: 14–5):

- (5) a. *Bill sent a walrus to Joyce.*
- b. *Bill sent Joyce a walrus.*
 (mindkettő: 'Bill küldött Joyce-nak egy rozsmárt')
- c. *Bill sent a walrus to Antarctica.*
 ('Bill küldött egy rozsmárt az Antarktiszra')
- d. ?*Bill sent Antarctica a walrus.*
 (*Bill küldött egy rozsmárt az Antarktisznak')
- e. *Bill sent a walrus to the zoo.*
 ('Bill küldött egy rozsmárt az állatkertbe')
- f. *Bill sent the zoo a walrus.*
 ('Bill küldött egy rozsmárt az állatkertnek')

Mind a hat mondat a *forrás – út – cél* sémán alapuló kognitív modellre épül. Mivel a modell azonos, (5d) elfogadhatatlansága (a csak angolul tudó számára) váratlan lehet; azért is, mert (5e, f) bizonyossága szerint a különbség nem egyszerűen a *cél* élő/élettelen megoszlásában rejlik. Langacker magyarázata szerint az (5a, c, e) mondatokban a *to* prepozíció jelenléte (ikonicitás) az állat által bejárt utat hangsúlyozza (helyezi profilba), a hozzá kapcsolódó főnévi csoport pedig az út végpontját jelöli. Ez a végpont bármi lehet: személy, kontinens vagy akár hely, ezért ezt az elrendezést tekinthetjük alapesetnek. (Adott kontextusban (5a) így is fordítható lenne: '*Bill odaküldött Joyce-hoz egy rozsmárt*'.)

Az (5b, d, f) mondatokban a prepozíció nem szerepel, ami azzal a következménnyel jár, hogy nem az *út*, hanem annak végpontja, a *cél* kerül profilba, és a két főnévi csoport egymás mellett állása miatt (ikonicitás) az egyiknek a másik általi birtoklása. (A kognitív grammatika a birtokos szerkezetet több más nyelvtani jelenséggel együtt mint kognitív közelségen alapuló referenciapont-szerkezetet írja le, ld. pl. Langacker 1993). *Hely* azonban nem tud birtokolni, (5d) ezért elfogadhatatlan, míg (5f)-nél az *állatkert* mint *intézmény* jöhet csak szóba.

A magyar és az angol példák összehasonlításából az is kitűnik, hogy a magyar főnévragok szépen „igazodnak” a langackeri elemzéshez, és arra is közvetett bizonyítékul szolgálhatnak, hogy a dativusi és genitivusi ragok hasonló szemantikai tartalmat hordozhatnak.

Ezen a ponton nem tarthatjuk egyértelműen eldöntöttnek azt a kérdést, hogy a két mondat szerkezet (argumentumszerkezet) valóban azonos kognitív modellen alapul-e, és csak a prominenssé váló elemek eltérése felelős a nyelvi különbségekért, vagy okunk van feltételezni azt, hogy már a kognitív modellek is különbözőek. Más, ebbe a csoportba tartozó predikátumoknál a különbségek még nagyobbak is lehetnek:

- (6) a. *I bought some roses for Jennifer.*
b. *I bought Jennifer some roses.*

Mindkettőt így fordíthatnánk: '*Vettem pár szál rózsát Jennifernek*', de lényeges különbség van közöttük: (6b) erősen sugallja, ha nem is implikálja, hogy a rózsák valóban eljutottak Jenniferhez, míg (6a) esetén az út mentális is maradhatott: *neki szántam, de azután másként alakultak a dolgok*. Tekinthejtük a két mondatot ugyanazon kognitív modellen alapulónak? Én emellett szeretnék érvelni, több okból is:

- az ilyen felfogás jobban összevág Laczkó (1998) igen meggyőző, morfoszintaktikai kritériumokon alapuló formális elemzésével;
- a prominencia, a hatókör és a perspektíva változása vagy egy konkrétan értelmezett séma, kognitív modell kiterjesztése egy elvontabb tartományba (pl. *út* → *mentális út*) a kognitív elemzések szokásos eszköztárába tartoznak;
- az elmosódott határu fogalmak (fuzzy concepts) feltételezése a nyelvészeti fogalmakra is igaz: nem kell tudnunk minden esetben pontosan megállapítani, hogy egy kognitív modell mikor alakul át egy másikká;
- amint azt a következő részben látni fogjuk, a *rak*, ill. *load* típusú predikátumok eltérő szerkezetű mondatai valóban markánsan eltérő kognitív modelleken alapulnak. Ehhez képest a fent tárgyalt különbségek elhanyagolhatók.

2.1.2.2. A magyar *rak* (angol *load*) típusú predikátumok

A kognitív elemzés ennél a predikátumtípusnál két különböző kognitív modellt feleltet meg a (3)-ban és (4)-ben bemutatott két különböző mondat szerkezetnek, melyeket itt most az egyszerűség kedvéért megismétlek.

- (3) a. *John loaded the hay onto the waggon.*
b. *János (fel-)/(rá-)rakta a szénát a szekérre.*
- (4) a. *John loaded the waggon with (the) hay.*
b. *János megrakta a szekeret (a) szénával.*

Pelyvás (1996: 102–8) részletesen elemzi a két szerkezet közötti különbségeket. Abból a 2.1.2.1-ben már említett feltevésből indul ki, hogy a kognitívmodellalkotás során a beszélő/konceptualizáló maga rendezi struktúrá(k)ba a megfi-

gyelt eseményeket – tehát szélsőséges esetben akár a *János szénát lopott* mondatnál is leírhatná ugyanezt a szituációt.

Fillmore (1977) elgondolása alapján az ilyen típusú (tranzitív) szituációkat két részeseményre bonthatjuk. (Ugyanez a gondolat megtalálható Langacker-nél (pl. 1999: 23–43) is, aki a **cselekvésláncban** (action chain) egy autonóm és egy azt kiváltó nem-autonóm folyamatot feltételez.) A kognitív modellek szintjén az első részesemény *János munkájával* (a keze és a vasvilla mozgásával) azonosítható mindkét szerkezetben. A különbség a második részesemény konceptualizálásában van: (3) mondataiban az alkalmazott kognitív modell a már ismert *forrás – út – cél* (a széna egyik helyről a másikra kerül), míg (4) mondataiban egy *tartály (konténer) megtöltése*. A *szekeket* tehát a két szerkezetben különböző módokon: *helyként*, illetve *tartályként* konceptualizáljuk. (Más szituációkban lehetne pl. *teher* vagy *közlekedési eszköz* is.)

Az elgondolás igazolására Pelyvás (1996) több érvet vonultat fel:

– (3) mondatai atelikusak, míg (4) mondatai telikusak.

Egy szituáció akkor telikus, ha természetes végpontja van, és akkor atelikus, ha ilyen végpont nem adható meg. Az adott mondatban a telikusság a következő módon tesztelhető:

- (7) *Ha János szénát rakott a szekérre, de közben megzavarták,*
a. *rakott szénát a szekérre?*
b. *megrakta a szekeket szénával?*

Ha a válasz *igen* (mint (a) esetén), akkor a szituáció atelikus. Ha a válasz *nem* (mint (b) esetén), akkor a szituáció telikus: a természetes végpontot, a *tartály megtöltését* a szituáció nem érte el.

– A tartály megtöltésének kognitív modellje megszorításokat tartalmaz a töltéshez használt anyagra:

- (8) *János megrakta a szekeket*
a. *szénával*
b. *almával*
c. *téglával*
d. *gépekkel*
e. **egy géppel*
f. **egy autóval*

Ezek a megszorítások a (3) típusú szerkezetben nem jelentkeznek.

– A tartály helyes megtöltésének szabályai nem azonosak a széna szállításának szabályaival.

Ennek igazolására Pelyvás (1996: 107) a megfelelő angol mondatokon egy kis felmérést végzett, amely azt igazolja, hogy a *'János nem rakta meg a szekeret rendesen'* mondat inkább azt implikálja, hogy *a szekér félig üres maradt* vagy *sok széna maradt a mezőn*, míg a *'János nem rakta fel rendesen a szénát a szekérre'* inkább azt, hogy *a széna nagy részét elveszítette a haza vezető úton*.

2.2. A magyar *kell*, angol *must* típusú predikátumok (módbeli segédigék)

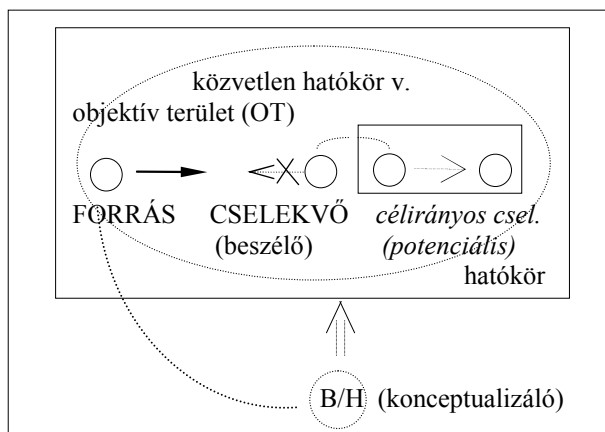
Az angol módbeli segédigék a nyelvelírás (legyen szó gyakorlati nyelvtanról vagy elméleti indíttatású munkáról, szinkrón vagy diakrón szemléletről) mindig is igen érdekes, ugyanakkor ellentmondásos területének bizonyultak. A teljesség igénye nélkül megemlítek néhány olyan szerzőt, aki nem azonosítja a kérdést a modális logika szabályrendszerével: Palmer (1979), (1986), Lightfoot (1979), Warner (1993) vagy a kormányzás és kötés elméletének különböző próbálkozásai a kategória kezelésére, pl. Radford (1988). Ezek értékelése itt nem lehet feladat, de annyi elmondható, hogy igen sok értékes megfigyelés és részáltalánosítás született, átütő siker nélkül.

Azt a kérdést, hogy a magyarban fellelhető-e a segédige kategóriája, Kálmán et al. (1989) vizsgálja. A szerzők arra a következtetésre jutnak, hogy a kategória a magyarban is elkülöníthető, de – ellentétben pl. az angollal – elsősorban prozódiai jegyek alapján (csüggés, beférkőzés): „[a]zok a ni-alak melletti igék segédigék, amelyek lapos prozódiajú mondatban hangsúlytalanok lehetnek” (Kálmán et al. 1989: 62).

Ez a meghatározás jó összhangban van a Langacker (1987, 1991) által bevezetett lehorgonyzó predikáció (grounding predication) fogalmával. (Erről részletesebben ld. Pelyvás (1998: 124–30). A lehorgonyzó predikáció a beszélőnek mondandója valóság tartalmához fűződő viszonyát fejezi ki, és alapvető tulajdonsága az, hogy mindig a háttérben marad. A tradicionális grammatikában ennek a viszonyznak az **episztemikus modalitás** terminus felel meg.

A kognitív modellek szintjén a módbeli segédigéket meglehetősen bonyolult, több elemből álló sémával lehet jellemezni, amelyek azonban alkalmasnak bizonyulnak arra is, hogy számot adjanak a segédigék alap- (általában deontikus) és episztemikus jelentése közötti kapcsolatról (melyet Sweetser (1990) óta metaforikus kiterjesztésként szokás leírni). A kérdéskörrel Pelyvás (1996, 2000, megjelenés előtt) részletesen foglalkozik, ezért itt csak egy dologról szeretnék szólni, ami közvetlenül összefügg a magyar segédigék természetével is.

Az 1. ábrán az angol deontikus *must* és a neki megfelelő magyar deontikus *kell* segédige sémája látható Pelyvás (2000: 245) alapján:

1. ábra. Az angol deontikus *must*: *John must jump into the river*
A magyar deontikus *kell*: '*Jánosnak bele kell ugrani(a) a folyóba*'

A teljes hatókör a jelentés szempontjából releváns elemeket tartalmazza, míg a közvetlen hatókör vagy objektív terület azokat az entitásokat és viszonyokat, amelyek a jelentés leírásához elengedhetetlenek. A deontikus jelentések alapvetően erők kölcsönhatásaként írhatók le. A nyilak erőket, a szaggatott vonalak megfeleléseket jelölnek. (A teljes hatókörön kívül kerülő beszélő/konceptualizáló (háttér) ebben a jelentésben közvetlenül nem, csak megfeleltetés útján játszik szerepet.) Az ábra által szimbolizált jelentés nagyjából így foglalható össze: A *parancs kiadójának* (a megfelelés alapján = beszélő/konceptualizáló) ereje nagyobb annál az erőnél, ami a *cselekvő* ellenállásának felel meg.

Megfigyelhető, hogy a séma alapvetően két részből áll. Egyik része az a célirányos cselekvés, amelyet a cselekvőnek végre kell hajtania (*beleugrani a folyóba*), a másik pedig a parancs kiadója és a cselekvő közötti (potenciális) ellentét, ahol a cselekvő alárendelt szerepet játszik. (Az utóbbi rész már egyes deontikus jelentésekben és minden episztemikus jelentésben eltűnik, illetve átértékelődik: ez a változás (hatókörváltás) a metaforikus kiterjesztés egyik alapvető eleme.)

A cselekvő tehát ebben a deontikus sémában kettős szerepet játszik: mindkét részsémában jelen van, különböző funkciókban. Mindkét funkció azonban (részben nyelvtörténeti okok miatt – legalábbis az angolban, ld. Lightfoot 1979, Warner 1993) nem grammatikalizálható, ezért a nyelvnek döntenie kell, hogy az egyszerű mondat szintaktikai szerkezetében melyik funkció jelenjen meg. Úgy tűnik, hogy

az angol és a magyar különböző döntéseket hoz: az angolban az első részséma *ágensi* szerepe grammatikalizálódik (nominativus), a magyarban pedig a második részséma alárendelt, *kötelezett* szerepe (dativus). Érdekes, hogy ez az eset az episztemikus jelentésben is fennmaradhat, ahol már teljességgel motiválatlan (ld. az előző bekezdés megjegyzését): '*Jánosnak nagyon magasnak kell lennie*', bár ebben a jelentésben talán a deontikus előforduláskor gyakoribb a '*János nagyon magas kell, hogy legyen*' alak, amely az angol tanúsága alapján azonban a deontikus jelentésben is motivált.

2.3. Hangsúlyeltolódás egy összetett séma szerkezetében

Az itt tárgyalandó téma a 2.1. és a 2.2. fejezetekben vizsgált jelenségekkel is rokon (9). mondatai, (amelyek Bibok Károly szóbeli közlésén alapulnak), az 1. ábrán megadott sémának jól megfelelnek, azzal a különbséggel, hogy ezekben az erők interakcióját reprezentáló rész sokkal markánsabban jelenik meg – a *parancsol* ige segítségével.

- (9) a. *A hadnagy azt parancsolta az újoncnak, hogy ugorjanak a folyóba.*
b. *A hadnagy a folyóba parancsolta az újoncokat.*

Az ilyen szituációban/szerkezetekben a cselekvés mindig potenciális marad, hiszen egy kötelezettségnek nem mindig tesznek eleget, egy parancsot nem mindig hajtanak végre. Nekem azonban úgy tűnik, hogy (9a) és (9b) ebből a szempontból nem egyenértékű. (9b) számomra jóval erősebben sugallja (bár kétségtelenül nem implikálja), hogy a parancsot végre is hajtották: a parancs nem teljesítésére utaló '*... de azok csak nevettek rajta*' tagmondat inkább csak (9a) után illeszthető, vagy ha (9b) után tesszük, azt is könnyen jelentheti, hogy az újoncok már a folyóból nevettek vissza a parancsot kiadóra. Ezt (9a) nézetem szerint nem jelentheti. (Ez a kettősség emlékeztet az angol *try + főnévi igenév ↔ try + gerund* szembenállásra.)

A kognitív grammatika ikonicitás-elvének (ld. 2.1.2.1.) alkalmazásával a különbségért a következő formai jegyek lehetnek felelősek:

- (9b)-ben eltűnik a mellékmondat mint szerkezet, ezzel eltűnik az alárendelt ige idő/mód jele: utóidejűség, felszólító mód, amelyek inkább potenciális, mint aktuális cselekvésre utalnak (eltűnnek a lehorgonyzás nem-aktuális voltát hordozó nyelvi elemek);
- eltűnik maga az ige, amely célirányos cselekvést jelent, ezzel hangsúlyozva a cselekvő ágens jellegét (akaratát).

Konceptuális értelemben a mondatok két szinten is a *forrás – út – cél* sémára épülnek, amelynek nyilvánvaló megjelenése az újoncok (potenciális) útja a partról a vízbe. Elvontabb szinten azonban ugyanezzel a sémával írható le a *parancs* –

teljesítés eseménysor is. Mindez jól nyomon követhető (9a) esetén. (9b)-ben azonban a két séma egybemosódik, az **alárendelt** sémából csak annak végpontja (*a folyó*) jelenik meg, ezzel azt sugallva, hogy ez egyúttal a **főlérendelt** séma végpontja is. Ez a séma azonban aktuális, hiszen a parancsot kiadták, és a cselekvő ellenállása elhanyagolható a parancs erejéhez képest, az elrendezés tehát arra utal, hogy a parancsot teljesítették is.

Amint azt a (10) mondat bizonyítja, a jelentés létrejöttében a szerkezet mellett komoly szerepet játszik a *parancsol* ige szemantikája:

(10) *Az ügyeletes (többször is) a telefonhoz kérte a professzort.*

Ebben a mondatban a várt hatás szerintem nem következik be, vélhetően azért, mert a *kér* ige nem egyértelműen a *forrás – út – cél* séma alapján írható le.

2.4. A kognitívmodell-alkotás korrekciója

A logikai szemantika örökségeként az episztemikus modalitást általában egyszerűen a beszélőnek mondanivalója igazsághoz/valószínűségéhez való viszonyként szokták definiálni. Az idealizált kognitív modellek 1. fejezetben tárgyalt szubjektivitása miatt azonban a kognitív elméletben egy tágabb értelmezésre is lehetőség van: mennyire biztos a beszélő abban, hogy *mi is történik* (ellentétben a hagyományos ... *abban, hogy igaz-e, amit mond* megfogalmazással). Az események struktúrákba rendezésének lehetnek alternatívái (ld. 2.1.), és az episztemikus modalitás vagy lehorgonyzás funkciója lehet a releváns struktúra kiválasztása is.

Úgy tűnik, hogy mind a magyarban, mind az angolban vannak olyan perceptív igéket tartalmazó szerkezetek, amelyeknek fő funkciója a kognitívmodell-alkotás korrekciója: az észlelés pillanatában a beszélő nem a megfelelő kognitív modellt választotta, és jelen megnyilatkozásával ezt a hibát korrigálja. Mivel az angol példák jobban kidolgozottak és egyértelműbbek is, mint a magyar megfelelőik, először ezeket mutatom be:

- (11) a. *I saw **Jane steal your car**, but at the time I thought that you had lent it to her.*
b. **I saw that **Jane stole your car**, but at the time I thought that you had lent it to her.*

Úgy tűnik, hogy a nyelvileg precízen megfogalmazott és alakilag tényként lehorgonyzott *that*-mellékmondat az angolban ilyen esetben nem használható. Ez „logikus” is, hiszen a második tagmondat éppen ezt a tényként lehorgonyzottságot függeszti fel – legalábbis a perceptív és első kognitívmodell-alkotás idejére nézve. (11a) első tagmondatának szerkezete az az „emeléses” (vagy különleges esetadásos) szerkezet, amely főként kognitív predikátumokkal fordul elő. Utóbbiakkal kapcsolatban máshol (Pelyvás 1996, 2000 megjelenés előtt) úgy érveltem, hogy tulajdonképpen nem főlérendelt, hanem lehorgonyzó predikátumok-

ként célszerű őket elemezni. Itt az „emelés” olyan értelemben lehet szimbolikus, hogy referenciapontként megadja a szituációnak azt az elemét (*Jane* személyében), amelynek kiválasztásában nem volt hiba, és így kapcsolatot teremthet a valóságos és a tévesen értelmezett kognitív modell között.

Ezekben a szerkezetekben a különbség nem a lehorgonyzásban van – ez a beszéd során történik, és mindkét mondat mint egész tényként van lehorgonyozva: szemtanúja voltam egy szituációnak –, hanem az elsődleges konceptualizálásban vagy kognitívmodell-alkotásban, amely az észleléssel egyidejű: hogyan konceptualizáltam *akkor* az eseménysort (*kölcsönvétel* ↔ *lopás*). Barwise és Perry (1983), ld. Laczkó (1991) a különbséget abban látja, hogy a konceptualizáló, mikor egy eseménysort lát, tisztában van-e annak valóságos tartalmával.

Ennek a konceptuális tartalomnak a kifejezésére a magyarban a következő szerkezetek jöhetnek számításba:

- (12) a. **Láttam, hogy Pista ellopta az autódat, de akkor azt hittem, hogy csak kölcsönveszi.*
b. ?*Láttam, hogy Pista ellopja az autódat, de ...*
c. *Láttam, ahogy Pista ellopja/(ellopta) az autódat, de ...*
d. *Láttam, amikor Pista ellopta az autódat, de ...*
e. **Láttam, hogy Pista lopja az autódat, de ...*
f. *Láttam Pistát, ahogy ellopja/(ellopta) az autódat, de ...*

Meg kell mondanom, hogy ezekkel a mondatokkal kapcsolatban sem értékítéletem, sem magyarázataim helyességében nem lehetek biztos. Legkevésbé elfogadhatónak (12a)-t és (12e)-t tartom, de különböző okok miatt. (12a) első tagmondata a legprecízebben megformált tárgyi mellékmondatot tartalmazza, melynek időjele is abszolút, ellentétben (12b) relatív idejével. A nyelvtani idő Langacker (1987, 1991) rendszerében lehorgonyzó predikátum, és feltételezhető, hogy a mellékmondatot az esemény idejéhez horgonyozza: *amikor történt, így konceptualizáltam*. Ennek nyilvánvalóan ellentmond a második tagmondat. (12b) azért lehet „egy vagy két fokkal jobb”, mert itt a mellékmondatban relatív idő van, ami az eseményt az észleléshez kapcsolja, de nem feltétlenül lehorgonyozza, hiszen Langacker az angol nyelvi tények alapján csak az abszolút időről beszél. A relatív idő, amely az angolban csak igenevek esetén fordul elő, inkább az aspektussal rokonítható. Ráadásul a *lát* ige a fentebb elmondottak értelmében lehorgonyzó predikátum, **erős valószínűség** (de nem tény) értékkel (ld. pl. Palmer 1986: 67 értékelését az evidenciálisokról). (12c) és (12d) nem tárgyi, hanem határozói mellékmondatot tartalmaznak, ami a konceptualizálás szempontjából jóval gyengébb kapcsolatnak tűnik, hiszen nem is mondja meg egyértelműen, hogy *mit* láttam.

(12e) azért igen érdekes eset, mert az ige alakjától eltekintve megegyezik a feltételesen(?) elfogadható (12b)-vel, viszont mégis rossznak tartom. Ebben nagy szerepe lehet az igeikötő nélküli ige duratív tulajdonságának (aspektus), amely azt sugallja, hogy már *az esemény közben* tudtam/megértettem, hogy miről van szó (tehát a *lát* ige is némileg eltérő jelentést hordoz). Az ilyen szemléletű mondat természetes folytatása inkább az lehetne, hogy közbeavatkoztam, és a lopás nem is következett be.

A (12f) mondat, amelyet teljes mértékben elfogadhatónak tartok, az angol (11a)-hoz hasonlítható szerkezet. A kognitív elemzés szerint a *lát* ige tárgya, ami egyúttal az alárendelt tagmondat alanya is, ugyanúgy, mint az angolban, kognitív referenciapont szerepet tölt be, amely a vélt és valós esemény között kapcsolatot teremthet.

3. Az idealizált kognitív modellek szerepe a nyelvi interakciók szervezésében

Ebben a részben egy némileg eltérő, a nyelvhasználat más szintjét érintő, de az adott témához szorosan kapcsolódó jelenséggel szeretnék foglalkozni. A kognitív modelleknek ugyanis nemcsak a mondatok szerkezetére lehet gyakran meghatározó szerepe, hanem nyelvi interakcióink sikerében is komoly szerepük lehet. Mint a bevezetésben utaltunk rá, ugyanazt a szituációt különböző beszélők a számukra adott összefüggések, ill. kognitív háttér függvényében különböző modellek alapján konceptualizálhatják. Ez a körülmény a sikeres kommunikációt nagyban megnehezítheti, és – legtöbbször inkább csak a kívülálló számára – humoros helyzeteket is teremthet (helyzetkomikum).

Joseph Hellernek *A 22-es csapdája* című regényéből szeretnék itt egy rövid részletet elemezni, és ezzel egy kicsit azt is jelezni, hogy a kognitív elmélet segítségével a nyelvészeti elemzés és az irodalmi elemzés hosszú idő után ismét köszönő viszonyba kerülhetnek egymással.

- (13) (*– Nem viccelek – állhatatoskodott Clevinger.*)
2 – *Ezek meg akarnak ölni engem – mondta Yossarian nyugodtan.*
– *Senki sem akar téged megölni – kiáltotta Clevinger.*
4 – *Akkor miért lödöznek rám folyton? – kérdezte Yossarian.*
– *Mindenkire lövöldöznek – válaszolta Clevinger. – Mindenkit meg akarnak ölni.*
6 – *Akkor meg mit akarsz? [Tk.: És mi a különbség?]*
...
8 – *Kik azok az ezek? – tudakolta [Clevinger]. – Ki az pontosan, akiről úgy gondolod, hogy meg akar gyilkolni?*
10 – *Kivétel nélkül mindenki – mondta neki Yossarian.*
– *Ki az a kivétel nélkül mindenki?*
12 – *Mit gondolsz, ki az a kivétel nélkül mindenki?*

– Fogalmam sincs.

14 – Hát akkor honnan tudod, hogy nem akarnak megölni?

– Mert ... – hebegte Clevinger, és haldokolva kapkodott a szavak után.

16 Clevinger tényleg azt gondolta, hogy igaza van, de Yossariannak bizonyítékai voltak, mert idegenek, akiket nem ismert, ágyúval lőttek rá minden alkalommal, amikor

18 fölszállt a levegőbe, hogy bombát szórjon rájuk, és ebben semmi vicces nem volt ...

(Heller: A 22-es csapdája, 17–18. o.)

Heller munkásságában talán az a legfigyelemreméltóbb elem, hogy igen jó humormal tud írni olyan helyzetekről, amelyekben önmagukban véve semmi humoros nincs. Ebben a regényben, amely a fekete humor egyik legjobb, ha nem a legjobb példája, a téma a háború, a részlet az erőszakos halálról szól, és valami különös dolog folytán szereplői sem érzik olyan jól magukat benne, mint amennyire az olvasó élvezi a helyzetet (1, 6, 15, 18. sor). A humor valószínűleg nem is a nyelvi megfogalmazásból származik, hiszen a használt szavak, kifejezések, szerkezetek teljesen köznapiak, bárki bárhol mondhatná vagy hallhatná őket.

Ha közelebb akarunk jutni a humor forrásához, akkor a szereplőkhöz, a közöttük lévő viszonyhoz, illetve a közöttük feszülő ellentétéhez kell visszatérnünk. Mindketten erős érzelmi töltéssel próbálnak megfogalmazni valami számukra alapvetően fontosat, de valahogy mégis „elbeszélnek egymás mellett”. Ezt érzik is (1, 6, 15, 16. sor), de nem értik, kibogozni pedig végképp nem tudják. Ezt tükrözi a 3. és 5. sor közötti nyilvánvaló ellentmondás, a pattogó kérdés-feleletek (4, 8, 11, 12, 14. sor), Clevinger kiábrándultsága (az angol eredetiben a *frustration* szó szerepel), a 16–18. sorok kommentárja.

Nézetem szerint a szereplők azért nem tudnak közelebb jutni egymáshoz, mert ugyanazt a szituációt alapvetően különböző kognitív modellek segítségével konceptualizálják. Egy kognitív modellből „kilépni” pedig nincs hová, annak megalkotása a szituáció felfogásának alapvető komponense. Mindnyájan tudjuk, hogy egy kognitív modell megváltoztatása (pl. annak felismerése, hogy az ipari termelés, vagy mondjuk a nyersvastermelés állandó növekedése nem feltétlenül jó dolog) gyakran csak nagy erőfeszítések árán lehetséges. Minél távolabb vannak egymástól a szereplők által alkotott kognitív modellek, annál több erőfeszítés szükséges a megértéshez.

A részletből az derül ki, hogy Yossarian a *gyilkosság*, Clevinger pedig a *háború* kognitív modelljében gondolkodik. „Objektív” hasonlóságuk ellenére a két modell közötti kognitív távolság igen nagy, bár Yossarian a 6. sorban felteszi a talán naiv kérdést: *'És mi a különbség?'* [*And what difference does it make?*].

A *gyilkosság* modelljében tipikusan van valamilyen személyes indíték: gyilkos és kiszemelt áldozat legtöbbször ismerik egymást, és a gyilkosnak valamilyen oka/célja/haszna is van. Yossarian szövegében az *ezek, akarnak, engem,*

rám stb. szavak világosan erre utalnak. Ezeket az elemeket kéri számon Clevinger a 8, 11. sorokban, a *háború* modelljének alapján. Ott ugyanis mindenkit megkülönböztetés nélkül meg „akarnak” ölni (5, 8, 11. sor), ezt fordítja visszájára Yossarian a 14. sorban, amivel aztán padlóra is küldi beszélgetőtársát. A 17. sor is erről szól.

A *háború* kognitív modellje teljesen személytelen. A modern kornak azért is a légi hadviselés az ideálja, mert ez „tiszta” abban az értelemben, hogy áldozat és „gyilkoló” nem is kerülnek kontaktusba egymással. A modern katona szótárában az ellenséget nem *megölik*, hanem *leküzdik*, *megsemmisítik*, *felszámolják*, *ártalmatlanná teszik*. Arról se feledkezzünk meg, hogy a katonai kiképzés egyik fő célja magának a katonának mint egyéniségnek is a felszámolása: e nélkül nehéz volna elfogadtatni vele az ellenség személytelenségét is. Ezekre a tényezőkre utal a szövegben a többször megismételt *mindenki* szó, a *senki* a 3. sorban, és végső soron a két modellnek ez az alapvető különbsége adja a 3. és 5. sorok feloldhatatlan ellentmondását, illetve annak mélyebb értelmét is.

Ha a helyzet örült, maradhatnak-e a szereplők normálisak? A részlet alapján erre a kérdésre is nemi válaszolhatunk: Heller ugyanis attól igazán nagy, hogy még ezen a helyzeten is tud „csavarintani” egyet. A 16–18. sorok alapján ugyanis világossá válik, hogy Yossarianban a szituáció mindkét kognitív modellje él: *gyilkosságról* van szó akkor, amikor őrá lödöznek, (*‘... idegenek, akiket nem is ismert, ágyúval lőttek rá ...’*) – ’és ebben semmi vicces nem volt’, viszont amit ő tesz, az *háború* (*‘... fölszállt a levegőbe, hogy bombákat szórjon rájuk ...’*) – úgy gondol erre, és olyan egyszerű szavakkal írja le, mintha ez a világ legtermészetesebb dolga lenne.

4. Összegzés

Dolgozatom célja az volt, hogy a holista kognitív grammatika apparátusának részletes ismertetése nélkül (amelyre az adott keretek nem nyújtottak lehetőséget) néhány egymással kognitív nyelvészeti szempontból feltétlenül összefüggő probléma tárgyalásával bizonyítsam, hogy a kognitív nyelvészet hagyományostól alapvetően eltérő szemléletmódja és eszköztára ellenére is képes mindenki által relevánsnak tartott nyelvészeti problémákra rendszerszerű, gyakran a hagyományos megoldásokkal jól korreláló vagy azokat továbbvivő válaszokat adni.

A gondolati sémák és az idealizált kognitív modellek szervező erejének figyelembe vételével újszerű, a korábbinál teljesebb és motiváltabb elemzéseket adhatunk bizonyos morfológiai, szintaktikai és szövegtani jelenségekről.

Mindezek mellett az elemzések azt a célt is szolgálják, hogy megmutassák: a rendszernek és használatának, a kettő kölcsönhatásának vizsgálata olyan

jelenségek megértéséhez is közelebb vihet bennünket, amelyek a hagyományos eszközökre támaszkodva nehezen vagy egyáltalán nem megközelíthetőek.

Szakirodalom:

- Barwise, J. és Perry, J. 1983. *Situations and Attitudes*. MIT Press. Cambridge.
- Fillmore, Charles 1977. The Case for Case Reopened. In: Cole, P. és Sadock, J.M. (szerk.) *Syntax and Semantics 8*. Academic Press. New York.
- Kálmán C. György–Kálmán László–Nádasdy Ádám–Prószéky Gábor 1989. A magyar segédigék rendszere. In: Telegdi Zsigmond–Kiefer Ferenc (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XVII*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 49–103.
- Laczkó, Tibor 1991. Cognitive Verbs in Lexical-Functional Grammar and Situation Semantics. In: Korponay, B. and Pelyvás, P. (szerk.) *Studies in Linguistics 1*. Debrecen. 7–17.
- Laczkó Tibor 1998. Két angol predikátumtípus elemzéséről – magyar megfelelőik viselkedése alapján. In: Büky L. – Maleczki M. (szerk.) *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei III*. JATE. Szeged. 243–60.
- Lakoff, George 1987. *Women, Fire and Dangerous Things*. University of Chicago Press.
- Langacker, Ronald W. 1986. An Introduction to Cognitive Grammar. *Cognitive Science* 10, 1–40.
- Langacker, Ronald W. 1987, 1991. *Foundations of Cognitive Grammar I–II*. Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. 1999. *Grammar and Conceptualization*. Mouton.
- Lightfoot, David W. 1979. *Principles of Diachronic Syntax*. Cambridge University Press.
- Palmer, Frank R. 1979. *Modality and the English Modals*. Longman.
- Palmer, Frank R. 1986. *Mood and Modality*. Cambridge University Press.
- Pelyvás Péter 1996. *Subjectivity in English*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Pelyvás Péter 1998. A magyar segédigék és kognitív predikátumok episztemikus lehorgonyzó szerepéről. In: Büky L.–Maleczki M. (szerk.) *A magyar nyelv leírásának újabb módszerei III*. Szeged: JATE 1998, 117–132.
- Pelyvás Péter 2000. Metaphorical extension of *may* and *must* into the epistemic domain. In: Barcelona, Antonio (szerk.) *Metaphor and Metonymy at the Crossroads*. Mouton de Gruyter, 2000. 233–250.
- Pelyvás Péter (megjelenés előtt). The development of the grounding predication: epistemic modals and cognitive predicates. Előadás az International Pragmatics Association 7. konferenciáján. Budapest, 2000. július.

Pelyvás Péter

Radford, Andrew 1988. *Transformational Grammar*. Cambridge University Press.

Sweetser, E. 1990. *From Etymology to Pragmatics. Metaphorical and cultural aspects of semantic structure*. Cambridge University Press.

Warner, Anthony R. 1993. *English Auxiliaries*. Cambridge University Press.

Szépirodalmi hivatkozás:

Joseph Heller 1972. *A 22-es csapdája*. (Papp Zoltán fordítása.) Európa Könyvkiadó. Budapest.

2.

Hogyan osztályozzuk a szöveggrammatika kötőelemeit? — A konnektorok mibenlétéről és hovatartozásáról —

CSÚRY ISTVÁN

Írásomnak azt a hálátlan feladatot kellene betöltenie, hogy érdeklődést, mi több: rokonszenvet ébresszen azoknak a szövegszerkezeti kötőelemeknek a tanulmányozása iránt, melyeket többnyire konnektor néven említ a szakirodalom. A szövegtanra ugyanis sokkal több fontos, összetett és izgalmas kérdés megválaszolása vár, semhogy nagyobb figyelmet szenteljen ezeknek az elemeknek, melyeknek strukturális szerepe és a szövegjelentéshez való hozzájárulása is egyszerű és átlátható, legalábbis első pillantásra. Szó sincs persze arról, hogy a kutatók ne vennének tudomást a konnektorokról, vagy arról, hogy ne találják idevágó munkákat. A francia nyelvészet több (főként pragmatikai) vonulata is kitüntetett figyelemmel fordul irántuk¹, de jóval közelebbi példára is akadhatunk: elég például Békési Imre jelentésszerkezeteket interpretáló tanulmányaira gondolnunk. Az ellenben bizonyos, hogy — szemben több más alapvető szöveg-tani kategóriával — a magától értetődőként használt konnektor fogalma mögött nagy a terminológiai tisztázatlanság. Márpedig ennek a nyelvészeti stúdiumok két területen is kárát látják. A pontos meghatározás hiánya egyrészt megnehezíti a szöveg makro- (illetve mezo-)architektonikájának egzakt leírását, másrészt pedig nélkülözhetetlen támponttól fosztja meg a lexikológiát. Belátható ugyanis, hogy olyan lexikai egységek definiálása, melyeknek legfőbb funkciója a szöveg tagolása, a szövegben betöltött pontos szerepük tisztázása nélkül csak fogyatékos lehet.

A következőkben ezért a konnektorfogalom tisztázására teszünk kísérletet. Először megnézzük, mi mindent értenek általában konnektoron, majd felvázoljuk a szövegszervező elemek rendszerezésének általunk célszerűnek tartott módját, végül pedig felidézünk néhány, specifikusan a konnektorokkal kapcsolatos problémát.

1. Mi van e fogalom mögött?

Balázs Jánosnál a konnektor terminus fel sem bukkan. Vele nagyjából egy időben viszont Nagy Ferenc pontos definíciót próbál adni:

¹ Elemeiben az itt ismertetett felfogás is elsősorban e forráscsoportra támaszkodik (Adam, Anscombe és Ducrot, Moeschler és köre, Roulet). Míg azonban a bevezetendő kategóriák elnevezése franciául nem okozott problémát (noha egységes terminológia az ezen a nyelven olvasható szakirodalomban sincsen), az alább javasolt magyar terminusok használata bizonyára nehezekebb.

A szabad mondatok² kapcsolódását **konnexióknak** (összekapcsolódás), a kötőelemeket **konnektoroknak** (kötőelem) nevezzük. Leggyakrabban logikai természetű mellérendelő kapcsolódás, ritkábban alárendelés (például megengedés) fordul elő a szövegekben [...] (Nagy 1981: 38).

A kifejezett és elhagyott kötőszók a mondategészek és a szabad mondatok logikai kapcsolatait fejezik ki, és részt vesznek a magasabb egységek, a mondattömbök kialakításában. **A konnektorok az egymás mellett álló szövegmondatok összefűzésének eszközei, a szöveg lineáris folytonosságának biztosítékai** (Nagy 1981: 39).

A konnektorok mellett azonban külön tárgyalja az úgynevezett utalásokat is, mint a nem szomszédos szövegösszetevők összekapcsolásának eszközét, s ezen nem az anaforát kell értenünk általában, úgyhogy a két fogalom között zavaró interferencia lép fel:

Vannak olyan szöveggrammatikai elemek is, amelyek az egymástól távolabb eső szövegegységek egybetartozását fejezik ki. A nyelvi mű **utalásai** a hallgató szöveg-megértését segítik, mert azonosítják a különböző mondatok, bekezdések, szövegrészek tárgyait, személyeit, az író oldaláról nézve viszont lehetővé teszik, hogy gazdaságosan, teljes szerkesztés nélkül szülessenek mondatok (Nagy 1981: 39).

A *Szemiotikai szövegtan* 1. kötetében megjelent *Terminológiai szótár* nem tesz ilyen különbséget, és tömörebben, egyszerűsített általánosabban is fogalmaz:

KONNEKTOR (konnektív elemek): a → szöveg lineáris folytonosságát (→ konnexitását) biztosító elemek: kötőszók, névmások, bizonyos ragok stb. (Más felfogásban: csak a kötőszók a konnektív elemek.) (Vass 1993: 98)

Nyilvánvaló, hogy ez utóbbi meghatározás szerint a konnektor heterogén kategória, s emiatt (a terminológia szintjén is) tagolni kell; kérdés azonban, hogyan festene a szövegtan céljainak megfelelő tagolása. De nem kínál kedvezőbb megoldást a kategóriának a kötőszókra történő szűkítése sem: míg bizonyos kötőszókat szövegtani szempontból fölösleges ekként átkeresztelni, s ez a megoldás lehetőséget ad a pusztán terminológiai ráncfelvarrássra, addig más nyelvi elemeket, struktúrákat kirekeszt, holott konnektor lehet olyasmi is, ami ugyan nem névmás, rag stb. de nem is kötőszó.

Ha azonban egyelőre csupán azt kívánjuk összegezni, ami az eddig idézetekből következik, azt mondhatjuk, hogy a konnektor olyasvalami, amit a szöveg sajátos összetevőjeként lehet izolálni, s amelynek funkciója a többi (más természetű) szövegösszetevő (lineáris) összekapcsolása; így tehát a szöveg szerkezeti

² szabad mondat = egyszerű mondat, alárendelő összetett mondat, a mellérendelő összetett mondat tagmondatai (Nagy 1981: 37)

jólformáltságáért felel, szemben a kohéziót biztosító korreferencia-hálókkal és izotópláncokkal.

2. Hogyan osztályozzuk a szövegszervező elemeket?

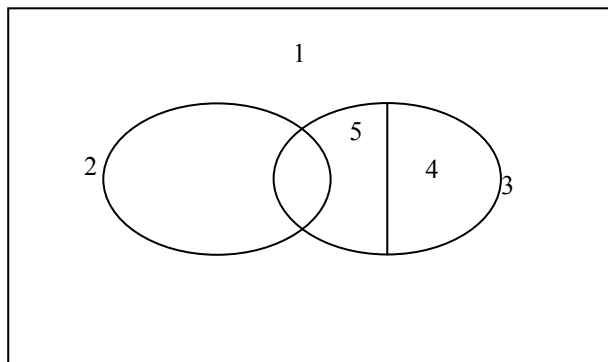
Induljunk ki mindazon nyelvi eszközök halmazából, melyekre a legmegengedőbb konnektor-definíció illik. Valóban indokolt lehet megnevezni a konnexitást biztosító valamennyi szövegelem alkotta halmazt mint egészet, tekintet nélkül az elemek jelölte reláció tagjainak státusára és/vagy szövegbeli távolságára. Erre a célra francia nyelvű munkáimban a **structurant de texte** terminust ajánlottam, magyarul pedig **szövegstrukturáló elem**-nek nevezném. Ebbe a legtagabb (az ábrán 1-gyel jelölt) halmazba beletartozhatnak például az idő- vagy birtokviszonyt jelölő (kötött) morfémák is. **Szövegstrukturáló elem**-funkciója van tehát minden olyan eszköznek, melyet kifejezetten a szöveg konnexitásának biztosítása és/vagy a szöveg szemantikai és/vagy pragmatikai viszonyainak a significansban történő jelzése végett használunk.

E halmaz egyik (az ábrán 2-vel jelölt) részhalmazaként javasoljuk elhatárolni a **konnexív funktorokat**, amelyek a szöveg lineáris folytonosságát biztosítják a szomszédos egyszerű makroarchitektonikai egységek szöveggrammatikai relációjának jelölése révén. **Konnexív funktor**-ként működhet pl. kötőszó, névmás, határozószó.

A **szövegstrukturáló elemek** másik (az ábrán 3-mal jelölt) részhalmazát franciául **organisateur**nek neveztük; magyarul **teljes komplex szövegösszetevőt jelölő/konstituáló funktor** megjelöléssel illetnénk. Az ekként alkalmazott szavak és szintagmák közös tulajdonsága a szöveg significansának tagolásában játszott szerep azon szemantikai viszonyoknak megfelelően, melyeknek a szöveg kifejezéséül szolgál.

A **teljes komplex szövegösszetevőt jelölő/konstituáló funktor**-ok egyik (az ábrán 4-gyel jelölt) fajtája a **lineáris tömbösödést jelölő/konstituáló funktorok**-é. A **lineáris tömbösödést jelölő/konstituáló funktor**

- valamely mondat-, mondatömb- vagy szekvencia-nagyságrendű makroarchitektonikus egység helyét vagy
- annak egy bizonyos meghatározott szerepét, szemantiko-pragmatikai sajátosságát

hivatott jelölni a szöveg egészének struktúrájában. A **lineáris tömbösödést jelölő/konstituáló funktorok** a referens reprezentációját tagolják. A **lineáris tömbösödést jelölő/konstituáló funktor**ként használt kifejezéseknek olyan saját lexikai jelentése van, mely (bizonyos fokú) referenciális autonómiát biztosít számukra. Ebbe a kategóriába a következők tartoznak: **a lineáris integrációt jelölő kifejezések** (például: *egyrészt... másrészt; az első..., a második...* stb.; stb.); az **ismétlést-újráfogalmazást jelölő kifejezések** (például: *más szóval; összefoglalva* stb.); a **szövegvilág-jelölő kifejezések** és a **szövegvilág-alkotó predikátumok** (példák az előbbiekre: *ebben az évben; Pista szerint* stb.; példák az utóbbira: *egyszer volt, hol nem volt; tegyük fel, hogy...* stb.).

A **teljes komplex szövegösszetevőt jelölő/konstituáló funktor**-ok másik (az ábrán 5-tel jelölt) fajtája alkotja a **konnektorok** halmazát³. A **konnektor** meghatározott interpretációs-inferenciális procedúrákat működésbe hozva azt jelöli, hogy az általa összekapcsolt szövegösszetevők valamilyen sajátos szemantikai (szemantiko-logikai, szemantiko-pragmatikai) viszonyban állnak egymással. Ebből a sajátosságból az következik, hogy a konnektorok az esetek jelentős részében explicit formában nem manifestált szövegösszetevőkkel (jelentéskomponensekkel) létesítenek kapcsolatot, melyekkel — azokat explicitálva — az elemzés céljából a szöveget ki kell egészíteni. A konnektorfunkciót olyan verbális elemek töltik be, melyeknek nincsen referenciális autonómiájuk (kötőszók, egyes határozószók, bizonyos komplex lexikai elemek és szintagmák), s amelyek jelenléte az összekapcsolt szövegösszetevők (s így a szöveg) interpretációját egyértelművé teszi.

³ Fenntarthatnánk a *konnektor* terminust természetesen a *szövegstrukturáló elemek*nek mint legtagabb halmaznak a jelölésére is, másként jelölve e szóban forgó részhalmazt s egyben többé-kevésbé kielégítve a korábban említett definíciókat, azonban éppen e részhalmazról, illetve elemeiről találunk bőséges irodalmat, s ott általános a *konnektor* terminusnak ilyen – szűkebb – értelmű használata.

Hogyan osztályozzuk a szöveggrammatika kötőelemeit?

Fontos hangsúlyozni, hogy a felsorolt kategóriák nem lexikaiak, hanem szöveggrammatikai funkciókat takarnak, még ha ezek a funkciók ellátásában ennek vagy annak a lexikogrammatikai elemhalmaznak kitüntetett szerepe van is. Arra is rá kell mutatni, hogy az ily módon elhatárolt halmazoknak közös részhalmaza lehet. Így például egy konnektorként használt elem betöltheti egyben a konnexív funktor szerepét is.

Az elmondottak illusztrálására végül néhány példát mutatunk be.

Első példánk explicit formában nem manifestált szövegösszetevővel (jelentéskomponenssel) kapcsolatot létesítő konnektort tartalmaz. (A | jellel bekezdéshatárt jelölünk.)

(1) Bouvard était surpris par le contraste des choses qui l'entouraient avec celles que l'on disait — car il semble toujours que les paroles doivent correspondre aux milieux, et que les hauts plafonds soient faits pour les grandes pensées. **NÉANMOINS**, il était rouge au dessert, et entrevoyait les compotiers dans un brouillard. | On avait pris des vins de Bordeaux, de Bourgogne et de Malaga...
(*Bouvard et Pécuchet*)

(Bouvard megütődött a szemei elé táruló és a fülét ostromló dolgok nagy ellentétén – hiszen úgy várná az ember, hogy a szavak összhangban legyenek a környezettel, s az előkelő mennyezet alatt nagyszerű gondolatok röppenjenek föl. **MINDAZÁLTAL** a csemegénél már erősen kipirult, s a befőttes tálcák ködben derengtek előtte. | Bordeaux-i, burgundi és malagaborokat szolgáltak föl [217].)

Az utolsó mondatban az igeidő előidejűséget fejez ki (ez a magyar fordításban nem érvényesül), s ekképp Bouvard-nak az előzőleg leírt állapota világos magyarázatot kap: a regényszereplő egyre inkább az alkohol hatása alá kerül. Az az ellentétviszony tehát, amely a *néanmoins* (*mindazáltal*) konnektor által jelzett megengedés alapja, nem a *megütődött* és a *kipirult* igék köré szerveződő szövegösszetevők között áll fenn közvetlenül – ez nyilvánvaló képtelenség –, hanem egyrészt a felidézett viselkedési norma és Bouvard-nak abból fakadó ítélete, másrészt pedig a saját tényleges viselkedése mint absztrakt kategóriák között. A konnektor tehát nem (illetve nem csupán) konnexiós elem, hanem a kohéziót, illetve a koherenciát biztosítja.

Második példánkban a konnexív funkció világosan külön is válik: egy anaforikus névmás tölti be. Vizsgálataink szerint egyértelmű az a tendencia, hogy a konnexív funkcióval felruházott francia mondatösszetevők a mondat elejére kerülnek, míg az adverbialis konnektorok mondatbelseji vagy mondatvégi helyzetben maradnak, ha nincs konnexív szerepük. Itt is ez történik a *néanmoins* konnektorral.

(2) L'espace est si limité au Centre Jessie dans l'ensemble, et dans cette salle de classe en particulier, qu'un espace qui était autrefois un placard de rangement

contient maintenant deux réduits, deux machines à écrire dont deux femmes se servent la plupart du temps. **Cela** reste **NÉANMOINS** essentiellement un placard. (*Canadian Hansard*)

(A Centre Jessie-ben olyan kevés a hely, általában és ebben az osztályteremben is, hogy egy korábbi faliszekrényben ma két odú kapott helyet, két írógéppel, melyeken két nő dolgozik az idő nagy részében. **Ez** ettől **AZONBAN** lényegében mégiscsak egy faliszekrény.)

Harmadik példánk megmutatja, hogy a konnektorral összekapcsolt szövegösszetevők nem föltétlenül egyes szövegmondatokhoz, illetve szomszédos verbális tömbökhöz kötődnek. Az ellentétes viszony első pólusát a vastagon szedett mondat adja, a dőlt betűs rész ennek tartalmilag alárendelt, a *n'en * pas moins* konnektor által jelölt viszonyban közvetlenül részt nem vevő mondatomb. (A fordításban a konnektor elsikkad.)

(3) Pécuchet n'eut plus confiance en Dumas. | **Il perdit même tout respect pour Walter Scott, à cause des bévues de son Quentin Durward.** *Le meurtre de l'évêque de Liège est avancé de quinze ans. La femme de Robert de Lamarck était Jeanne d'Arschel et non Hameline de Croy. Loin d'être tué par un soldat, il fut mis à mort par Maximilien, et la figure du Téméraire, quand on trouva son cadavre, n'exprimait aucune menace, puisque les loups l'avaient à demi dévorée.* | Bouvard **N'EN** continua **PAS MOINS** Walter Scott, mais finit par s'ennuyer de la répétition des mêmes effets. (*Bouvard et Pécuchet*)

(Pécuchet nem bízott többé Dumas-ban. | **Walter Scott iránt való tisztelete is negrendült,** *Quentin Durward*-jának vaskos mellétalálásai miatt. *A lüttichi érsek meggyilkolását tizenöt évvel előbbre teszi! Robert de Lamarck felesége nem Hamelie de Croy volt, hanem Jeanne d'Arschel. És nem egy katona szúrta le, hanem Miksa császár ölette meg. Vakmerő Károly arca pedig, mikor hullájára rátaláltak, nem fejezhetett ki fenyegetést, hiszen a farkasok félig fölfalták!* | Bouvard tovább olvasta Walter Scottot, de az ismétlődő helyzetek végül is untatni kezdték [165].)

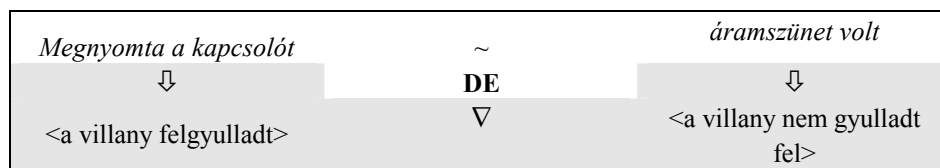
Negyedik, ötödik és hatodik példánk végül pedig azt illusztrálja sematikusán, hogy milyen interpretációs-inferenciális procedúrákat hozhat működésbe egy konnektor egy adott ko(n)textusban (és miként). A konnektor által létesített viszonyt ugyanis csak abban az esetben hajlunk elfogadni, ha az összekapcsolt verbális egységek tartalmi szempontból logiko-szemantikai, pragmatikai kapcsolatba hozhatók valamely releváns mögöttes relációval, így például a felszínen ellentétviszonyban, megengedő viszonyban szembeállított verbális tömbök valamely implicit oppozícióval, azaz bináris – negatív – viszonyban álló jelentésekkel. (6) esetében ebből fakad az interpretáció nehézsége.

Hogyan osztályozzuk a szöveggrammatika kötőelemeit?

(4) Megnyomta a kapcsolót, de a villany nem gyulladt fel.

(5) Megnyomta a kapcsolót, de áramszünet volt.

(6) ? Felkapcsolta a villanyt, de nem szakadt le a plafon.

Szakirodalom:

- Adam, Jean-Michel 1990. *Éléments de linguistique textuelle*. Liège. Mardaga.
- Balázs János 1985. *A szöveg*. Gondolat. Budapest.
- Békési Imre 1993. *Jelentésszerkezetek interpretációs megközelítése*. JGYTF Kiadó. Szeged.
- Luscher, Jean-Marc 1994. „Les marques de connexion: des guides pour l'interprétation” In: Moeschler, Jacques–Reboul, Anne–Luscher, Jean-Marc–Jayez, Jacques: *Langage et pertinence*. Presses universitaires de Nancy, Nancy. 175–228.
- Nagy Ferenc 1981. *Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Vass László 1993. „Terminológiai szótár”. *Szemiotikai szövegtan* 1: 85-114.

Források:

- Gustave Flaubert 1997. *Bouvard et Pécuchet*. Association des Bibliophiles Universels (<http://www.abu.org>).
- Bouvard és Pécuchet*. Fordította Tóth Árpád. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest. 1989.
- A *Canadian Hansard* korpuszt 1995-ben a BDTF Alkalmazott Nyelvészeti Tan-székén, illetve az Université Nancy 2-n volt alkalmunk tanulmányozni Francine ROUSSEL jóvoltából.

3. Névmási referencia: szöveggrammatikai és/vagy(szöveg)szemantikai kérdés?

CSÚRY ANDREA

Általánosan elfogadott nézet, hogy a névmások lényegi funkciója az utalás, ami különösebb nehézség nélkül leírható jelenségnek tűnt sokáig. A **lokalizáló** megközelítés szerint anaforikus a névmás, ha egy a szöveggörnyezetben őt megelőző elemre utal, kataforikus, ha a szövegben később következőre, és deiktikus, ha a kommunikációs szituációban jelenlévő személyre vagy tárgyra. A hagyományos nyelvtanok ezt a jelenséget pronominalizáció néven tárgyalják, és tisztán grammatikai eljárásnak tekintik. A modern francia nyelvtanokban is immár klasszikussá vált a névmások e lokalizáló megközelítés szerinti felfogása szöveggrammatikai elemekként és felosztásuk tisztán anaforikus, illetve deiktikus névmásokra.

Ezzel szemben a **legújabb** megközelítések szerint a referenciális interpretációs folyamat során – a kvázi mechanikus nyelvtani szabályok mellett – jelentős részben inferenciális kalkulusokhoz, enciklopédikus tudásunkhoz, a nyelven kívüli valóságról lévő ismereteinkhez folyamodunk. Ugyanakkor a névmási referencia továbbra is mint a szöveg konnexív tulajdonsága van számon tartva. Elismerve természetesen a névmások lokális, elsősorban a morfoszintaktikai kötésekben játszott szerepét, előadásom célja azt bemutatni néhány francia határozatlan névmás példáján, hogy a névmásoknak nemcsak konnexív, de szövegkohéziós funkciója is van.

Míg a **konnexió** a szöveg szintaktikai tulajdonsága, a **kohézió** annak szemantikai dimenziója, melyet az azonos nyelvi elemek, a korreferenciális és az azonos szemantikai mezőhöz tartozó kifejezések biztosítanak. A szövegjelentés összetevői azonban egyszerre mutatnak állandóságot és változást, azaz az ismétlődés mellett a tematikus progresszió is jelen van a szövegben.

A névmások mint korreferenciális elemek, a szöveg tematikus folytonosságának, jelentésösszetevői ismétlődésének hordozói, izotópláncot alkotó tényezők. Ugyanakkor egy névszói kifejezés névmási behelyettesítésében nem csupán egy egyszerű ismétlést kell látni, amint az a hagyományos felfogásból következik. Beszélünk ugyanis teljes és parciális (részleges) korreferenciáról. Ám a korreferencia gyakorlatilag soha nem teljes, kivéve talán a személyes névmásokat, mert az anaforikus névmás a referenséhez képest mindig valamilyen kiegészített vagy módosított információt közvetít, mely a szöveget új irányba viszi előre. A parciális korreferencia esetében, ahol tematikus kapcsolat áll fenn névmás és antecedense között, mint például hiponim-hiperonim vagy rész-egész

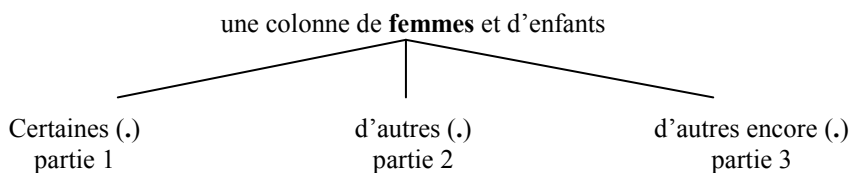
viszony, még nyilvánvalóbb sok névmás kohezív tulajdonsága, s ez áll az általam vizsgált francia határozatlan névmások határozatlan mennyiséget kifejező elemeire (*certains, plusieurs, quelques-uns* stb.) is. Tehát a pronominális szubsztitúció nemcsak a szöveg tematikus állandóságának eszköze, hanem progressziójáé is.

Példáim a francia határozatlan névmások szövegkohéziós szerepét hivatottak bemutatni.

Példa 1.

[C01] On voit arriver **une[^]colonne[^]de[^]femmes^[i][^]et[^]d[^]enfants^[j]**. [C02] **Tout[^]le[^]monde** (les femmes et les enfants) ^[i+j] s'assied sous un arbre et les palabres commencent avec le caravanier. [C03] **Les[^]esclaves** (les femmes et les enfants) ^[i+j] parlent. [C04] Les récits sont plus horrifians les uns que les autres. [C05] Sévices, viols à répétition, lavage de cerveau pour convertir **les[^]enfants^[j]** à l'islam, séjours dans les camps de concentration, enrôlement dans la milice. [C06] **Certaines[^]femmes^[i01]** n'arrivent même pas à raconter **leur^[i01]** /? ^[i] terrible histoire. [C07] **D'autres[^](femmes)** ^[i02] parlent de **se^[i02]** suicider. [C08] **D'autres[^](femmes)[^]encore^[i03]** ne savent pas si **elles^[i03]** /? ^[i] pourront profiter de **leur^[i03]** /? ^[i] /? ^[i+j] liberté retrouvée. (Le Nouvel Observateur)

(Egy **menetoszlopnyi nőt és gyereket** látunk megérkezni. **Mindenki** leül egy fa alá és megkezdődik a tárgyalás a karavánvezetővel. **A rabszolgák** mesélnek. Egyik elbeszélés szörnyűbb, mint a másik. Rendszeres bántalmazás, erőszak, agymosás, hogy a gyerekeket iszlám hitre térítsék, koncentrációs táborba zárás, a milíciába való besorozás. **Néhány nő** még arra sem képes, hogy elmondja szörnyű történetét. **Mások** arról beszélnek, hogy öngyilkosok lesznek. **Megint mások** nem tudják, hogy képesek lesznek-e majd valamit kezdeni visszakapott szabadságukkal.)

Az első szövegben, mely disztributív szekvencia, a következő korreferencialánc található: *une colonne de femmes et d'enfants* az a szószerkezet, mely a későbbiekben szétosztott halmaz első és nominális megnevezése. Erre utal a második mondatban névmási anaforával a *tout le monde*, majd a harmadik mondatban lexikális anaforával a *les esclaves* kifejezés. Ezek az antecedens mindkét összetevőjére szintetikusán utalnak. Ezt a koindexálással tettem explicitté. Bár az antecedens eddig egy egységet alkot, mégis két indexet kell bevezetni, ugyanis a hatodik, hetedik és nyolcadik mondatok határozatlan

determinánsa, illetve névmásai csak a *femmes* összetevőre utalnak. A *certaines / d'autres / d'autres encore* névmások tehát csak részleges anaforát alkotnak az antecedenssel, ezzel a részleges tematikus váltással magyarázható a *femmes* főnév megismétlésének szükségessége is a disztributív szövegsablon első elemében. Disztributív szekvenciák gyakori szövegszervező elemei a határozatlan mennyiséget jelölő határozatlan névmások. A *certaines / d'autres / d'autres encore* névmások lineáris integrációt jelölő elemek, ahogy a francia szakirodalomban nevezik: *marqueur*-ök. A *marqueur*-ök szerepe egy szekvenciát ugyanarra a hierarchikus szintre helyezett mondatöbbszövegre osztani. Fontos ismervük a sorrendi meghatározottságuk, mely segítségével átmenetet képeznek a referens nem-lineáris struktúrája és a nyelvi linearitás kényszerűsége között. Ebben a szövegben a *certaines / d'autres / d'autres encore* névmások a *femmes* referenst három részre osztják, melyeket azonos szövegszintre helyeznek. A szöveg e globális artikulációját a központozás is nyomatékosítja. Ez a disztributív szövegsablon az anaforikus láncolat révén a szöveg lokális és globális konnexiójának csakúgy, mint kohéziójának fontos tényezője.

Példa 2.

[C01]Une fois, elle lui amena un individu replet, ayant de petits yeux à la chinoise, un nez en bec de vautour. [C02]C'était M. Goutman, { **négociant en < articles de piété>** } /i/ } /fj/, -- [C03]il (le négociant) /fj/ **en** (des articles de piété) /i/ déballe **quelques-uns** /i' /, enfermés dans des boîtes, sous le hangar : croix, médailles et chapelets de toutes les dimensions, candélabres pour oratoires, autels portatifs, bouquets de clinquant -- et des sacrés-cœurs en carton bleu, des saint Joseph à barbe rouge, des calvaires de porcelaine. (Flaubert: *Bouvard et Pécuchet*)

(Egy ízben a gazdaasszony egy potrohos valakit vitt el hozzá, akinek apró kínai szemei között karvalyorr görbült. Guttman volt, a **kegyszerárus**; - a **kocsiszínben kicsomagolta dobozokba zárt portékáit**: keresztek, érmek, mindenféle méretű olvasókat, imatermekbe való gyertyatartókat, hordozható oltárokat, aranyfüstös bokrétaikat, kék színű keménypapír szent szíveket, vörös szakállú szent Józsefeket, porcelánkálváriákat.)

Második példában a *quelques-uns/néhányat* névmás referense az *en / abból* névmáson keresztül érhető el. Az *en* névmás mindig olyan halmazra utal, melyet több személy vagy dolog alkot. Ebben az esetben az *articles de piété / kegytárgyak* kifejezés felel ennek meg, amely viszont csak bővítménye a szó szerkezet fő elemének, a *négociant / kereskedő* főnévnek. Kapcsos zárójelbe foglaltam és /fj/ indexszel jelöltem a referenciálisan autonóm *négociant en articles de piété / kegytárgykereskedő* kifejezést, amelyre a harmadik mondat *il / ő* névmása utal. Ezzel szemben a *quelques-uns* névmás esetében a referencia

csak a szintagma hierarchikusan alacsonyabb szintű és így referenciálisan nem autonóm összetevőjét érinti.

Ha a névmási referencia csak szintaktikai jelenség volna, egy ilyen rosszul formált anaforikus viszony nemigen lenne megengedhető. Holott ilyen szintaktikailag helytelenül felépített anafora nem ritkaság sem az írott, sem a beszélt nyelvben. Ebben a példában a helyzetet még az is súlyosbítja, hogy a *quelques-uns* névmás és antecedense, az *articles de piété* között nem aktuális, csupán virtuális korreferencia van, mivel az *articles de piété* egy generikus értelmű kifejezés, mely nem konkrét tárgyakra utal, hanem azok osztályára. Ebben a szövegben tehát az, amire a *quelques-uns* névmás utal, nem más, mint egy referenciálisan önálló kifejezés referenciálisan nem önálló összetevőjének jelölője.

Az ilyen atipikus anaforák arra engednek következtetni, hogy a korreferencia szintaktikailag alárendelt összetevőkön is képes működni, az értelmezhetőség egyáltalán nem szenved ettől csorbát. A korreferencia irányának kiigazításában egyéb kotextuális és kontextuális elemek segítik az interpretálót. Úgy tűnik, hogy az állítmánynak nem elhanyagolható a jelentősége ebben. Itt például a *déballer / kicsomagolni* ige jelentése egyértelműen az *articles / árucikk* szóval van izotóp relációban, a *négociant / kereskedő* csak mint az ige ágense jöhet szóba.

Példa 3.

Tous les salons étaient illuminés. Mme Walter recevait dans le second, le plus grand. (...) [C01] On attendait encore **quelqu'un**, et on demeurait silencieux, dans cette sorte de gêne qui précède les dîners entre gens qui ne se trouvent pas dans la même atmosphère d'esprit, après les occupations différentes de leur journée. [C02] Duroy ayant levé par désœuvrement les yeux vers le mur, M. Walter lui dit, de loin, avec un désir visible de faire valoir son bien : „Vous regardez mes tableaux ?” – [C03] Le mes sonna. – [C04] „Je vais vous les montrer.” [C05] Et il prit une lampe pour qu'on pût distinguer tous les détails. [C06] „Ici les paysages”, dit-il. [C07] Au centre du panneau on voyait une grande toile de Guillemet, une plage de Normandie sous un ciel d'orage. [C08] Au-dessous, un bois de Harpignies, puis une plaine d'Algérie, par Guillaumet, avec un chameau à l'horizon, un grand chameau sur ses hautes jambes, pareil à un étrange monument. [C09] M. Walter passa au mur voisin et annonça, avec un ton sérieux, comme un maître de cérémonies : „La grande peinture.” [C10] C'étaient quatre toiles : „Une Visite d'hôpital”, par Gervex; „une Moissonneuse”, par Bastien-Lepage; „une Veuve”, par Bouguereau, et „une Exécution”, par Jean-Paul Laurens. [C11] Cette dernière oeuvre représentait un prêtre vendéen fusillé contre le mur de son église par un détachement de Bleus. [C12] Un sourire passa sur la figure grave du patron en indiquant le panneau suivant : „Ici les

fantaisistes” [C13] On apercevait d'abord une petite toile de Jean Béraud, intitulée : „Le Haut et le Bas.” [C14] C'était une jolie Parisienne montant l'escalier d'un tramway en marche. [C15] Sa tête apparaissait au niveau de l'impériale, et les messieurs assis sur les bancs découvraient, avec une satisfaction avide, le jeune visage qui venait vers eux, tandis que les hommes debout sur la plate-forme du bas considéraient les jambes de la jeune femme avec une expression différente de dépit et de convoitise. [C16] M. Walter tenait la lampe à bout de bras, et répétait en riant d'un rire polisson : „Hein ? Est-ce drôle? est-ce drôle? [C17]” Puis il éclaira: „Un sauvetage”, par Lambert. [C18] Au milieu d'une table desservie, un jeune chat, assis sur son derrière, examinait avec étonnement et perplexité une mouche se noyant dans un verre d'eau. [C19] Il avait une patte levée, prêt à cueillir l'insecte d'un coup rapide. [C20] Mais il n'était point décidé. [C21] Il hésitait. [C22] Que ferait-il ? [C23] Puis le patron montra un Detaille : „La Leçon”, qui représentait un soldat dans une caserne, apprenant à un caniche à jouer du tambour, et il déclara: „En voilà de l'esprit!” [C24] Duroy riait d'un rire approbateur et s'extasiait: „Comme c'est charmant, comme c'est charmant, char...” [C25] Il s'arrêta net, en entendant derrière lui **la voix de Mme de Marelle qui venait d'entrer**. [C26] Le patron continuait à éclairer les toiles, en les expliquant. [C27] Il montrait maintenant une aquarelle de Maurice Leloir: „L'Obstacle.” [C28] C'était une chaise à porteurs arrêtée, la rue se trouvant barrée par une bataille entre deux hommes du peuple, deux gaillards luttant comme des hercules. [C29] Et on voyait sortir par la fenêtre de la chaise un ravissant visage de femme qui regardait... qui regardait... sans impatience, sans peur, et avec une certaine admiration le combat de ces deux brutes. [C30] M. Walter disait toujours : „J'en ai d'autres dans les pièces suivantes, mais ils sont de gens moins connus, moins classés. [C31] Ici c'est mon Salon carré. [C32] J'achète des jeunes en ce moment, des tout jeunes, et je les mets en réserve dans les appartements intimes, en attendant le moment où les auteurs seront célèbres.” [C33] Puis il prononça tout bas: „C'est l'instant d'acheter des tableaux. [C34] Les peintres crèvent de faim. [C35] Ils n'ont pas le sou, pas le sou...” [C36] Mais Duroy ne voyait rien, entendait sans comprendre. [C37] **Mme de Marelle** était là, derrière lui. [C38] Que devait-il faire? [C39] S'il **la** saluait, n'allait-elle point lui tourner le dos ou lui jeter quelque insolence? [C40] S'il ne s'approchait pas d'elle, que penserait-on? [C41] Il se dit: „Je vais toujours gagner du temps.” [C42] Il était tellement ému qu'il eut l'idée un moment de simuler une indisposition subite qui lui permettrait de s'en aller. [C43] La visite des murs était finie. [C44] Le patron alla reposer sa lampe et saluer **la dernière venue**, tandis que Duroy recommençait tout seul l'examen des toiles comme s'il ne se fût pas lassé de les admirer (Maupassant: *Bel Ami*).

(Még mindig vártak valakire, s a társaság csöndes volt; az a fajta zavar fogott el mindenkit, amely meg szokta előzni az efféle vacsorákat, ahol különböző szellemű légkörből való emberek kerülnek össze, különböző nappali elfoglaltságok után.

Duroy unalmában a falra pillantott, s Walter messziről odaszólt neki, azzal a nyilvánvaló kívánsággal, hogy kincseit mutogathassa:

– A képeimet nézi – a birtokosrag erősen kihallatszott a „képeimet” szóból. – Majd megmutatom magának. – És lámpát fogott a kezébe, hogy minden részletet világosan lehessen látni.

– Itt vannak a tájképek – mondta.

A fal közepén Guillaumet-nak egy nagy vászna látszott, normandiai tengerpart viharos ég alatt. Lejjebb Harpignies-nak egy erdőképe, aztán egy algiri síkság, Guillaumet-tól; a látóhatár szélén egy nagy teve állott magas lábain, mint valami különös műemlék.

Walter továbbment a szomszéd falhoz, és szertartásmesterhez illő komoly hangon jelentette be:

– Ez itt a grandiózus festészet. – Négy vászon volt ott: egy Kórházi látogatás Gervex-től; egy Arató nő Bastien-Lepage-tól; egy Özvegy Bouguereau-tól és egy Kivégzés Jean-Paul Laurens-tól. Ez utóbbi mű azt ábrázolta, hogy egy vendée-i papot a templom falához állítva lő agyon a kékek egy különítménye.

A főszerkesztő komoly arcán mosoly suhant végig, amikor a következő falra mutatott.

– Itt vannak a zsánerképek. – Először is Jean Béraud-nak egy kis vászna tűnt szembe, a címe: Fenn és lenn. Csinos párizsi nőt ábrázolt, amint egy mozgó lóvasút lépcsőjén mászik fel. Feje éppen felbukkant a kocsni emeletén, s a padokon ülő férfiak mohó gyönyörűséggel veszik észre a feléjük közeledő fiatal arcot, az első peronon álló férfiak pedig vágyakozó vagy méltatlankodó arckifejezéssel szemlélik az ifjú nő lábát.

Walter kinyújtott karral tartotta a lámpát, és huncut nevetéssel ismételtette.

– No, ugye mulatságos? Ugye mulatságos?

Aztán Lambert Életmentés című képét világitotta meg.

Egy asztal közepén ülő macskakölyök csodálkozva, elképedve vizsgálgat egy pohár vízben fuldokló legyet. Egyik lábát felemeli, hogy hirtelen kiragadja a vízből. De még nem határozta el magát. Habozik. Vajon mit fog tenni?

Aztán egy Detaille-képet mutatott a főszerkesztő: A lecke volt a címe: egy katonát ábrázolt a kaszárnyában, amint egy kiskutyát dobolni tanít – és kijelentette: – Mennyi szellem van ebben! Duroy helyeslően mosolygott, és el volt ragadtatva.

– Milyen bájos, milyen bájos... milyen... – hirtelen elakadt, mert meghallotta háta mögött a belépő **Marelle-né hangját**.

A főszerkesztő folytatta a képek megvilágítását és a magyarázgatást.

Most Maurice Leloir egy vízfestményét mutatta meg: Az akadály címűt. Ezen azt lehetett látni, hogy egy gyaloghintó elakadt az utcán, két munkásforma ember viaskodása miatt – a két fickó valóságos Herkules módjára harcol. A gyaloghintó ablakán elragadó asszonyi arc hajol ki, és nézi... nézi, türelmetlenség és félelem nélkül, sőt bizonyos bámulattal, hogy küzd egymással a két férfi.

Walter folyvást azt mondogatta:

– Van még több is a következő szobákban, de azok kevésbé ismert, kevésbé megállapodott értékű festőktől valók. Ez itt az én „Négyszögletes szalonom”. Mostanában vásárolok képeket a fiataloktól, az egészen fiataloktól is, és tartalékba helyezem a belső szobákba, addig is, míg a szerzőik hírnévre tesznek szert. – Aztán halkán tette

hozzá: – Most van a legjobb idő képvásárlásra. A festők majd meghalnak éhen. Nincs egy fillérjük se, egy megveszekedett fillérjük se...

De Duroy nem látott semmit, a beszédet is csak hallotta, de nem értette. Marelle-né ott van mögötte. Mitévő legyen? Ha köszön neki, esetleg hátat fordít, vagy odavet valami sértő szót. Ha nem lép oda hozzá, mit gondol a társaság?

Azt gondolta magában: „Mindenesetre megpróbálok időt nyerni.” Annyira izgatott volt, hogy egy pillanatig hirtelen rosszul éltet akart színlelni, csak hogy elmehessen.

A falak megszemlélése véget ért. A főszerkesztő letette a lámpát, és elindult, hogy az utoljára érkezett **vendégeket** üdvözölje.)

A **harmadik példa** első mondatában a *quelqu'un* / *valaki* névmás várakozást kelt, még hozzá szó szerint, hiszen a regény szereplőivel együtt várnunk kell arra, hogy megjöjjön ez a valaki, és megtudjuk végre, kire utal. A *quelqu'un* elvárás keltő, azaz kataforikus használata igen gyakori, s mivel a referenciátávolság a *quelqu'un* névmás és referense között két-három mondatnál általában nem nagyobb, minden ennél nagyobb távolság a befogadó referensre irányuló figyelmét fokozza, azaz a referensnek hangsúlyos pozíciót jelöl ki. Így ebben a szövegben is a kivételesen nagy referenciális távolság feszültségkeltő stilisztikai eszköz. Az adekvát referens megtalálásában semmilyen szintaktikai kötés nem segíti az olvasót, hiszen a *quelqu'un* névmás egyalakú, sem számban, sem nemben nem egyeztethető. A kataforikus utalás szemantikai síkon valósul meg, az alábbi igék jelentésösszetevőinek összeegyeztethetősége által: *attendre* – *entrer* – *saluer*, illetve az ezekhez az igékhez kapcsolódó személyre utaló kifejezések által: *quelqu'un* – *Mme de Marelle* – *la dernière venue*. A szöveg 25. mondatában megjelenik ugyan a *quelqu'un* referense, ám a tulajdonnév önmagában nem elég annak megállapításához, hogy az általa jelölt személy-e az, akit várunk. Ezt a sejtésünket az erősíti, hogy a Duroy nevű szereplő félbeszakítja mondatát, tehát az olvasónak is fel kell figyelnie Mme de Marelle belépésére. Ugyanakkor a 26. mondatból a házigazda folytatja a „tárlatvezetést” egészen a 44. mondatig, mintha mégsem Mme de Marelle lett volna az, akit várnak. A *quelqu'un* feloldása csak a 44. mondatban történik meg a *saluer la dernière venue* kifejezéssel, amely egyes számú és nőnemű egyeztetésével, valamint határozott névelőjével már egyértelműen Mme de Marelle-re utal vissza, azonkívül más személy érkezéséről nem is volt szó a szövegben. Tehát a *quelqu'un* névmás kataforikus kapcsolatát a *la dernière venue* névszói kifejezéssel szövegkohéziós elemek biztosítják, míg ez utóbbi anaforikus utalását a Mme de Marelle névre szövegsemantikai és morfoszintaktikai kötések is segítik.

Ezzel a három példával igyekeztem bizonyítani, hogy a határozatlan névmási referencia interpretálása gyakran szemantikai síkon végezhető el. Az, hogy egy névmás milyen mértékben csak szövegkonnexitást biztosító elem, vagy kohéziót fenntartó is, az adott névmás deskriptív és instrukcionális/procedurális tartalmának függvénye. Ennek megfelelően hiba lenne a névmási kategóriát egyrészt

Névmási referencia: szöveggrammatikai és/vagy (szöveg)szemantikai kérdés...

egységesnek, másrészt csupán szöveggrammatikai elemeknek tekintenünk. A névmási referencia csupán egy, bár gyakoriságánál fogva is jelentős része azon eljárások összességének, amelyek egy szöveg jólformáltságát, konnexitását, kohézióját és koherenciáját is biztosítják.

Szakirodalom:

- Adam, J.-M. 1990. *Éléments de linguistique textuelle*. Mardaga.
- Flaubert, Gustave 1997. *Bouvard et Pécuchet*. Association des Bibliophiles Universels ([http:// www.abu.org](http://www.abu.org)).
- Flaubert, Gustave 1989. *Bouvard és Pécuchet*. Fordította Tóth Árpád. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest.
- Guy de Maupassant 1997. *Bel Ami*. Association des Bibliophiles Universels ([http:// www.abu.org](http://www.abu.org)).
- Guy de Maupassant 1995. *A Szépfűű*. Fordította Benedek Marcell. Magyar Könyvklub. Budapest.
- Mainguy, Colette 1999. „Les sentiers de la honte”. *Le Nouvel Observateur* ([http:// www.nouvelobs.com](http://www.nouvelobs.com)).

4.
A megfejthető sűrités
(Francia nyelvű példák a kihagyásos szerkesztésre)
SKUTTA FRANCISKA

Az irodalmi elbeszélésben a sűrités valamilyen formája végső soron elkerülhetetlen szövegalkotó eljárás. Legáltalánosabb szinten abban nyilvánul meg, hogy az elbeszélésben felépített világ – több-kevesebb áttétellel – a valóságos világ kicsinyített mása; pontosabban a valóságnak az elbeszélésben megjelenő kicsiny metszete az olvasóban a teljesség képzetét kelti. A sűrités szükségszerűen együtt jár a kihagyással, melynek során az elbeszélésben feltáruló világ legkülönbélebb elemei maradhatnak kimondatlanul, történjék ez akár nyomatékos szándékkal, akár szinte magától adódó természetességgel. A balladának például lényegi vonása az erőteljes kihagyás révén megvalósuló s így drámai hatást előidéző „balladai sűrités”, ugyanakkor egy hosszabb történetidőt átfogó regény elbeszélője is gyakran él azzal az egyébként szokványos lehetőséggel, hogy bonyolult eseményeket néhány mondatban összefoglaljon, vagy a szereplők szavainak, gondolatainak csupán kivonatát adja közvetett beszéd formájában. A sűrités efféle megnyilvánulásainak közös vonása tehát az, hogy a dolgok elhallgatása az elbeszél világ különböző alkotórészeit hagyja homályban, anélkül azonban, hogy ez komolyabban zavarná a mű megértését: az egy-két „ecsetvonással” érzékeltetett helyszínt az olvasó képzelete egészíti ki folytonos térré, a tömören vagy hiányosan visszaadott szavakat, elbeszél eseményeket az olvasó logikája és beleérző képessége segít összekapcsolni. E folyamatos kiegészítő-helyreállító gondolati tevékenység során az olvasó ösztönösen saját világismeretére támaszkodik, hiszen a kihagyások elsősorban az elbeszélés tartalmi vonatkozásait érintik.

Van azonban a kihagyásnak – s így a sűritésnek – egy olyan változata, amely az előzőeknél sokkal szorosabban kapcsolódik az elbeszélés nyelvi megformálásához. Ilyenkor az olvasó egészen más nehézségekkel szembesül, hiszen most nem a többé-kevésbé elegendő világismeretét kell latba vetnie a szöveg értelmezése során, hanem az adott nyelvről való tudását, sőt nemegyszer nyelvi fantáziáját. Egyes esetekben ugyanis a kihagyás erőteljesen beleavatkozik a szabályos nyelvi szerkezetekbe vagy egyenesen a nyelvi elemek hangalakjába, aminek következtében ezek felismerése időnként komoly akadályba ütközhet.

A kortárs francia irodalom egy kevésbé ismert – de ismerői körében joggal elismert – képviselője épp ilyen rendhagyó nyelvi sűritést alkalmazott abban a művében, mely az itt következő rövid esettanulmány alapjául szolgált. Az elbe-

szelő-esszéista Jean-Loup Trassard *Tardifs instantanés* [Kései pillanatfelvételek]¹ című kötetének első tíz rövid elbeszéléséről lesz szó, ezek ugyanis valóságos tárházát nyújtják a kihagyásos szerkesztés változatos megoldásainak, mintha csak az író megpróbálná feltérképezni a francia nyelvben rejlő sűritési lehetőségeket, miközben ezeket gazdagon kiaknázva folyamatos és összefüggő szövegeket sikerül előállítania. Tanulmányomban a trassard-i írásmód néhány jellegzetességét szeretném bemutatni és osztályozni, nem tévesztvén szem elől azt a tényt, hogy a sűrités a szerzőnél nem pusztán nyelvi-nyelvészeti kérdés, hanem egyúttal művészi szándékának hiteles tolmácsolója, amennyiben a kihagyásos szerkezetek az elbeszélő emlékezetében hirtelen felbukkanó emlékfoszlányokat és váratlan képzettársításokat hivatottak megjeleníteni.

Elöljáróban egy hozzávetőleges mennyiségi mutató érzékeltetheti a kihagyásos szerkezetek jelentőségét Trassard művében: a vizsgált szöveganyag terjedelme alig húsz oldal (az egyes elbeszélések hossza fél és három oldal között mozog), ezzel szemben a csupán bőséges, de nem teljes adatfelvétel megközelítőleg ezer példát tartalmaz. Egyébként ez a szám valószínűleg nem is adható meg tökéletes pontossággal, de nem pusztán az adatok szinte beláthatatlan sokasága miatt, hanem mert időnként eldönthetetlen, hogy egy-egy szokatlan mondat szerkezetet hogyan értelmezzünk. Előfordul például, hogy egy – ragozott segédigéből és múlt idejű melléknévi igenévből álló – összetett igealakot kettévág egy négy soros, több tagmondatnyi közbeékkelt leírás:

Au coin de la place Saint-Sulpice il s'était – oui devant cet espace [4 sor szöveg] – arrêté, je me suis dit [...] (11),²

s így – legalábbis első olvasásra – azt hihetnénk, hogy az igealak a segédige után befejezetlenül marad, annál is inkább, mivel erre tényleg vannak példák a vizsgált anyagban. S még ha utólag felismerjük is, hogy az igealak hiánytalanul jelen van a mondatban, két alkotóelemének már-már képtelen távolsága szinte felér egy kihagyásos szerkezettel.

Az esetek többségében persze a kihagyás ténye nyilvánvaló, legfeljebb csak a hiánytalan szerkezet helyreállításában adódhat némi bizonytalanság. A nyelvtan szabályai szerint a hiányzó *névelő*, *előljárószó* vagy alanyi helyzetű hangsúlytalan *személyes névmás* egyértelműen azonosítható a következő szerkezetekben:

¹ Jean-Loup Trassard, *Tardifs instantanés*, Paris, Gallimard, NRF, 1987. – A vizsgált elbeszélések cím nélküliek, a kötetben *Quoi?* [Mi?] összefoglaló címmel önálló részt alkotnak (9-31. o.). A műnek nincs magyar fordítása, ezért az idézeteket saját fordításomban közlöm, lehetőség szerint visszaadva a hiányos szerkezetet (beleértve a hiányos központosítást is).

² 'A Saint-Sulpice tér sarkán *meg* – igen ez előtt a térség előtt [...] – *állt*, mondtam magamban [...]'

ils attendent conducteur absent (19) → *le conducteur*
une réclamation à taper la machine (25) → *à la machine*
un pompier notait ne sais quoi (17) → *je ne sais quoi*.³

Máskor viszont a szerkezet bizonyos fokú lazasága nem teszi lehetővé az egyértelmű helyreállítást:

plus loin sans doute le réfectoire **des vieux** *crient heurtant des assiettes* (21).⁴

E példában a *des vieux* ('öregék'/'az öregek') főnévi csoport kétféle mondattani szerepben állhat attól függően, hogy melyik szomszédos egységhez kapcsoljuk: betöltheti egyrészt az alany szerepét (határozatlan főnévként) a *crient* ('kiabálnak') igei állítmány mellett, másrészt a birtokos jelző szerepét (határozott főnévként) a *le réfectoire* ('a refektórium') főnév kiegészítőjeként. Az első esetben az alany és állítmány összetartozását – s ezzel egy új tagmondat kezdetét – jelezhetné valamilyen elhatároló elem:

plus loin sans doute le réfectoire, *des vieux crient*
plus loin sans doute le réfectoire, là ('ott') *des vieux crient*
plus loin sans doute le réfectoire, où ('ahol') *des vieux crient;*

a második esetben viszont megváltozna a tagmondatok határa és mondattani viszonya, hiszen az igei állítmányt tartalmazó tagmondatot vonatkozó névmással kellene a megelőző főnévi csoporthoz kapcsolnunk:

plus loin sans doute le réfectoire des vieux, qui ('akik') *crient,*

vagy kevésbé gondozott, szaggatottabb stílusban a vonatkozó mellékmondatot mellérendelt tagmondattá alakíthatnánk:

plus loin sans doute le réfectoire des vieux, ils ('ők') *crient.*

A megoldások számát még tovább növelhetjük, ha a szövegdarab egy pontján előljáró hiányát feltételezzük, ami szintén nem lehetetlen, tekintve a jelenség gyakori előfordulását:

plus loin, sans doute **dans** *le réfectoire, des vieux crient*
('távolabb, bizonyára a refektóriumban, öregek kiabálnak').

Legyenek azonban bármily változatosak a „helyreállítási munkálatok”, a kihagyásos szerkesztésben megfigyelhetők bizonyos alapvető irányok és eljárások, melyeket csoportosítva világosabb képet alkothatunk a jelenség egészéről.

³ 'várják sofört, aki nincs ott' [a várakozó autóban] → 'a sofört' ; 'reklamációt le kell írni az írógép' → 'az írógép' ; 'egy tűzoltó feljegyzett tudom én mit?'

⁴ 'távolabb bizonyára a refektórium *öreg*ek kiabálnak lökdösve tányérokat' / 'távolabb bizonyára *az öregek* refektóriumuk kiabálnak lökdösve tányérokat'

A teljesség igénye és reménye nélkül készülő osztályozás során érdemes legalább két szempontot figyelembe vennünk: kiindulásként vizsgálhatjuk a hiányzó nyelvi elem **jellegét**, majd pedig ezzel szoros összefüggésben a szabályos szerkezet **helyreállításának feltételeit**.

Jellegét tekintve a hiányzó nyelvi elem általában a szó – tehát az önálló jelentésű és viszonylagos „mozgási szabadsággal” rendelkező nyelvi jel – szintjén helyezkedik el. Trassard művében viszont – mint ezt később látni fogjuk – szokatlanul gyakori a jelek hangalakjának (s ezzel írásképeinek) csonkulása, vagyis az önmagukban értelmetlen, kötött helyzetű, önállóság nélküli szótagok révén történő nyelvi sűrités.

A nyelvi jel szintjének vizsgálatában legkézenfekvőbbnek a hiányzó szavak szófaji csoportosítása tűnhet, ám ezek változatossága azt sugallja, hogy szükség van a szófajoknál általánosabb osztályok kialakítására is – úgymint grammatikai elemek és lexikai elemek –, ezek ugyanis átfogóbban tükrözik a szabályos szerkezetek **helyreállításában** megmutakozó különbségeket. A csoportosításnak ez a második szempontja tulajdonképpen keresztezi az elsőt, mert igaz ugyan, hogy a véges számú grammatikai elemből könnyebb kiválasztani egy adott szerkezetbe illőt, mint a nagyobb szóródást mutató lexikai elemek közül, a hiányzó elem azonosítása s ezzel a szabályos szerkezet helyreállítása mégis mindkét osztályban nagyrészt a szöveggörnyezet függvénye. Ez ugyanakkor azt is jelenti, hogy szükség esetén – ha a szöveggörnyezet nem segítheti eléggé az értelmezést – megőrződhet olyan elem is, amelyet egyébként az elbeszélő gyakran megszüntet, mint például a *mon ami [...] une jeune femme [...] il [...] elle [...]* (21)⁵ láncolatban a szereplők egyértelmű azonosítására szolgáló személyes névmások.

Mint az várható, a kihagyások leggyakrabban a **grammatikai** elemeket érintik, ezért a „sűrités” kedvéért ezeken belül egyetlen szófaj, az előljárószó hiányát, illetőleg azonosításának feltételeit vizsgálom. A hiányzó előljárószók azonosítása ugyanis különböző szöveggörnyezetekben eltérő valószínűséggel történhet attól függően, hogy milyen szoros a nyelvtani viszony, melyet az előljárószónak meg kell valósítania egy adott szerkezet elemei között. Az itt következő példák ezt a fokozati különbséget érzékeltetik az egyértelmű helyreállítás felől haladva a bizonytalanabb irányába.

1) Összetett főnévnek tekinthető állandósult szókapcsolat → egy megoldás:

clefs vouite (22) → *clefs de vouite*⁶

2) Szoros igei bővítmény (vonzat) → általában egy megoldás:

une jeune femme [...] achevait ranger des papiers (21) → *achevait de ranger*⁷

⁵ 'a barátom [...] egy fiatal nő [...] a férfi [...] a nő [...]'

⁶ 'boltívek zárókö' → 'záróköve'

- 3) Laza igei bővítmény (határozó) → több lehetséges megoldás, értelemszerű választással:

Roulé gare (22) → *Roulé à / jusqu'à / vers la gare*.⁸

Ez utóbbi példa egyúttal azt is mutatja, hogy egy szerkezetből egyszerre több nyelvtani elem hiányozhat, hiszen a teljes helyreállítás például a *J'ai roulé jusqu'à la gare* mondatot adja, szabályosan kifejezett személyes névmási alannal, összetett alakú igei állítmánnyal, melyhez előljárószóval kapcsolódik a határozott névelővel ellátott főnév helyhatározói szerepben. A hiányos kifejezés rendkívül gazdaságos: a hat elemből négy – vagyis az elemek kétharmada (!) – megtakarítható úgy, hogy a kifejezés (a tágabb szöveggörnyezetben) még értelmezhető marad.

Lexikai elem hiányakor elsősorban a főnévi vagy az igei csoport belső szerkezete bomlik meg erőteljesen, hiszen eltűnik a főnév vagy az ige, a róluk elnevezett szerkezetek központi eleme. (Viszont általában nem érezzük kihagyásos szerkesztésnek az inkább kiegészítő szerepet betöltő melléknév vagy határozószó hiányát.) A helyreállítás biztonsága itt is a szöveggörnyezet kötöttségétől függ, de összességükben a lexikai szempontból hiányos szerkezetek még az állandósult szöveggörnyezetben is meghökkentőbbek, mint a grammatikai elemek hiányából adódó „furcsaságok”:

- 1) Összetett főnév, ill. állandósult szókapcsolat:

dans sa voiture [...] parlant une demi (23) → *une demi-heure*⁹

- 2) Igei központú állandósult szókapcsolat:

je n'en plus (13) → *je n'en peux plus*¹⁰
elle s'est debout (21) → *elle s'est mise debout*¹¹

Míg az előző példában a ragozott igét kellett megtalálni, az utóbbiban az összetett igealak főigéjét – mindkét helyreállítás kizárólag az állandósult szöveggörnyezet révén lehetséges.

- 3) Nem kötött szöveggörnyezet főnév, ill. ige körül:

Dans l'immeuble replie le mouillé (13) → *le parapluie mouillé*¹²

⁷ 'egy fiatal nő befejezte valami papírok rendezgetés' → 'rendezgetését' – A szövegtől független példa több előljárószóra egyazon vonzat esetén: *aimer + ø / à / de + főnévi igenév* ('szeret vmit csinálni'). A különbség főként stiláris.

⁸ 'Autón mentem az állomás' → 'az állomásra / állomásig / állomás felé'

⁹ 'kocsijában [...] beszélgetve fél' → 'félórát'

¹⁰ 'már nem ki' → 'nem bírom ki'

¹¹ 'a nő fél' → 'felállt'

E formailag kevésbé feltűnő szerkezet tartalmilag annál meglepőbb társítást hoz létre az 'összehajtani' és 'nedves' jelentések között. A kapcsolat értelmezéséhez a tágabb szövegkörnyezetre van szükség, amelyben kezdettől fennáll az 'eső', 'esernyő', 'nedvesség' izotópiája, a *le* határozott névelő pedig visszautal egy már említett tárgyra (itt: az esernyőre).

*ne pas oublier, lettres auxquelles il aurait (25) → il aurait fallu répondre*¹³

A segédige után megszakadó összetett igealak főigéjének azonosítása egyszerre több tényező függvénye. A közvetlen szövegkörnyezet lexikogrammatikai fogódzót nyújt: a *lettres* ('levelek') – mint az *auxquelles* ('amelyekre') vonatkozó névmás előzménye – feltehetően a hiányzó ige *à* előljárószerű közvetett tárgya. Ugyanakkor a tágabb szövegkörnyezetből kiderül, hogy elmaradt ügyek intézéséről van szó, így a *répondre à* ('válaszolni vmire') vonzatos ige valószínűsíthető. Másrészt az *aurait* segédige (feltételes módban) a cselekvést a 'meg nem valósult szükségesség' modalitásával árnyalja, vagyis az összetett alakú feltételes múlt kifejezésére a 'kell' jelentésű *devoir* vagy *falloir* módbeli segédigét hívja elő. A kettő közötti választáshoz a tágabb szövegkörnyezet, ill. az abban ábrázolt beszédhelyzet adhat útmutatást, mégpedig a személytelen *falloir* ige javára, hiszen az egyes szám első személyben elbeszélte történetben – melynek itt nincs másik szereplője – a harmadik személyű *il* névmás csakis személytelen szerkezet alanya lehet. Utóbbi példáink között talán ez képviseli a legbonyolultabb esetet, ugyanakkor – talán épp ezért – a szerkezet csonka változata meglepően gazdaságos.

A grammatikai és lexikai elemek tömeges elhagyásával Trassard már nem kis mértékben próbára teszi az olvasót, de az igazi meglepetés még hátra van, hiszen a sűrités a nyelvi jelek *hangalakját* sem kíméli, sőt néha szinte a felismerhetetlenségig eltorzítja: a szavak hamarabb érnek véget, vagy később kezdődnek, mint várnánk, s ha az olvasás során jóhiszeműen „belépünk egy szoba”, nem biztos, hogy a végén ugyanabból „lépünk ki”. Ezen a téren is vannak persze szokványosabb megoldások, mint például a hangalak csonkítása, de ez a viszonylag egyszerű művelet összekapcsolódhat más, bonyolultabb, egyszerre több szót „veszélyeztető” eljárásokkal. Itt is felmerül tehát az osztályozás igénye, s ha csak az alapvető különbségeket vesszük figyelembe, a jelenségeket négy nagy csoportba sorolhatjuk. Bemutatásukban ismét az egyszerűbbtől haladunk a bonyolultabb felé.

¹² 'Az épületben összehajtom a vizes' → 'a vizes ernyőt'

¹³ 'nem elfelejteni, levelek, amelyekre' → 'levelek, amelyekre válaszolni kellett volna'

1) Fonetikai rövidülés

A szó hangalakjából (s így szükségszerűen írásképeből is) elhagyható tetszőleges hosszúságú darab, amely nem feltétlenül esik egybe morfématárral. A megmaradó rész általában a szó eleje – de: *j'ai phoné* (18) [*téléphoné* helyett] –; ez lehet akár egyetlen hang (ill. betű) is, ha a szöveggörnyezet alapján felismerhető a szó:

demande p...? (14) → *pardon*¹⁴

prof d'archi... (23) → *architecture*¹⁵

des musi... merci font la quête (31) → *musiciens*¹⁶

2) Összeolvadás szóhatáron

Ezzel a jelenséggel minőségileg új területre érünk: a sűrítés itt már nem pusztán kihagyás eredménye, hanem mintegy fokozott sűrítés keletkezik azáltal, hogy a megszüntetett elem helyét átveszi egy hozzá hasonló megőrzött elem, amely így egyszerre kettős szerepet tölt be, vagyis egyetlen formában kettős értelmezést tesz lehetővé.

Ennek az összetett jelenségnek „legátlátszóbb” megvalósulásai az összeolvadással létrejövő ún. kentaur-szavak, amelyek Trassard szövegében rendszerint két egymásra következő szó utolsó, ill. első szótagjának írásképi vagy hangzásbeli hasonlóságán alapulnak:

tapis cramoisilencieux (18) → *tapis cramoisi* + *silencieux*,¹⁷

ahol az összevonás alapja két szomszédos szótag azonos írásképe;

comptabili-dédale (25) → *comptabilité* + *dédale*,¹⁸

melyben a [t] ~ [d] közötti erős fonetikai hasonlóság a döntő. A [d] hang megőrzését [t]-vel szemben az indokolhatja, hogy ellenkező esetben a *dédale* ('útvesztő') szót nemigen ismernénk fel, míg a *comptabili(té)* ('könyvelés') hiányosan is elég hosszú ahhoz, hogy azonosítsuk, különösen a *dé* [de] szótagról gondolatban visszakapcsolva a hiányzó *té* [te] szótagra.

3) Szó a szóban

A kihagyás és kettős értelmezés együttes elve itt úgy valósul meg, hogy egy hosszabb szó utolsó szótagja – elkülönítve a hangalak többi részétől – önálló

¹⁴ 'b...ot kérni?' → 'bocsánatot' (A szó nem sokkal korábban előfordult a szövegben.)

¹⁵ 'épi-tanár' → 'építészet' – A hiányzó elem könnyen felismerhető, mivel a szövegben a falusi építkezésről van szó. Ennél hosszabb kihagyás már bizonytalanságot okozna, pl. *prof d'ar...*, melynek feloldása lehetne *arithmétique* / *archéologie* is.

¹⁶ 'zené... kösz kéregetnek' → 'zenészek' [a metróban]

¹⁷ 'karmazsin csendes szőnyeg'

¹⁸ 'könyvelés-útvesztő'

szót képez, amely a maga jelentésével ugyanúgy beleillik a szövegkörnyezetbe, mint az őt mint szótagot tartalmazó eredeti hosszabb szó, miközben a közös hang- és betűkészlet csak egyszer szerepel a szövegben:

*d'autres piétons [...] à l'instant de franchir comprennent un **ruis...seau** de sang (17) → un **ruisseau** de sang / un **seau** de sang*¹⁹

*ses traits d'une peu ordinaire finesse [...] bouche tendre bien **dessin...nez** charmant (21) → bouche tendre bien **dessinée** / **nez** charmant*²⁰

ez utóbbi esetben a *nez* ('orr') a *dessinée* ('rajzolt') szóval az azonos kiejtés révén kerül mintegy fonetikai 'rész'-'egész' viszonyba.

4) Kettéválás és virtuális egyesülés

Ebben az utolsó s egyben a legbonyolultabb esetben a „szó a szóban” jelenségnek egyszerre fordított és továbbfejlesztett, ezért még meghökkentőbb változatával van dolgunk. Itt ugyanis csak utólag – és némi fejtörés árán – ismerjük fel a csapdát, melyet egy ártatlannak tűnő, a maga helyén egyébként jól működő szó állít elénk: a szöveg egy későbbi pontján egyszer csak értelmetlen vagy oda nem illő jelentésű hangszorral találkozunk, melyet egy korábbi – nem mindig könnyen azonosítható – szóval kell összekapcsolnunk, hogy a két elemből egy új, értelmes szót kapjunk, s így az első szót más formában újra hasznosítsuk. A szövegben azonban ennek az újonnan nyert szónak csak kettévált formáját találjuk – ez okozza megütözésünket –, de valóságos győzelemként éljük meg a szöveggel vívott „küzdelem” során, hogy a két elem legalább nyelvi tudatunkban virtuálisan egyesülhet:

*Pluie tout le soir, m'avait fait hâter le **pas** – ma fourrure en devenait trop chaude – **rapluie** mal fermé qui s'accroche (13) → le **pas** / le **parapluie***²¹

*Sirène ambulance surgit [...] il remet son portefeuille en place range pour être transporté, visage **si blanc rène** portes fermées hurlante repart (17) → visage **si blanc / sirène**.*²²

¹⁹ [az utcai balesetnél] 'újabb járókelők [...] amint átkelnek, megértik ez *vérpatak* / egy *vödör vér*'

²⁰ 'ritka finom vonásai [...] kedves száj jól *rajzolt... orr* bájos'

²¹ 'Egész este esett, ez siettette *lépteim (le pas)* – bundám ettől túl meleg lett – az *ernyő (le parapluie)* rosszul becsukva beakad' – A *rapluie* hang- és betűsor nem ad értelmes szót a franciában.

²² 'Szirána mentő felbukkan [...] elteszi tárcáját, készülődik, hogy elvigyék, arca *oly (si)* fehér, *szirána (sirène)* ajtók becsukva süvöltve elindul.' – A *rène* betűsor nem létezik önállóan, a [Rɛn] hangsor viszont több – a szövegbe nem illő, tehát zavaró – jelentés hordozója lehet: *reine* ('királynő'); *rène* ('gyeplőszár'); *renne* ('rénszarvas'); sőt *Rennes* városa. – Hely hiányában nem kerülhet sor egy amúgyis ritkábban előforduló

A fenti kényszerűen bonyolult magyarázatok és szó szerinti fordítások sajnálatosan „megölik a csattanót” ezekben a sziporkázó nyelvi leleménnyel megalakított szövegekben, ezért engedtessek meg, hogy az utolsó hat példát saját „műfordításomban” is közreadjam:

karmasima szőnyeg

könyvelészveszejtő

újabb járókelők [...] amint átkelnek – hiszen itt *patak...zik* a vér
(vagy: hiszen itt *mederben veder* vér)

bájos *orr...cája* ritka finom vonalú

Eső egész este, készítette az embert, hogy az utat végigsiesse – bundám túl meleg lett – *nyő* félíg lehúzva beakad

Sziréna mentő felbukkan [...] elteszi tárcáját készülődik, hogy elvigyék, arca *szinehagyott réna* ajtók be süvöltve el.

Milyen tanulság vonható le ezekből a többé-kevésbé különös, szellemes, sőt játékos nyelvi műveletekből? Mindenképpen kínálkozik először is egy a nyelv működésére vonatkozó általános következtetés: ez a szinte minden ízében hiányos és ezért agrammatikus szöveg jól érzékelteti a nyelvi redundancia egyszerűen szükséges és fölösleges voltát. Szükséges, mert aki először találkozik Trassard e művével, képtelen a nyugodt, folyamatos olvasásra és megértésre, hiszen ez a nyelv percek alatt mint legyűrendő akadály jelenik meg a maga folytonos rendellenességeivel, a megértést segítő biztonsági elemek hiánya miatt. Ám az olvasás előrehaladtával fokozatosan „megtanuljuk” a szöveg által teremtett új nyelvi szabályrendszert, a „Trassard-nyelvet”, s frissen megszerzett kompetenciánkkal – akárcsak a „hagyományos” nyelvek esetében – esetleg magunk is hajlamosak leszünk addig soha-nem-volt kifejezéseket, „trassardizmusokat” alkotni. S ha valaki mégsem merészkedik idáig, akkor is elér a folyamatos olvasásnak arra a fokára, amelyen – legalábbis a Trassard-szövegben – már nem igényli a redundáns nyelvi elemek meglétét, mert a kihagyott elemeket kezdi valóban fölöslegeseknek érezni, s ezért meg sem próbálja unos-untalan helyreállítani a szabályos szerkezeteket, hanem – különösen hangos felolvasás esetén –

sűrítési eljárás bemutatására, amely – a szűken vett nyelvtani szerkezetet és a hangalakot érintetlenül hagyva – a jelentés szintjén valósul meg, például *metonímia* révén: a *Dès que descendu mon ami des vitraux* (22) ('amint lejött a barátom a festett üveglakokról') szerkezetben a 'barátom' helyettesíti a ki nem mondott 'barátom tekintete', 'barátom pillantása' kifejezéseket.

hagyja, hogy a szöveg folyjon a maga ritmusa szerint, bármilyen messzire ment is a szerző a nyelvi kifejezés határainak keresésében.

Hiszen – s ez lehetne a második s egyben utolsó gondolat – Jean-Loup Trassard számára az anyanyelvvel történő, önmagában is izgalmas kísérletezés nem kisebb célt szolgál, mint hogy az író legbensőbb élményeit a leghitelesebben szavakba öntse. Ezek az aprócska elbeszélések az emberi élet egy-egy fontos, megragadó pillanatát idézik fel – nem véletlen a cím: *Kései pillanatsfelvételek*, kétszeresen nem véletlen, mert Trassard a művészi fényképezés mestere is –, és ahogy a fénykép teszi, e szövegek is mindent egyszerre akarnak rögzíteni, amíg még nem késő a visszaemlékezés. Ez a „mindent egyszerre” törekvés fejeződik ki a nyelvi sűrités, hirtelen vágás, irányváltás, helyettesítés, egymásba olvasztás révén, s így válik a megfejthető sűrités átélhető, s az író és olvasója által valóban átélt sűritett élménnyé.

5. Szövegvizsgálatok kései latin krónikákban

KISS SÁNDOR

Valamely szöveg intellektuális minőségéről keletkező benyomásunk bizonyos mértékig összefügg a szöveg belső utalási és tagolási rendszerével. Ezt az elvileg könnyen belátható igazságot itt adott szövegfajtán illusztráljuk, szerkesztési típusok elkülönítése és részletesebb empirikus vizsgálat céljából. A szemléltetésül felhasznált szöveganyag kései latin nyelven írt narratív művekből áll, melyeknek ismert a kronológiája, s nagyjából kitapintható a kulturális háttér is, amelybe illeszkednek. A kiválasztott részletekben az eseményelmondás és az elbeszélői kommentár kapcsolata viszonylag egyszerűen elemezhető, annál is inkább, mivel a szövegek kevésbé művelt szerzőktől származnak, akik ráadásul egy olyan hagyományos írásnormához kénytelenek alkalmazkodni, melytől az általuk beszélt latin – majd preromán – mindinkább eltávolodik. Az illusztrációk elsősorban a koraközépkori krónikairódmalmat képviselik: szerepel Iordanes VI. századi történetíró gótok történetét feldolgozó krónikája (*Getica*), az ún. *Fredegarius-krónika és folytatásai* c. VII.–VIII. századi frank kompiláció, valamint Paulus Diaconus VIII. századi itáliai szerzetes longobárd históriája; összehasonlításként azonban bevontunk egy korábbi, az ókor végétől származó utóiratot, a híres *Itinerarium Egeriae*-t (IV. század vége). A vizsgálat, amelynek eredményét itt néhány, mintául kiválasztott szövegrészlet érzékelteti, a következő szempontokra terjedt ki: 1. az elbeszélés folyamatának tagolása; 2. a szó szoros értelmében vett narráció és a kommentár viszonya; 3. esetleges utalások a szöveg más részeire; 4. a kapcsoló-tagoló elemek (konnektívumok) működése. Az itt bemutatandó reprezentatív részletekben e kitériumok alkalmazása a következő, eléggé jellegzetes képletekhez vezet.

Szentföldi zarándokútjának leírása során Egeria a keleti kereszténység szerzetásairól is tudósít, ilyen témájú részletet vizsgálunk itt (Eg XXIV, 1–4). Fontos tagoló mozzanat a fejezet tárgyának bejelentése: 31/1 *quae operatio singulis diebus cotidie in locis sanctis habeatur* 'milyen tevékenység folyik az egyes napokon naponta a szent helyeken'. A *singulis diebus* kifejezés itt afféle „alcímnek” tekinthető, hiszen ezeket az 'egyes napokat' az elbeszélő később szembeállítja a hetedik nappal, azaz a vasárnapal: 32/28 *Septima autem die, id est dominica die*. A vizsgált részletben belül világos időbeli tagolás szerint helyezkednek el a nap különböző időpontjaihoz rendelt vallási események: 31/4 *ante pullorum cantum* 'kakasszó előtt', 31/13 *ubi ceperit (= coeperit) lucescere* 'mihelyt virradni kezdett', 31/21 *hora sexta* 'a (napkelte utáni) hatodik órában',

31/28 *Hora ... decima* 'a (napkelte utáni) tizedik órában'. A szövegben az események világosan elkülönülnek a rájuk vonatkozó kommentártól, amely látható módon „vésődik rá” a tulajdonképpeni elbeszélésre. A kommentár szólhat az eseményben történő részvétel módjáról: 31/10 *presbyteri bini uel terni ... uices habent* 'a papok kettesével vagy hármásával váltják egymást'; az esemény megvalósulásának módjáról: 31/31 *Lumen autem de foris non affertur* 'a megvilágítás nem kívülről származik'; s lehet metanyelvi jellegű is: 31/5 *omnes monazontes et parthene, ut hic dicunt* 'minden *monazon* (= szerzetes) és *parthene* (= apáca), ahogyan itt mondják', a két görög elnevezés magyarázatára. A szövegelemek összetartozását megerősíti az egymást követő istentiszteletek azonos jellegű eseményeinek kiemelése a *similiter* 'hasonlóképpen' szóval. Az egész útleírásban Egeria bőségesen használja a konnektívumokat, amelyek többféleképpen szintezik – s valamiféle távlatlalt is ellátják – a szöveget. A vizsgált részletben az *item* (eredetileg 'ugyanúgy') továbbvivő s egyben valamilyen ismétlődő mozzanatra utaló szócska; a *nam* (eredetileg 'ugyanis') alsóbb szintet: részletezést vagy kommentárt vezet be, így 31/1 *quae operatio singulis diebus ... habeatur* 'milyen tevékenység folyik az egyes napokon' kifejtése: *Nam singulis diebus ante pullorum cantum aperiuntur omnia hostia* (= *ostia*) 'az történik az egyes napokon, hogy kakasszó előtt kinyitnak minden kaput', ill. 31/10 (a már idézett kommentár kezdete) *Nam presbyteri bini uel terni*; a (mondat második helyén álló) *autem* (második helyen álló 'pedig') folytatást és ugyanakkor enyhe szembeállítás jelez: 31/28 *Hora autem decima* 'a tizedik órában pedig', 31/30 *incenduntur omnes candelae ... Lumen autem de foris non affertur* 'meggyújtanak minden gyertyát ... a megvilágítás nem is kívülről származik' (vö. fentebb). Az *Itinerarium* szövege egészében elég világosan áttekinthető tervrajzra vagy – másféle hasonlattal élve és figyelembe véve a sokféle és gyakori szintváltást – jól kidolgozott domborműre emlékeztet, amely itt számunkra a maga dísztelen világosságában még egyfajta későantik stíluslehetőséget képvisel.

Getica című munkájában Iordanes előadja azt a viszálykodást, amely Attila király halála után a hun birodalomban kitört, és a birodalom felbomlásához vezetett (Get 259–263). A szövegrészt mintegy keretbe zárja a tárgy bejelentése és az eseménysor végkifejletének rögzítése: 125/5 *inter successores Attilae de regno orta contentio est* 'Attila leszármazottai között versengés támadt az uralkodásért', ill. 126/1 *cesserunt itaque Hunni* 'végleg meghátráltak tehát a hunok'. A *contentio* 'versengés' kifejezés itt világos tárgymegjelölésnek tekinthető, amely még ugyanabban a mondatban kiegészül az *omnes simul imperium perdidierunt* megjegyzéssel: 'egyszerre veszítették el mindannyian a birodalmat'. A szövegrészben előadott eseménysor, melynek lényege a hunok veresége az ellenük lázadó népekkel vívott csatában, jól követhető, nem explicit tagolás, hanem elsősorban a mutató és vonatkozó névmási anaforák (némileg egyenlőt-

len) hálózata révén, pl. 125/5 *Talibus peractis* 'miután ezek a dolgok történtek', 125/10 *quod ut Gepidarum rex conperit* 'amit mihelyt megtudott a gepidák királya', 125/25 *in quo proelio filius Attilae maior natu... occiditur* 'amely csatában Attila legidősebb fia elesik'. Az események lineáris felvonultatása itt fontos követelménye az előadásnak, mivel a tulajdonképpeni elbeszélést minduntalan kommentárok szakítják félbe. Néha a kommentár élesen elkülönül az eseménysortól, így azt a megállapítást, hogy Attila leszármazottai elveszítették a birodalmat (ld. fentebb), követi egy szubjektív, általánosító reflexió: 125/7 *omnes simul imperium perdiderunt. sic frequenter regna grauat copia quam inopia successorum* 'így a birodalmaknak gyakran éppúgy árt, ha túlsok az örökös, mint ha nincs örökös'. Máskor azonban a kommentár – metafora formájában – mintegy megismétli az eseménysor egy elemét, s aztán maga az elbeszélés is ezen a metaforikus síkon folytatódik: 125/16 *diuiduntur regna cum populis, fiuntque ex uno corpore membra diuersa, nec quae unius passioni conpaterentur, sed quae exciso capite in inuicem insanirent* 'egymás ellen fordulnak a királyságok s népeik, és az egységes test különálló tagokra oszlik, amelyek már nem valamely közös szenvedély részesei lesznek, hanem a fej kivágatása nyomán örülten egymásra fognak rontani'.

Összeolvadhat a narráció és a kommentár úgy is, hogy a kommentár kerül szintaktikailag domináns helyzetbe, és maga az eseménysor egy szubjektíven szemlélt képbe tűnik át, ahogyan az egymás ellen csatázó népek harcmodorának jellemzésekor történik: 125/20 *admirandum reor fuisse spectaculum, ubi cernere erat contis pugnantem Gothum, ense furentem Gepida[m]* etc. 'úgy vélem, csodálatos látvány lehetett, amikor mód nyílt szemlélni a lándzsával harcoló gótot, a karddal rohanó gepidát'. A különböző jellegű részletek viszonylag sikeres összeszőződésén túl elég magas szervezetségi fokot jeleznek a *Geticá*-ban a szöveg más részeire történő utalások – így Attila fiainak visszavonulása kapcsán: 126/1 *fugantur iuxta litus Pontici maris, ubi prius Gothos sedisse descripsimus* 'a Fekete-tenger partvidékére menekülnek, ahol, mint leírtuk, korábban a gótok laktak'.

Ami végül a konnektívumok használatát illeti, szó sincs olyan halmozásukról, amelyet az *Itinerarium*ban megfigyelhettünk, mindamellettt itt is feltűnik a *nam* kötőszó „szintező” értéke, amellyel hidat ver egy általánosabb megállapítás és egy részletezőbb beszámoló közé: 125/7 (ld. fentebb) *omnes simul imperium perdiderunt. sic frequenter regna grauat copia quam inopia successorum. nam fili Attilae ... gentes sibi diuidi aequa sorte poscebant* 'az történt ugyanis, hogy Attila fiai a népeket sorshúzás útján kívánták maguk között elosztani'. A Iordanes-szöveg narrátoráról azt mondhatjuk, hogy az alapvetően világos eseményelmondás közben sokfelé tekint ki a történetből, s így műve nem tervrajzra vagy domborműre, hanem inkább a szálakat már-már kuszán vegyítő szövevre

emlékeztet, ahol a különféle antik stíluskövetelmények megtartásának igénye bizonyos szaggatottságot eredményez.

A *Fredegarius harmadik folytatása* néven ismert VIII. századi krónika rövid, annalisztikus fejezetekben tárgyalja a frank birodalmat érintő fontosabb, viszonylag újkeletű eseményeket; az itt kiválasztott részlet (FredCont III, 39–41) futólag említi Aistulfus longobárd király halálát (39), majd Kis Pipin frank uralkodó és Constantinus bizánci császár barátsági szerződését (40), végül hosszabban tér ki Pipin király és Waiofarius akvitániai fejedelem konfliktusára (41). Mindezen eseménysorokat a narrátor a maguk különállásában ábrázolja, teljesen külsőleges kronológiai kapcsolatokkal az egyes fejezetek között, amilyen a 39. fejezet elején a *Post haec* 'ezek után', a 40. elején a *Dum haec agere[n]tur* 'miközben ezek történtek', a 41. elején a *His itaque gestis* 'majd ilyen események után'. A mechanikus egymásutánosság (vagy egymásmellettség) benyomása annak ellenére fennmarad, hogy előfordulnak pontosabb időközjelölések is: így (38. fejezet vége) 185/30 *Et quieuit terra a proeliis annis duobus* 'és nyugton volt az ország a háborúktól két éven át', ami hivatkozással szolgál a Waiofarius-epizód (41. fejezet) indításakor: 186/11 *His itaque gestis, et duobus annis cum terra cessasset a pr[o]eliis* 'majd ilyen események után, s amikor már két éve nem volt háború az országban'; ugyanígy (42. fejezet eleje) 186/28 *Euoluto anno, id est anno decimo regni ipsius* 'egy év elmúltával, azaz [Pipin] uralkodásának tizedik évében'. Szemben a gondosan tagolt és szintezett Egeria-útleírással, szemben másfelől az elbeszélés szabad folyását sokféleképpen megtörő Iordanes-krónikával, a *Fredegarius* a narrációnak csaknem a „nullfokát” állítja elénk, ahol az eseménysorokat kísérő kommentár is ritka. Igazán kifejtett „narrátori közbeszólást” alig találunk; a vizsgált szövegrészben itt-ott az események kurta minősítésére kerül sor. Megérdemeltnek minősül a szerencsétlenül járt Aistulfus király halála: 186/2 *diuino iudicio ... uitam et regnum crudeliter digna[m] morte[m] ammisit* (sic) 'isteni ítélet folytán életét és királyságát kegyetlenül, méltó halállal elveszítette'; még rövidebb szubjektív megjegyzést olvashatunk Pipin király helyzetéről, aki Waiofariust engedetlensége miatt 'akarata ellenére' s mintegy 'kényszerülve' (186/20 *inuitus coactatus*) támadta meg haddal; bizonytalanságot kifejező apró kommentár kapcsolódik a Bizánccal kötött szerződés sikertelenségéhez: 186/9 *Nescio, quo faciente, postea amicitia[s] ... nullatenus sortita est effectu* 'nem tudom, miért a megígért barátság később semmi módon nem érvényesült'. Eltekintve a már említett, linearitást hangsúlyozó időtartamjelölésektől, a szövegrészek egymásra utalása nem jellemző, legfeljebb egyes sztereotip ismétlődésekből bontakozik ki egy magasabb szintű narratív ritmus, pl. hadi expedíciókról beszámoló fejezetek végén – nyilvánvaló ideológiai üzenetként – gyakran olvasható olyasmi, hogy 'Pipin király egész hadseregével sértetlenül tért haza': vö. 186/27 *Rex Pippinus cum omni exercitu*

suo inleso reuersus est ad propria a 41. fejezet végén, máshol más változatokkal. E lecsupaszított narráció fősvényen bánik a kapcsolás-tagolás specifikus eszközeivel is: elszórtan található a továbbvivő szerepű *inde, igitur, autem*. Mivel az explicit kapcsolás így visszaszorul, a koherencia biztosításában megnövekszik a lexikai ismétlés szerepe. Gyakran ismétlődnek a tulajdonnevek, ellátva a 'már említett' jelentésű „biztonsági” metanyelvi jelzőkkel (*praedictus, praefatus*): 186/24 (41. fejezet vége): *Waiofarius princeps Aquitaniae ... omnes iustitias, qu[as] praefatus rex Pippinus per legatos suos ei mandauerat, in placito instituto facere deberet. Rex Pippinus cum omni exercitu suo inleso reuersus est ad propria* 'Waiofarius, Akvitánia fejedelme mindazon elégtételeket, melyeket az említett Pipin király követői útján elrendelt a számára, nyilvános gyűlésen tartozik teljesíteni. Pipin király egész hadseregével sértelenül tért haza' (vö. fentebb). Bármely kritériumunkat vizsgálva arra a következtetésre jutunk, hogy irodalmi megfontolásoktól kevésbé befolyásolt szöveggel van dolgunk, amely az eseménysorokat a maguk linearitásában, egymással csak lazán összekapcsolva, magasabb szervező elv nélkül, mozaikszerűen tárja elénk.

Sok tekintetben meghatározza az annalsztikus szerkesztés Paulus Diaconus VIII. század végéről származó történeti munkáját, amelyet a longobárdok vándorlásának és Itáliában alapított királyságuknak szentelt, állandó kitekintést nyújtva azonban Itália egészére. A vizsgált szövegrészben például (Paul IV, 29–33) a 30.–33. fejezetek rövid tudósításokat tartalmaznak egymást követő meghatározott időszakokról (általában egy-egy évről), s a fejezetek közötti kapcsolatot a Fredegarius-krónikából már ismert, a kronológiára mechanikusan utaló időhatározói kifejezések alkotják: 127/9 (30. eleje) *Igitur sequenti aestate mense Iulio* 'majd a következő nyáron júliusban', 127/13 (31. eleje) *Eodem tempore* 'ugyanebben az időben' stb. Mindamelllett a 29. fejezet, amelynek témája Nagy Gergely pápa 604-ben bekövetkezett halála, egészen más jellegű. A kifejezetten történeti események (Gergely halála, utódlás) közlése után a továbbvivő-témaváltó *autem* segítségével sor kerül a pápa elköltözését szükségképpen kísérő természeti katasztrófák részletezésére (igen hideg tél, vetés pusztulása, éhínség), majd a narrátor idézi Gergely egyik levelét, és abból következtetést von le az elhunyt lelki nagyságára vonatkozóan. Az idézetet „alcímként” működő világos metanyelvi kijelentés vezeti be: 126/15 *Libet sane me pauca de eiusdem beati Gregorii papae quadam epistola huic opusculo inserere* 'Szabad mindenképpen e művecskébe illesztenem egy keveset ugyanezen boldog Gergely pápa egy leveléből'. Paulus szövege így végeredményben világosan és gazdagon tagolt, s ez annál lényegesebb, mivel az előadásból nem hiányoznak a magyarázó-értelmező kommentárok sem. Magyarázat követi a természeti csapások felsorolását: 126/13 *Debutit etenim tunc mundus fame[m] sitimque pati, quando recedente tanto doctore animas hominum spiritalis alimoniae penuria sitisque ariditas inuasit*

’kellett ugyanis, hogy a világ éhségtől és szomjúságtól szenvedjen akkor, amikor ilyen nagy tanítómester távoztával az emberek lelkén is úrrá lett a szellemi táplálék nélkülözése és a kietlen szomjúság’. A levéldézetet körülöleli a létjogosultságát igazoló kommentár: 126/16 *ut possit liquidius agnosci, quam humilis iste uir fuerit* ’[azért kerül ide az idézet,] hogy nyilvánvalóvá legyen, milyen alázatos férfi volt ő’, ill. 127/5 *Ecce quantae humilitatis uir iste fuit* ’lám, mekkora alázatosságú férfi is volt ő’. Az elbeszélő technika itt felsorolt vonásai közül különösen magas szervezetségre utal a teljes mű szövegére történő meta-nyelvi hivatkozás (*huic opusculo*, ld. fentebb). Paulus munkája azonban még az annalsztikus részekben is elüt a Fredegarius-krónikától a kapcsoló-tagoló elemek igen rendszeres használata révén. Ezek a mondanivaló előrehaladásának minden lényeges mozzanatát jelölik: a fentebb bemutatott szövegdarabokban a magyarázó *etenim*, a síkváltó *sane*, az új témát bejelentő *autem*, de a pusztán eseményrögzítésre hivatott fejezetekben is az egyik eseménytől a másikhoz átvezető *quoque* ’továbbá’ sűrű előfordulása már nem a mozaik, hanem egy gondosan kimunkált lépcső képzetét idézi fel ebben a későantik hagyományhoz visszakanyarodó, az I. évezred vége felé ismét magasabb műveltségi fokról tanúskodó szövegben.

A „dombormű”, a „szövet”, a „mozaik” és a „lépcső” – e kísérleti formulákba igyekeztünk sűríteni azt a négy modellt, amelyek az itt vizsgált reprezentatív szövegrészletek szerkesztésmódját meghatározzák. A modellek időbeli sorrendje megfelel annak a művelődéstörténeti folyamatnak, amelynek során az antikvitás stiláris-retorikai öröksége formálissá válik, majd szinte teljesen elvész, hogy azután – a beszélt és az írott latinság végletes eltávolodása után – a mechanikussá lett írásmód átadja helyét egy ismét gazdagabb és hajlékonyabb stílusnak, azonban immár egy olyan nyelven, amely nem az anyanyelv többé, hanem az írás mesterségéhez elsajátítandó tudós eszköz. A beszélt és írott nyelv közötti távolság, amely sajátos nyelvi tudatot teremt minden koraközépkori írástudó számára, a bennünket érdeklő szövegvizsgálathoz mintegy laboratóriumi körülményeket jelent, mivel lehetővé teszi a tagolási-utalási rendszer alapvetően szükséges szintjének és magasabb szintjeinek elkülönítését és világos szemléletét. A kiválasztott szövegfajta leírásában a szűkebb értelemben vett szövegnyelvészet módszerei sikerrel ötvözhetők az elbeszéléseleméleti szempontokkal.

Források:

(a felhasznált kiadásokra lap/sor formában utalunk; a kéziratos latin szövegek normalizálását kiegészítés esetén [], törlés esetén { } jelzi):

Eg = *Itinerarium Egeriae*. Ed. O. Prinz. Heidelberg. 5. kiadás, 1960.

Get = Iordanes: *Getica*. Ed. Th. Mommsen, Monumenta Germaniae Historica, Auctores antiquissimi V, pars prior, Berlin. 1882.

FredCont = *Chronicarum quae dicuntur Fredegarii* Scholastici libri IV cum Continuationibus. Ed. B. Krusch, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Merouingicarum II, Hannover. 1888.

Paul = Paulus Diaconus: *Historia Langobardorum*. Ed. L. Bethmann - G. Waitz, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum, Hannover. 1878.

6. Szemantikai és pragmatikai kiegészítések a modalitás vizsgálatához

MURVAI OLGA

1. Nem kell külön argumentálnunk, mert ma már köztudott, hogy a modalitás kategóriáit a nyelvészet a logikától kölcsönözte. A különféle logikák viszont azokat a nyelvi kifejezéseket vizsgálják, amelyek révén a modalitás megvalósul. **Modális operátorokon** tehát olyan nyelvi jelentéshordozókat értünk, amelyek a kijelentés (a **dictum**) szemantikai tartalmához kiegészítő kvalifikatívumot (**modus**) fűznek, és ezzel együtt épülnek be a mondatba. Ez eredményezi a mondat modális aspektusát.

1.1. Az alapvető modális kategóriák az aletikus modalitás kategóriái, már Arisztotelésznél találkozhatunk velük (*Peri hermeneiasz*). Az alapkategóriákhoz az idők folyamán másokat is csatoltak, így napjainkban a modalitásról szűkebb és tágabb értelemben is szokás beszélni. A szűkebb értelmezés az arisztotelészi kategóriákra vonatkozik, a tágabb értelmezés pedig az alapmondaton, a **dictumon** végzett bármifajta módosításra kiterjed (Greimas 1976, Kiefer 1990, 1999, Murvai 1982). A kiszélesített modalitás fogalom sok kutató véleménye szerint ma már a pontatlanságig bővült, sőt behatárolhatatlan.

Ez a tanulmány Rescher (1968) és Greimas (1976) nyomán a következő modalitás kategóriákat fogja át:

a) aletikus modalitás

ezek az ún. arisztotelészi klasszikus kategóriák:
szükségszerű – esetleges – lehetséges – lehetetlen

b) deontikus modalitás

kötelező – megengedett – tilos/tiltott

c) episztemikus modalitás

tudom – hiszem – igaz – biztos

d) buletikus vagy kívánság modalitás

remélem – kívámon – elvárom – félek

e) értékelő vagy axiológiai modalitás

jó – rossz – kívánatos – sajnálatos

f) idő modalitás

*itt (van, lesz, volt) az ideje (annak, hogy)
mindig – néha – soha*

1.2. A modalitás alapfunkciójának megfelelően minden közlési aktus implikálja mindazt a közleményből, amit a közlő alany döntési/választási lehetősé-

gével élve a világból elfogad. Más szempontú megfogalmazásban: mindaz, ami a közlő alany választásának/döntésének tárgya, a modalitás körébe tartozik. Ebből a szemszögből tehát a modalitás **attitűd-jelölő** formula, amelynek a leírása több szaktudomány területére tartozik. Ezért kerülhet sor a kérdés pragmatikai vizsgálatára is – pontosabban az alábbiakban azokat a nyelvi realizációkat elemezzük, amelyek pragmatikai tartalmat (is) rejtnek. (A kérdésről I. Kiefer 1990, 1999, Kugler 2000, Murvai 1982, 2000)

2. A modalitástípusok vizsgálata során T. Givon (1995) angol kutató érdekes összefüggésekre hívta fel a figyelmet: a modalitás „holisztikus” jellegéről beszél, amelyen azt érti, hogy a modalitás *szemantikai és pragmatikai* jellemzőket kapcsol egybe. Pontosabban arról van szó, hogy az **episztemikus** modalitás kategóriák (*tudom – hiszem – igaz – biztos*) inkább szemantikai aspektusúak, a **deontikus** modalitások (szintén csak emlékeztetőül: *kötelező – megengedett – fakultatív – tilos – tiltott*) pedig inkább pragmatikusak. Vannak azonban olyan modalitástípusok, amelyekben az attitűd elválaszthatatlan a szemantikai tartalomtól. Ilyen mindenképp előtt a **buletikus** vagy **kívánság** modalitás (kategóriái: *kívánsom, elvárom, remélem, félek* stb.) és az **értékelő/axiológiai** modalitás (jó, hogy; rossz, hogy). Pragmatikai kiindulópontú vizsgálódást folytatunk, ezért javasoljuk, hogy az **idő** modalitást is tartsuk szem előtt: itt (van, lesz, volt) az *ideje annak, néha, mindig, sose* stb.

Megjegyzés: A fenti szubjektív, attitűd-módosító kategóriákat Kiefer Ferenc (1999) a beszéd háttérét véve alapul még másokkal is kiegészítette. Beszél:

– diszpozíciós modalitásról (*Tüsszentennem kell*).

Ezekkel a kategóriákkal mi most nem foglalkozunk.

3. Az attitűdvizsgálat elvárja, hogy a modalitást behelyezzük az emberek közötti interakciós cselekvések halmazába. Ezzel megjelöltük a vizsgálat célját is: tulajdonképpen nyelviileg körülhatárolható „kommunikációs egyenértékeket” keresünk a logikai modalitástípusok kifejezhetőségére.

3.1. Törekvésünknek megfelelően az episztemikus modalitáshoz a következő kommunikációs egyenértékeket rendelhetjük hozzá:

**hagyományos logikai
modalitás**

*szükségszerűen igaz
faktuálisan igaz
lehetségesen igaz
nem igaz*

**kommunikációs
egyenérték**

*preszuppozíció
reális állítás
irreális állítás
negatív állítás*

3.2. A kijelentést bármikor elfogadhatjuk *szükségszerűen igaznak*, ha eleget tesz bizonyos logikai követelményeknek, azaz ha:

- per definitionem igaz:
 - (1) *Igaz*, hogy a Nap keleten kel.
- kulturális megegyezés alapján igaz:
 - (2) *Igaz*, hogy a déli harangszó tizenkét órát jelez.
- szituációs háttér alapján igaz:
 - (3) *Igaz*, hogy elkéstem (az óráról, az előadásról, a gratulációval, a beszámolóval).

3.2.1. A per definitionem igaz és a kulturális megegyezés alapján igaz a **tudás** körébe tartozó modális értékek. A tudás szemantikai preszuppozíciókat implikál. A szituációs háttér alapján elfogadott igaz inkább pragmatikai előfeltevésekre támaszkodik. Azt is megállapíthatjuk, hogy a preszuppozíció – akár szemantikai, akár pragmatikai jellegű – a legalkalmasabb eszköz arra, hogy a beszédpartnert is implikáljuk, azaz élővé tegyük az interakciós kapcsolatot. Ha pedig a preszuppozíciót mint kommunikációs egyenértéket vizsgáljuk, kiderül, hogy a szemantikai preszuppozíció **mindig** igaz, az ad hoc szituációs szükség-szerűségre alapozó pragmatikai preszuppozíció pedig **most** igaz. Az idő modalitást implikáló modális operátorok jelenléte miatt fölmerül a kérdés: vajon az idő modalitás éppen olyan önálló státusú kategória-e, mint a logikai indíttatású kategóriák, vagy kiegészítő, sőt egyénítő jellege miatt beépül egyéb kategóriákba? Mindenesetre akármilyen kommunikációs helyzetben benne van a **most** mint a **mindig** aktualizált változata, és ezek a beszédháttér alapján jól elhatárolhatók. Ezért alkalmasak attitűd definiálásra is.

3.3. A **faktuális**, tényszerű **igazság** értelmezhető ontológiai típusú episztemikus modalitásként: igaz, mert reális, a valóságnak megfelelő. A faktuálisan igaz **reális állítást** kap megfelelő kommunikációs egyenértékként. A **reális** itt azt jelenti, hogy a közlő alanynak a *dictum*-ra vonatkozó ismeretei mind mennyiségileg, mind minőségileg elegendők ahhoz, hogy bejelentesse: **biztos** az igazában.

- (4) *Igaz*, hogy az ember halandó.
- (5) *Igaz*, hogy egy év háromszázhatvanöt nappól áll.

A faktuálisan igaz **mindig** igaz, és ez a modális operátor implicite állandó vektora a reális állításnak. A mindig igaz = **biztos** (és ez már attitűdöt is jelez), a **most** igaz = nem biztos, hogy most igaz, azaz, **bizonytalan**, hogy most igaz. Ezek szerint tehát az idő modalitás erősíti a reális állítást. Másként fogalmazva: az episztemikus modalitás az időt jelölő modális operátorok révén időértékkel gazdagodik. Sőt, a biztos-bizonytalan értékek bevonásával attitűdbehataroló is. A **biztos** és a **bizonytalan** mint attitűdforma végül is a beszédpartnerek közti

kommunikációs háttér függvénye, vagy más szemszögből nézve a beszédpartner(ek) implikálásának a függvénye.

3.3.1. BIZTOS – mint episztemikus modalitás reális állítás, mert ellenőrzötten igaz, megbizonyosodtunk róla:

(6) *Biztos*, hogy a fény terjedési sebessége nagyobb, mint a hang terjedési sebessége.

Megjegyzés: a **BIZTOS** nyomatékos formája az **ESKÜ**. Az már kimondottan attitűd kérdése, hogy a biztosan igazat ki és mikor erősíti meg esküvel. A legváltozatosabb esküszövegeket idézhetjük. Például:

(7) *Bizony Isten*, a fény gyorsabban terjed, mint a hang.

(8) *Becsület szavamra*, a fény gyorsabban terjed, mint a hang.

(9) *Isten engem úgy segítjen*, igaz, amit mondok.

(10) *Isten a tanúm*, hogy igaz, amit mondok.

(11) *Esküszöm*, hogy igaz, amit mondok.

Érdekes és érdekes megemlíteni azt is, hogy az interperszonális kapcsolatokban mindig egy lehetséges negáció váltja ki az esküt, mindig a beszédpartner bizonytalanságára érkezik feleletként az eskü, mint a tovább már nem fokozható biztos.

3.3.2. A BIZONYTALAN mint a **BIZTOS** ellenpárja még inkább attitűdhordozó, mint a fent említett kategóriák, teljesen a szubjektivitás zónájába tartozik: a beszélőnek valamilyen kételye van a dictumot illetően, fenntartásait közli, vagy a körülbelüliséget érzékelteti. Benveniste (1966) szubjektivitást kifejező igéi (*gondol, vél, hisz, úgy lát* stb.) a magyarban – de több más nyelvben is – az *így/úgy* módosítószóval együtt alkotnak grammatikai szerkezetet:

(12) *(Úgy) látom*, későn érkeztem

(13) *(Úgy) gondolom*, sikerült a vizsgám.

(14) *Úgy vélem*, kíváncsi a véleményemre.

(15) *Feltételezem*, hogy sokat gondolkodott a megoldáson.

Megjegyzés: a fenti struktúrákban a beszélő vállalja a maga kételyeit, bizonytalanságát, ezért is érhetjük tetten egyfajta rezervált, fenntartásokkal tele viselkedését. Ha a beszédelt elmélet felől közelítünk – és interperszonális kapcsolatokról lévén szó, ezt megtehetjük – a bizonytalanság megfogalmazása, a szubjektív igék szerepeltetése pragmatikai szempontból provokatív célzatú: a beszélő a maga bizonytalanságával provokálni akarja a partnerét, hogy foglaljon állást ő is: osztozik-e a bizonytalanságban (ő is úgy véli, úgy gondolja, úgy látja), vagy nem.

3.3.3. A BIZONYTALANSÁG mint attitűdhordozó még igen alkalmas valamire: a vitán felül álló, egyértelmű ítéletek relatívvá tételére, de legalábbis

arra, hogy a BIZTOSnak, az IGAZnak a körébe bizonyos relativitást vigyen be. Például:

- (16) *Majdnem biztos*, hogy a vonat pontosan érkezik.
- (17) Mondhatnám, hogy igaz, *de még tisztáznunk* kell valamit.
- (18) Igaznak is vélhetném azt, amit hallottam.
- (19) Bizonyos körülmények között igaz, amit az emberek magukról mondanak.
- (20) Hajlandó vagyok inkább elhinni, hogy igaz.

3.3.4. A BIZTOS/BIZONYTALAN az előrelátásban mint attitűdben is benne van. Például:

- (21) *Várható volt*, hogy nem fog tetszeni a magyarázat.
- (22) Minden jel arra mutatott, hogy nem fog tetszeni, amit hallani fog.

Megjegyzés: A kategória grammatikai és szintaktikai realizációjával ennek a tanulmánynak a keretein belül nem foglalkozunk.

3.3.5. A lehetségesen igaz kommunikációs egyenértéke az **irreális állítás**. Az irreális állítás tulajdonképpen a látszatnak megfelelő igazság (vigyázat: nem bizonytalan!), olyan, amely a **feltételezés** fele csúszik el. Tulajdonképpen kettős modális értéket hordoz: a **lehetségeset** és a **valószínűleg igazat**. Ezt a dichotómiát az alábbi kijelentések szemléltetik:

- (23) Süt a nap, *valószínű*, hogy ma nagy meleg lesz.
- (24) Süt a nap, de lehetséges, hogy nem lesz nagy meleg.

Milyen idő modalizátor épülhet be az irreális állításba? A **néha** (és szinonimái), amelynek a logikai ellenpárja a **nem mindig**. Például:

- (25) Ha süt a nap, *néha* nagy meleg van.
- (26) Ha süt a nap, *nem mindig* van meleg.

Megjegyzés: Minden bizonnyal az irreális állítás a legtöbb modális variációt engedélyező kommunikációs egyenérték. Rendkívül változatos nyelvi eszköztára van: az idő és az aspektus, a modális módosítószók, a modális segédigék és határozószók, a nem-nyilatkozatszerű beszédaktusok (kételkedés, elvárás) stb. A magyarban a feltételes mód és a -hat,-het toldalék funkciói révén az irreális állítás tovább bontható objektív és szubjektív modális kategóriákra. (Ez utóbbiról l. Kiefer 1999: 323–328).

4. A nem igaz kommunikációs egyenértéke a negatív állítás, azaz a **tagadás**. A pontosság kedvéért előre kell bocsátanunk, hogy mondat értékű tagadásról van szó, és nem mondatrész tagadásról. Az ok, amiért a logikusok elfogadták a tagadást mint modális kategóriát, az az, hogy a mondatértékű tagadást **kiegészítő predikátumnak** tekintik, amelyben a beszélő attitűdje, álláspontja is benne van,

és mint ilyen, a reális világba belehelyezhető lehetséges kijelentésre vonatkozik. A modalitás a tényállást megfogalmazó kijelentés része, azaz propozicionális szintű. Ha a negáció a tényállást megfogalmazó kijelentés része, azaz propozicionális szintű, akkor egyúttal modális értékű.

A **negatív állítás** mint a **nem igaz** modális kategóriája két altípusra osztható:

4.1. Attitűdöt kifejező altípus:

- (27) (Nem,) nem vagyok hajlandó elismerni, hogy tévedtem.
- (28) (Nem,) nem vagyok képes megtenni azt, amit tőlem kérsz.
- (29) (Nem,) nem veszem figyelembe azt, hogy ma ünnep van.

A közlő alany negatív magatartását tartalmazó modális állítmány (27) *nem vagyok hajlandó elismerni*, (28) *nem vagyok képes megtenni*, (29) *nem veszem figyelembe* – az egész mondatra kivetíti a hatását: az egész mondatot tagadó, pozicionálisan első helyen álló *NEM* tagadószó csak erősíti a már modalizált mondat negatív kommunikációs értékét, de nem ez módosítja a predikátumot. Igazolásképpen álljanak itt az alábbi kijelentések:

- (30) Nem, hajlandó vagyok elismerni, hogy tévedtem.
- (31) Nem, képes vagyok megtenni azt, amit kérsz tőlem.
- (32) Nem, figyelembe veszem, hogy ma ünnep van.

4.2. A második altípusba azok a kijelentések tartoznak, amelyek szerkezeti-
leg tartalmazzák a negációt:

- (33) *Kétség nem fér hozzá*, hogy tudom, mi a hiba oka.
- (34) *Tisztesség ne essék szólván*, de a káplán nagy szoknyapécér.
- (35) *Ne vedd rossz néven*, de nekem más a véleményem.

A (34) *kétség nem fér hozzá*, (35) *tisztesség ne essék szólván*, (36) *ne vedd rossz néven* kifejezések épp úgy propozicionális értékűek, mint a 4.1-ben bemutatott negatív kijelentések. Ezek is attitűdöt hordoznak, de a bennük levő negatív állítás mint kommunikációs egyenérték már nem kizárólagosan csak a **nem igaz** modális kategóriára vonatkozik:

- (33) *kétség nem fér hozzá* – BIZTOS –
episztemikus modalitás
- (34) *tisztesség ne essék szólván* –
KÍVÁNSÁG – buletikus modalitás, ezen belül transzlatív óhajt kifejező
modális aspektust hordoz
- (35) *ne vedd rossz néven* – nem SZÜKSÉGSZERŰ,
hogy rossz néven vedd, vagy azt várom el, hogy ne vedd rossz néven –
aletikus modalitás

5. Milyen idő modalizátorok épülhetnek be a **nem igaz**-ba?

A 4. pontban tárgyalt negatív állítások mind a **most**, mind pedig a **mindig** – tagadásról lévén szó a **soha** – intervallumban érvényesek. Sőt, hangsúlyos állítás esetén az idő modalizátorok halmozottan is előfordulhatnak, ilyen formában, mint: *most nem vagyok hajlandó elismerni, most nem vagyok képes megtenni, most nem veszem figyelembe*. A **mindig/soha** a rész-egész viszony alapján ab ovo magában foglalja azt is, hogy **most**: mindig és most (is), illetve sem most, sem soha. A **most** időfragmentum attitűdjelölő értéke hangsúlyosabb, mint a **mindig/soha** folytonosságé. A **most** versus **mindig/soha** logikai szempontból az állítás/tagadás oppozíciót implikálja:

mindig igen, *most* nem

soha nem, *most* igen

most vagy *soha* igen/nem

Éppen ezért a **most** és **mindig** vagy a **sem most**, **sem soha** logikai redundancia, de stilisztikai és retorikai szempontból igen hatásos, nyomatékosító, kiemelő szerepet tölt be. Ilyen például Az Úr Imádságának záró sorában álló hittétel: „*Most és mindörökké*”. A **most** versus **soha** mindig kizáró/kirekesztő választó viszonyt jelöl, amelyben csak annyi választható lehetőség van, amennyit az egyszerű lehetőség felkínál. A szembeállított választási lehetőségek közül csak az egyik állhat fenn, tehát a beszélő attitűdjét a pillanatnyi döntése fogja jellemezni. Ilyen például a Nemzeti dal jól ismert sora: „*Itt az idő, most vagy soha*”.

Megjegyzés: A 4. pontban tárgyalt negatív állítások tulajdonképpen állandó frazeológiai kapcsolatok. Érdemes emlékeztetni retorikai/stilisztikai funkciójukra: **litotesz**szerűek, azaz a fogalom ellentétének a tagadásán alapulnak: csak azért tagadnak, hogy hangsúlyosan állítsák az ellenkezőjét. Például: *kétség nem fér hozzá = biztos*. A litoteszben a tagadás nem totális, hanem többnyire fokozatosan megvalósuló, és ez a fokozatosság teszi alkalmassá arra, hogy kommunikációs egyenértékként is számítani lehessen rá.

6. A logikusok már régebben felfigyeltek a **modális operátorok** és a **kvantifikátorok** közti összefüggésre. A kvantifikálás és modalizálás kapcsolatát több szempontból is vizsgálhatjuk: a logika és a logikai szemantika szempontjából mindkettő olyan művelet, amelyet entitásokon végzünk el. A kvantifikálás elsősorban névszókra vonatkozik – grammatikailag morfológiai természetű vizsgálat –, a modalitás pedig a mondatot – a szintaxist – érinti. Ha a modalizált mondatot elemezzük, feltétlenül szembetűnik, hogy az **existenciális kvantifikátort** tartalmazó mondatban benne van – akár implicit, akár explicit módon – a **meghatározhatatlan**, a **bizonytalan**, a **körülbelüliség** mint modális érték, az **univerzális kvantifikátort** tartalmazó mondatban pedig a **bizonyosság**. Következésképpen a szövegben az azonos típusú kvantifikátor és

modalizátor együtt jelenik meg. Az alapösszefüggéseket az alábbi vázlat foglalja egybe:

modális érték	kvantifikátor
<i>szükségszerű/igazolt</i>	<i>mindenki</i>
<i>lehetséges/valószínű</i>	<i>egyesek (nem mindenki)</i>

Ez a fajta összefüggés szinte az egyszer egy az egy logikáján alapul:

- (36) *Szükségszerű*, hogy *mindenki* odafigyeljen a villanyrendőrré
 (37) *Lehetséges*, hogy *egyesek* odafigyelnek a villanyrendőrré.

Az összefüggés akkor is hibátlanul működik, ha a fent vázolt logikai keretbe behelyezzük a tagadást is:

- (38) *Igaz / igazolt*, hogy *nem mindenki* figyel oda a villanyrendőrré
 (39) *Valószínű*, hogy *egyesek* nem figyelnek oda a villanyrendőrré.

6.1. A modális operátorok és a kvantifikátorok kapcsolatát a tér és az idő viszonylatában is tetten érhetjük, és az alábbi összefüggéseket tapasztalhatjuk:

episztemikus modalitás	deontikus modalitás	idő operátor	tér operátor
<i>igaz/igazolt</i>	<i>kötelező</i>	<i>mindig</i>	<i>bárhol</i>
<i>kétséges/vitatot</i>	<i>tilos</i>	<i>soha</i>	<i>sehol</i>
<i>lehetséges</i>	<i>megengedett</i>	<i>néha</i>	<i>valahol</i>

Megjegyzés: a *lehet – kell – szabad* stb. modális segédigék szerepéről itt most nem beszélünk (l. erről: Kiefer 1990, Kugler 2000).

7. Pragmatikai szempontból rendkívül érdekes a modalitásnak egy másfajta attitűd jelölő funkciója, nevezetesen az, amellyel a beszélő visszavonja, semmisnek tekinti/nyilvánítja valamely előző állítását (Rescher 1968 és Perkins 1983). Maga a kategória a szubjektív modalitások közé sorolandó, végül is aletikus dezideratív, és az elvárás/követelmény-skála valamelyik fokán helyezhető el. Grammatikailag a dezideratív tartalmú igék révén valósul meg. Például:

- (40) *Sajnálom*, hogy megbántottalak.
 (41) *Szánom-bánom*, amit ma reggel mondtam.
 (42) *Bocsánat*, amiért türelmetlen voltam.
 (43) *Visszavonom*, amit rólad mondtam.

7.1. Külön kell megemlítenünk az interperszonális kapcsolatok módozatai között az ún. **imperszonális magatartást**. Arról van szó, hogy a beszédpartnerek közül elsősorban a közlő/feladó (hiszen az ő attitűdje módosítja a dictumot)

bizonyos távolságot iktat be az elhangzó (és/vagy leírt) kijelentése és önmaga modális megnyilatkozása közé: jelzi, hogy nézőpontja, attitűdje akár homlokegyenest más, mint amit a dictumban megfogalmaz. Erre az imperszonális passzivum a legalkalmasabb. A kérdésben több modalitástípus is érintett. Például:

- (44) *Úgy illik*, hogy gratuláljak a sikeredhez. (deontikus)
- (45) *Úgy tartják*, hogy a kiöntött só veszekedést jelez. (episztemikus)
- (46) *Szükséges*, hogy legyen negatív tapasztalatunk is. (aletikus)
- (47) *Jó*, hogy jöttél. (értékelő, deontikus)

Szinte paradoxális, hogy a szubjektivitást kifejező modalitásformák milyen gazdagok imperszonális passzívumban.

7.2. A távolságtartás mint attitűd kifejezésre egy francia nyelvész, Ch. Hagege (1995) a **mediaforikus elem** kifejezést vezeti be.

Milyen mediaforikus elemeket használhatunk? Íme a legfontosabbak:

- lexikális elemek: *elvárható*, *úgymond*, *gyanítom*, *úgy hallottam*, *logikus*, *ésszerű*
 - (48) *Gyanítom*, hogy igaz.
 - (49) *Elvárható*, hogy a gyerek köszönjön előre a felnőtteknek.
 - (50) Az emberek, *úgymond*, önzöek.
- ironikus hangsúly: például visszhangszerű ismétléskor az iróniát érzékeltető hangsúly:
 - (51) – *Csak* egy kicsit ittam.
 - Csak?
- az irreális állítás kifejezései egyúttal a távolságtartás eszközei is: *talán*, *esetleg*, *alighanem*, *netán* stb.
 - (52) *Alighanem* másnak is ez a véleménye.
 - (53) *Esetleg* mást is meghallgathatunk.
- tisztán pragmatikai elemek is lehetnek mediaforikusak: például amikor beszéd közben ujjunkkal idézőjelet rajzolunk a levegőbe.

8. Az attitűd jelölő modális kifejezések között a **metafora** is szerepet kap. Végül is minden absztrakt jelentés metaforikus. Állítjuk ezt azzal együtt, hogy figyelembe vesszük, a kifejezésnek csak bizonyos szavai lesznek metaforikusak. Az olyan jellegű modalitás, mint amilyen például az „*úgy látom*”, „*úgy találok*” metaforikus, hiszen nem a szemmel való látás vagy nem a keresés/találás konkrét ténye fejeződik ki bennük, hanem egy attitűd: „*üzletet látok benne*” = érdekel a dolog. Példák sora igazolja, hogy ez más nyelvekben is így van:

- (54) *Úgy találom, hogy szép.*
Je le trouve beau.
I find him beautiful.

8.1. Elemzésre ajánlom a *kötelező/kell* (deontikus), a *biztos* és a *lehetséges/bizonytalan* (episztemikus) kategóriákat.

8.1.1. A *kötelező* mert *szükségszerű* szövegkörnyezetében implicite benne van a kötelezően nem teljesített dolog következménye is: ez mindig valamilyen (elő)ítélettel kapcsolatos. Például:

- (55) Az Isten is úgy akarja, hogy segítek.
(56) *Fejvesztés terhe mellett* teljesíteni kell a parancsot.
(57) Meg kell lennie, *ha török, ha szakad.* (*ha vénasszonyok potyognak az égből, ha cigánygyerekek hullanak az égből, ha a fene fenét eszik is*)

8.1.2. A *lehetséges/bizonytalan* metaforikus kifejezései a közlő hatáskörének térbeli- és időbeli tágítását/szűkítését is implikálják:

- (58) *Módomban áll* segíteni neked (bárhol/bármikor).
(59) *Nem áll módomban* segíteni neked (most/soha/sehol/semikor).
(60) *Minden esély megvan rá,* hogy teljesüljön a kívánságod (most/mindig).
(61) *Ígéretünk van arra,* hogy segíteni fognak (most/mindig stb.).

A fenti példák azt hivatottak bizonyítani, hogy a metaforában olyan jelentések érhetők tetten, amelyeket másként nem regisztrálhatunk. Például: *módomban áll* eredendően **episztemikus** lenne (= tudom, képes vagyok rá), de a metaforikus megfogalmazás az *akarati* (ha akarom), vagy a *kívánság* (ha úgy szeretném) modalitások felé tolja el. A metaforával „dúsított” modális kategóriák a szövegkörnyezetben fel sem cserélhetők egymás közt a gondolati tartalom vesztesége nélkül.

9. Anélkül, hogy a témát itt véglegesen lezártuk tekintenénk, megfogalmazhatjuk azt a következtetést, hogy a modális jelentésben mindig több tartalom van, mint amennyi a strukturális/szemantikai jelentésben, és ez a kommunikáció nyeresége.

Szakirodalom:

- Angheliescu, N. 2000. *Limba arabă în perspectivă tipologică*. București. 304–324.
Givon, T. 1995. *Functionalism and Grammar*. Amsterdam–Philadelphia.
Greimas, A.J. 1976. *Pour une théorie des modalités*. Language. 43.
Hagège, Ch. 1995. „Le rôle des médiaphoriques dans la langue et dans le discours” BSL. XC, 1: 1–19.

Szematikai és pragmatikai kiegészítések a modalitás vizsgálatához

- Kiefer Ferenc 1990. *A modalitás*. Budapest.
- Kiefer Ferenc 1999. *Jelentélmélet*. Budapest. 306–337.
- Kugler Nóra 2000. Egy attitűdjelölő szócsopotról. (A módosítószók a modális rendszerben) In: *Lexikális jelentés, aktuális jelentés*. Budapest. 168–178.
- Murvai Olga 1982. Szempontok a szövegjelentés és a modalitás kapcsolatának vizsgálatához. In: (szerk.) Szabó Zoltán. *A szövegvizsgálat új útjai*. Bukarest. 53–83.
- Palmer, F. R. 1979. *Modality and English Modals*. London.
- Rescher, N. 1967. *Temporal Modalities in Arabic*. Logic. Dordrecht.

7.
Gond van!
**(Töprengések a van-os szerkezetek
egy sajátos típusa kapcsán)**

KÁDÁR EDIT

Előadásom eredeti címe: *A mondatban néhány (nyitott) kérdése*. Szándékom azoknak a kérdéseknek az összegyűjtése volt, amelyek tanítási gyakorlatom során újra és újra felmerültek/felmerülnek, s amelyeket végérvényesen vagy legalábbis érdemben megválaszolni mindezidáig nem sikerült. Az idő rövidege miatt azonban most ezek közül csak egyet fogok tárgyalni: a *van* mint igei funktor kérdését, s mindezt szoros kapcsolatban egyrészt az ún. alanytalan igék, másrészt a funkcióigék kategóriáival.

Áttekintés

A Magyar grammatika (a továbbiakban MGr.) jórészt listázza, hogy a *van* létige kijelentő mód, jelen idejű, egyes szám harmadik személyű alakja milyen szerkezetekben és jelentéssel fordulhat elő (MGr. 2000: 402–403). A kérdés problematikus volta abból adódik, hogy: „A létigét a tartalmas szófajok közé soroljuk, de jelentése bizonyos használatban, szerkezet típusokban annyira általános, hogy igeként is gyakran van segédigékre emlékeztető jelentése, funkciója. A létige és a segédige csupán a jelentéseit tekintve, nem minden esetben különíthetők el egymástól” (MGr. 2000: 402).

A létige előfordulásainak szerkezet- és jelentéstípusai eszerint (kiegészítve és néhol módosított példaanyaggal) a következők:

a. – A legteljesebb, legönállóbb a csupán létezését jelentő létige, mely alanyi kiegészítőn kívül semmilyen más bővítményt nem kíván meg. Minden határozója szabad bővítmény. Pl. *Van igazság (a földön). Van segítség/mentség/remény.*

Ennek egyik alosajátos előfordulása a természeti, környezeti állapotot, helyzetet kifejező szerkezet. Pl. *Meleg van.* Hasonlóak még a következők: *Csend/Gond/Késő/Béke/Hétfő van.*

b. – „Birtoklásigék”: ezek egyszerre fejeznek ki létezését és birtoklást. Pl. *A pókoknak nyolc lábuk van. Van egy lányom. Van egy üveg borom.* A birtokost a létige részeshatározói bővítményének tartják, a birtokot jelölő főnevet pedig alanynak.

c. – Partitivusi jelentéssel társuló létezését jelentő ige. Pl. *Van még szőlő. Van (még) idő (elég).*, ahol a *szőlő*, illetve *idő* főnevek az alanyok, míg például a *Van még a szőlőből (ti. valamennyi)* mondatban az alany a számnévvvel/számnévi

névmással kifejezett tag, a *szőlőből* pedig (ragja miatt) partitivusi határozónak minősül.

d. – Olyan létige, amely kötelezően társul valamilyen határozói bővítménnyel. Az ilyen típusú semleges mondatokban a létige hangsúlytalan és szorosan kapcsolódik a bővítményéhez, mely leggyakrabban hely- (*A só az asztalon van.*)¹, idő- (*A születésnapom szeptemberben van. Mikor van ebéd/időd?*), ok-

¹ Sajátos esete a létige fenti használatának az, amikor a kötelező helyhatározói vonzat elmarad. Pl. *János van?* Ebben az elliptikus szerkezetű típusban, mely a beszélt köznyelvben terjedőben van alapértelmezés szerint egyetlen határozó tehető ki: a közelre vagy távolra mutató határozószói névmás (ti. *itt*, ahol keresem, vagy *ott*, ahol te vagy, akihez a kérdést intézem).

A *van* létige elhagyásának alábbi példái az előzőnél sokkal gyakoribbak: *A kulcs a lábtörő alatt. Itt a könyved. Sehol senki. Hol a tollam? Stb.* Az ilyen típusú mondatokat a MMNyR. a nominális mondatok egyik sajátosan tömör változatának tartja, és nem sorolja őket a hiányos szerkezetű mondatok közé. Az ilyen állítmányokat azonban kettős (határozói és állítmányi) szerepük miatt mégis megkülönbözteti a névszói állítmánytól (MMNyR. II, 57). A későbbiekben például a *Nyakatokon vad, úri tatárok* mondat kapcsán a ki nem tett *van/vannak* állítmány szerepét másodlagosan szintén betöltő határozókról beszél (MMNyR. II, 78). Továbbá hozzáteszi, hogy „A ki nem tett *van* (elvéve *vannak*) igei állítmányi értelmében másodlagosan állítmányi szerepet kaphat határozói bővítmény jellegű tag is, de csak sietős, emfatikus, tömör stílushangulattal” (MMNyR. II, 123). Ezek a mondatok valamilyen helyen, helyzetben, körülmények közt lételet fejeznek ki, akár ki van téve a *van/vannak*, akár hiányzik. „Ilyenkor az alakja, s általánosabb szerepe szerinti határozói mondatrész ezenfölül másodlagosan az állítmányi szerepet is betöltheti” (MMNyR. II, 123).

A MMNy. ezzel szemben a fenti példákat hiányos szerkezetű mondatoknak tartja, olyanoknak, amelyekből hiányzik az igei állítmány (*van/vannak*). Érvül az szolgál, hogy kijelentő mód, jelen idő, egyes szám harmadik személyben – a nyomósítás eseteit leszámítva – pontosan az a jellemző, hogy nem tehető ki bennük a *van/vannak*. Ezek tehát nem névszói-igei állítmányok, s a szerkezetekben szereplő határozóragos vagy névutós névszó nem állítmány, csupán a mondat állítmányi részébe tartozó határozó, mely mellől elmaradhat az alaptag, a pusztá állítmány (MMNy: 244).

Ezekben a mondatokban nem a kulcs, a könyv stb. létezését állítjuk, hanem a **valahol** létezésüket, ezért a létige akár el is hagyható. Feltűnhet, hogy az elhagyhatóság nem áll az összes ilyen típusú mondatra, hiszen míg például az *Itt a könyved!* teljesen elfogadható, az *Arra az út. Jobbra a kocsmá.* hiányos mondatnak tűnik, annak ellenére, hogy a helyhatározók mindhárom esetben indirekt denotatív jelentésűek, vagy legalábbis „relatívék”. A határozó milyen tulajdonsága befolyásolhatja tehát a létige nélküli mondatok elfogadhatóként, illetve el nem fogadhatóként való besorolását?

A fentieket együtt kellene nézni azzal is, hogy *Pista a városban.*, melynek elfogadhatósága, még hiányos mondatként is legalábbis kérdéses. A megoldást természetesen egy szövegmű felőli perspektíva kínálja: nem kell ugyanis elfelejteni, hogy ezek kontextusukból kiszakított mondatok. Mert egyébként egészen természetesek lennének például

(*Ez mind miattad van.*), szám- (*Kétszer van vizit.*), állapot- (*Magánál van. A fiú nagy gondban van.*), számállapot- (*Ketten vannak a szobában.*), eredet- (*A cipőm bőrből van.*), partitivusi- (*Van még a borból.*), társ- (*Vigyázzon, gyermekkel van!*), részes- (*Péternek nagyon okos kutyája van.*), illetve főnévi igenévi célhatározó (*A bátyám dolgozni van.*).

e. – Vannak továbbá olyan többtagú, létigei alaptagú szerkeztípusok, melyeknek alanyi bővítménye főnévi igenév, s amely mellett kötelező tárgyi vagy határozói bővítmény áll. Pl. *Van (hol aludnod)? Van (mit enned)?* (Zárójelezéssel a példaanyagban a tagok szoros összetartozását jelölöm.) Ennek mondhatni ellenkezőjét képviselik azok a szerkezetek, amelyek egy alannal, tárggyal vagy határozóval bővített létigei szerkezethez kapcsolódnak. Pl. *(van kedve) valamihhez, (van pénze) valamire.*

f. – A MGr. említi (398) azokat a létigés szerkezeteket is, amelyek becslést, minőséget, fokot fejeznek ki, modális jelentéstöbbletet hordoznak, s amelyekben a szakirodalom hagyományosan kopulának minősíti a *van*-t. Például a *Van ő már harmincéves is.* mondat állítmánya: *van harmincéves.* Többi használatától elérően itt a kopula mindig mondathangsúlyos.

g. – Sajátos típust képviselnek a *meg van írva* típusú szerkezetek, melyeket a szakirodalom egy része egészében állítmánynak tekint, (s egyben körülírt igeraozási alakulatoknak, „állapotjelzős” kifejezéseknek), azaz a *van*-t segédigének minősíti, melyhez a határozói igenév mint a lexikális igei tartalom kifejezője csatlakozik (vö. pl. Hadrovics 1969: 49; l. erről még MMNyR: I, 498, II, 123), más része szerkezetes, állapothatározóval bővülő állítmánynak tartja (vö. pl. MGr. 2000: 240). Az ilyen szerkezetekben a *van* mindig beférkőző, mely jellemzőt Kálmán és munkatársai a segédigeség egyik ismérvének tartanak (Kálmán et al. 1989: 63–64).

A fenti típusban a határozói igenév mellé kitett *van* (esetleg *vannak*) „... már a legcsekélyebb emóciós színezésnél el is hagyható, ami arra mutat, hogy a hatá-

az ilyenek: [Hogy van a család?] *Hát össze-vissza: az asszony a szülészetén, a gyerek a nagyszülőknél, az após a kórházban, én meg itt né.* (Ugyanez a helyzet az határozói igeinek mellől hiányzó létigével is: *Minden rendben? A villany eloltva, a rezsó kihúzva, a gáz elzárva? Jó, akkor mehetünk.*)

A *van* ezekben a szerkezetekben világosan azt mutatja, hogy ezt most nem nominális szerkezetnek kell felfognunk, hanem **mondatnak**. (Azaz: a *Pista a városban* nem egy iskolai olvasmány címe, nem határozójelzős szerkezet.) Ez a szerep ugyanakkor áthárítható a ko- és kontextusra is. A *van* tehát itt segédigeszerű, szerepe hasonló az úgynevezett funkciógés szerkezetek verbum finitumainak szerepéhez: igésít, bár a szerkezet szemantikai magvát a névszói rész adja.

A fenti, elliptikus mondatok állítmányait nevezhetnénk talán **határozói állítmányoknak**.

rozó igenév ilyen szerepben nagyon közel áll a melléknévhez” (Hadrovics 1969: 49) – ti. a melléknévnek abban a használatában, amelyben az névszói állítmányi funkciót tölt be. A MMNyR. szintén említi a „stilisztikai szempontból enyhébb, tömörebb”, létigei állítmány nélküli változatot, amelyben a határozói igenév a *van* igével szoros jelentés- és mondattani egységben áll (pl. *Rozgonyi püspök palotája nyitva.*) (MMNyR. I, 259).

Betekintés

A *van* ige fent említett előfordulásai közül minket elsősorban az **a.** pontban alesetként felsorolt szerkezetek érdekelnek. Ezek tehát a létigének azok a sajátos előfordulásai, amelyekben az valamilyen természeti, környezeti, állapotot, helyzetet kifejező szerkezetben jelenik meg. A *van*-ok, mint már említettük, itt csupán létezését jelentő igék, amelyek – a MGr. szerint – „alanyi kiegészítőn kívül semmilyen bővítményt” nem kívánnak meg, és „minden határozójuk szabad bővítmény” (MGr. 402). Pl. (*Ma*) *hétfő van. (Valami) gond van. Csend van (itt). (Ismét) reggel van. (A szobában túlzottan) meleg van.* stb.

Vizsgálataink nyomán azt szeretnénk kideríteni, hogy az ilyen mondatok névszói része valóban tekinthető-e alannak, vagy ha nem, micsoda.

1. Az nyilvánvaló, hogy ezek olyan sajátos szerkezetek, amelyekben a *van* csak egyes szám harmadik személyben használható, de idői és módjai (a felszólító mód kivételével) megvannak: *vasárnap van, volt, volna.*² Mint ilyen pedig pontosan olyan, mint a segédigék (pl. *el kell, kellett, kellene mennem*), illetve az alanytalan igék (pl. *havazik, havazott, havazna*).

„Üres” igei jelentése alapján is lehetne akár segédige is. Továbbá: MGr. szerint a segédige mindig ragtalan főnév, melléknév vagy névmás grammatikai kiegészítője (szerzői ezzel zárják ki, hogy az *egészségesnek lenni* esetében ugyanolyan összetett alannal lenne dolgunk, mint az *egészséges lenni* szerkezetben) (MGr. 402). A vizsgálandó mondattípusokban a *van* mellett mindig ragtalan a névszó. Kenesei nemzetközi szakirodalmi kitekintés alapján összegzi azokat a tulajdonságokat, amelyek a segédigéket általában jellemzik, különösen kiemelve azokat a jellemzőket, amelyek a magyar segédigék viszonylatában relevánsak (Kenesei 2000: 109). Az általa felsorolt tulajdonságok közül a *van* létigére – abban a használatában, amit most vizsgálunk – a következők jellemzők:

²A *volna* azonban csak ilyen mondatokban jelenhet meg, mint az *Arról volt szó, hogy vasárnap jöjjenek a pénzért: hát most vasárnap volna.* Jelentése itt a *van*-nal megegyező, ettől csak stílusárnyalatában tér el. (Ún. „álfeltételes” alak. L. még: *Megkérdézném, hogy mi a véleménye a műsorról.*)

a. igeidőt, aspektust, módot fejez ki: kijelentő mód, jelen idő, folyamatos. (Azaz: az ilyen jellegű szerkezetekben éppen az jelölt, amit a névszói-igei állítmány esetében testetlen morféma jelöl, ami az alapértelmezéshez tartozik. Magyarán: ha a *van* segédige is, a vele alkotott *Vasárnap van*. típusú szerkezet nem összetett állítmány.)

c. főigeként is előfordulhat: pl. *Péter a városban van*.

d. Grammatikai funkciót fejez ki, de igei morfológiája van. (L. idő, mód: *volt, volna* – ez utóbbi a kellő és fentebb említett megszorításokkal.)

e. hiányos paradigmája van: csak egyes szám harmadik személyű alakja létezik.

f. nem lehet a mondat szemantikai predikátuma: Ez a tematikus szerep-adás hiányára vonatkozik. A szerkezet szemantikai magvát a névszó hordozza.

h. általában hangsúlytalan, kontrasztív hangsúlyt nem kaphat: A *van* vizsgált használatára valóban a „csüggés” jellemző – olyannyira, hogy a szakirodalomban toldalékszerű minősítésével is találkozhatunk (vö. Kálmán et all. 1989:87–90). Előfordulhatnak lapos és irtó prozódiajú mondatokban egyaránt:

Lapos csüggő szerkezet: '*vasárnap van* (semleges beszédérték)

Lapos kezdő helyzet: *'*van vasárnap*

Irtó csüggő szerkezet: "*vasárnap van* (ti. *nem szombat*: ellentétező beszédérték)

Irtó kezdő szerkezet: *"*van vasárnap*³

A *van* tehát nemcsak hangsúlytalan, hanem egyenesen hangsúlykerülő ige: kerül a mondatkezdő- és fókuszhelyzetet, s kontrasztív hangsúlyt sem kaphat.

i. általában kliticizálódik: l. fentebb

j. az állítmány összes morfológiai információját ő hordozza: ez levén a szerkezet egyetlen igei természetű tagja.

l. egyáltalán nem lehet vonzat;

m. szünkategorematikus, azaz más kategóriákkal együtt előforduló elem, saját jelentése nincsen;

p. nem (pro)nominalizálhatóak; vö. *iskolába megy – iskolába menés, de: csend van – *csend vanás/levés*.

q. általában meghatározott pozícióban fordul elő: Ez a mondat hangsúlyviszonyaival is szorosan összefügg, amennyiben a *van* soha nem lehet mondatkezdő helyzetben.

³ Érdekes ezeket a szerkezeteket összehasonlítani a funkcióigék viselkedésével. Lapos prozódiajú mondat: csüggő helyzet: '*vádat emeltek* (semleges beszédérték), kezdő helyzet: *'*emeltek vádat*. Irtó-csüggő szerkezet: "*vádat emeltek* (*nem kalapot – nyomósító, nem ellentétező beszédérték), irtó-kezdő szerkezet: "*emeltek vádat* (nyomósító-folyamatos beszédérték) (Vö. Kálmán et all. 1989: 90 kk).

A fenti szempontok alapján tehát máris igen valószínű, hogy az említett szerkezetek *van* létigéje nem igei állítmány, s nem is kopula, hanem sokkal inkább valamiféle segédigyszerű elem.

2. Ennek további igazolását a *való/levő*-transzformációban is megtalálhatjuk: minden olyan *van*, amely tartalmaz ige, átalakítható *való/levő* igenévvé (ez utóbbivá azért, mert a *van* és a *lesz* paradigmái komplementáris disztribúcióban állnak). Pl. *Péter a városban van. – A városban levő Péter...* Ilyenkor tehát biztosan tartalmaz létigéről beszélhetünk. Ahol kopula szerepű a *van* (Pl. *A fiú beteg volt*), ott ez a transzformáció nem végezhető el: **a beteg levő/való fiú*. Ugyanis – jelzi Komlósy – a *beteg* önmagában is képes jelzőként funkcionálni, így az állítmány–jelző transzformáció nem igényli az *-ó/-ő* morféma jelenlétét. És amennyiben nincs szükség olyan morfémára, mely csak igei tőhöz járulhat, nincs szükség magára a kopulára sem: *a beteg fiú* (Komlósy 1992: 388). Komlósy azonban ezt a fajta transzformációs bizonyítást csak a lokálisokkal és eredethatározókkal alkotott létigés szerkezetekre vonatkozóan tekinti érvényesnek (l. *A kés az asztalon van. – az asztalon levő kés; A ruha szövetből van. – a szövetből levő/való ruha.*) (Komlósy 1992: 388), a birtoklásmondatokra vonatkozóan azonban érvénytelennek tartja. Valóban a *Palinak van (saját) háza*. mondat nem transzformálható **a Palinak való/levő ház-ként*, de ennek okát talán nem abban kell keresni, hogy ez birtoklásmondat, hanem a hagyományos felfogással ellentétben ebből arra is következtethetünk, hogy itt a *van* valójában nem tartalmaz ige, hanem kopula. Ebben az esetben a mondat állítmánya a *van háza* lenne (hiszen például olyan szabály nincs a magyarban, hogy az állítmánynak feltétlenül folytonosnak kell lennie). A *Palinak* így a mondat alanya lehetne⁴ (l. még: *Pali (saját) házzal rendelkezik*), ugyanúgy, ahogy Kálmán és munkatársai szerint *A hollónak énekelnie kell.* mondatban is a *hollónak* („szubjektívuszi” esetben álló) az alany.⁵

⁴ És ha eleve ezt tekintjük a mondat alanyának, akkor már nem is a **Palinak való/levő (saját) ház* létezésének vagy nem létezésének van relevanciája számunkra, hanem a **(saját) ház való/levő Palinak*. Ennek a transzformációnak a kivitelezhetetlensége pedig hasonló indokokkal magyarázható, mint a fenti *beteg fiú* szerkezet esetén. A különbség az, hogy itt az állítmány–jelzői transzformációra nem azért nincs szükség, mert a *saját ház* önmagában is lehet jelző, hanem mert képzéssel, szintetikusán is megalkotható a megfelelő jelzős alak: *a saját házú Pali*. (Itt már az *-ú* szó szerkezet alapú képző, azaz a *saját* kötelező vonzattá lesz.)

⁵ A szerzők az „ige+ni-alak” szerkezet kapcsán beszélnek ún. „egycselekvőjű” szerkezetekről, amelyekben ez az egyetlen cselekvő nominatívusi vagy *-nak/-nek* raggal jelenik meg. Pl. *A férfi visszajött reklamálni.*, ill. *A hollónak énekelnie kell.* (Ezzel szemben állnak az ún. „kétcselekvőjű” szerkezetek, pl. *(Én) hallom őt énekelni.*, ahol tehát a

Ahogy az *-ó/-ő* nem járulhat a birtoklásmondatok létigéjéhez vagy kopuláshoz, úgy nem járulhat sem alanytalan igékhez (legfeljebb metaforikusan: pl. *a havazó táj, az alkonyodó vidék* stb.), sem a *Vasárnap van*-szerű viszonyt kifejező igékhez. A **való/levő vasárnap* típusú szerkezetek agrammatikalitása újabb érv a létigének tartalmas állítmányként való felfogásával szemben.

3. A fentiekben azt láttuk, hogy csak a tartalmas, önálló igei állítmányt képező létige alakítható át folyamatos történésű melléknévi igenévvé, s a *Vasárnap van* létigéje nem ilyen. Most azt nézzük meg, hogy határozói igenévvé való alakításakor hogyan viselkedik! Induljunk ki az alábbi mondatokból:

a. *(Péter) Látván a roncsot, (Péter) elájult. – Péter látta a roncsot.* (állítmánya: *látta; látván*: határozó)

b. *(Én) jó gazda lévén, (én) idejében szántattam. – Én jó gazda vagyok.* (állítmánya: *gazda vagyok; gazda lévén*: összetett határozó)

c. *Vasárnap lévén, (mi) elmentünk sétálni. – Vasárnap van.* A hagyományos grammatika ezt alany–állítmány szerkezetnek minősíti, s ennek folyománya tehát, hogy a *vasárnap lévén*-t sem tekintheti összetett határozónak, mint a *gazda lévén, beteg lévén* stb. szerkezeteket (amelyek összetett állítmányokra vezethetők vissza), hanem állítmány és alárendelt alany kapcsolatának. Merthogy itt, mint az előző két mondatban valójában két predikatív viszony van: egyik mondat szinten, a másik mondat szint alatt. (Erről l. még MMNy. 308, 327)

A MGr. az „alárendelt alany” kitételének kötelező voltát a *vasárnap lévén* típusú szerkezetekben azzal indokolja, hogy a két predikatív szerkezet „cselekvéshordozója” különbözik (MGr. 243). Továbbá az alany vonzat voltának egyik bizonyítékát vélik abban felfedezni, hogy az ige–igenév átalakítás eredményeként az „alany” „változatlan szerepben és formában jelenhet meg az igenévi vonzatstruktúrában (MGr. 91)”. Azaz az igenévi alany vonzatsága bizonyítja, hogy az alany az igének is vonzata.

d. *Beesteledvén, (mi) hazamentünk. – Mikor/Mert beesteledett, hazamentünk* (állítmánya: *beesteledett; beesteledvén*: határozó). Ebben a mondatban a határozói igenév „cselekvéshordozója” ki sem tehető, hiszen a képzés alapjául egy

verbum finitum alanya eltér személyben és számban a *ni*-alak alanyától.) A hollós mondatot tömondatnak minősítik, és a mondatkezdő főnévi szerkezetét alanynak. Indoklásuk a következő: bár a cselekvő látszólag részeshatározói esetben jelenik meg, de ha részeshatározónak minősítenénk, akkor az állítmányi csoport része lenne. Megoldásként azt javasolják, hogy nevezzük ezt az esetet „szubjektívusz”-nak, mely csak alakilag esne egybe a dativusszal. Analóg módon a hagyományos nyelvtanok által (ragja miatt) állapotahatározónak tartott *Kövéreknél lenni vidám dolog* típusú szerkezetek *-nAk* ragos tagját is az összetett alany részének tekintik, mely besorolás mellett szól a *Kövéreknél lenni vidám dolog* hasonló minősítése is (Kálmán et al 1989: 53 kk).

alanytalan ige szolgál. Valójában itt egy törölt (mert tilos) névmási (általános?) alannyal kell számolnunk (azaz: *pro* + *beesteledvén*, (*mi*) *hazamentünk*), ami lehet más, mint a főmondat valamely mondatrésze, ugyanúgy, mint az időjeles összetett mondatokban. Pl. *Amikor pro (E/3) beesteledett/ (E/3) megjött, (T/1) hazamentünk* (Vö. Kenesei 2000: 126).

Ennek analógiájára és a korábbi következtetéseket is figyelembe véve a c. mondat esetében sem lenne teljesen alaptalan egy *pro* + (*Vasárnap lévén*), (*T/1*) *elmentünk sétálni*. struktúrát feltételezni, amelyben tehát a *Vasárnap van.*-ra visszavezethető *vasárnap lévén* szerkezet egésze állítmány, de nem névszói-igei állítmány, hanem olyan „alanytalan mondat” állítmánya, amely mellett az alanyi pozíció lexémával való kitöltése (az alanytalan igés szerkezetekhez hasonlóan) tilos. Az időjárásigék/alanytalan igék és a fenti *van*-os szerkezetek teljes egybevágóságáról természetesen nem beszélhetünk: míg az alanytalan igéknek nincs saját tematikus alanyuk, és szemantikai reprezentációjuk kizárólag belső argumentumot tartalmaz (*esteledik* – 'este keletkezik'), a *van*-nak külső, de hozzá nagyon szorosan tartozó argumentuma van.

4. Egy másik jellegzetessége a *Vasárnap van* szerkezet típusnak, hogy feltételezett „alanya” egy másik „alannyal” nem koordinálható, ami pedig az alanyokra nem jellemző, de ugyanúgy nem jellemző az összetett állítmányokra sem, hiszen azok névszói része (hacsak ennek szemantikai korlátja nincsen) halmozható.

Pl. *Este van.* és *Vasárnap van.*, de: **Este és vasárnap van.*, viszont: *Vasárnap este van.* Vagy: *Hideg van.* és *December van.*, de: **Hideg és december van.*, viszont: *Hideg december van.* Ugyanúgy: **December és vasárnap van.*, de: *Decemberi vasárnap van.*, vagy: *December van, és vasárnap.* ?*Hideg és késő van.*, de: *Hideg van, és késő.* *Késő van, és hideg.* **Csend és baj van.*, de: *Csend és béke van.* (!) Stb.

Az „alanyok” koordinálhatatlanságának oka nem lehet az, hogy a névszók különböző szófajúak, hiszen bár van a példák között kettős szófajú szó (határozószó–főnév), ezekben a szerkezetekben bármilyen névszó csak főnévi szófajként/főnévi értékben jelenhet meg; aktuális szófajuk tehát mindenképpen főnév. A **Hideg és december van.* típusú halmozást pedig valószínűleg azért érezzük magyartalannak, mert a mondat feldolgozásának lineáris menetében az „igésítő” tag mondatvégi helyzete miatt a mondatkezdő névszót vagy eleve hiányos tagmondattagként, vagy még inkább egy alany szempontjából hiányos (tag)mondat melléknévi állítmányaként percipiáljuk, ami ilyen formában valóban nem koordinálható egy (további?) alanyt meg nem kívánó szerkezettel.

Az utolsó példa (*Csend és béke van.*) elfogadhatósága sem szolgálhat ellenérvül a fentebb elmondottakkal szemben. Ez (ti. az elfogadhatóság) ugyanis

nagy valószínűséggel a *Csend és béke honol.* szólásmondásszerű szerkezet analogiájára vezethető vissza.

Összegzés

Ahogy tehát a kopulának és a funkcióigéknek, úgy ennek a *van*-nak a szerepe sem más, mint a mellette álló névszó igésítése. A szemantikai tartalmat a névszó hordozza, ezek csak „üres”, tartalmatlan igék. Mégis ez a *van* nem névszói-igei állítmányt alkot, hanem egyszerűen egy alanytalan mondat állítmánya, és a *van* tulajdonképpen arra való, hogy állítmánynak értsük csakugyan, és ne valami megkezdett, de félbehagyott mondatnak, nominális szerkezetnek. Ebből a perspektívából tekintve jó néhány, a szakirodalom által különbözőképpen kezelt, de valójában összetartozó szerkezet (pl. *egészséges lenni – egészségesnek lenni; beteg lévén – vasárnap lévén; a holló énekelni akar – a hollónak énekelnie kell; a kapu nyitva – Péter a városban; esteledik – késő/este/hideg van; stb.*) helye megtalálható.

Néhány példát felelevenítve az alábbi konklúziókat fogalmazhatjuk meg az említett szerkezet típusok kapcsán:

1a. *Virrad. Esteledik. Alkonyodik. Villámlik.*

1b. *Mennydörög.* (= Mennydörög az ég.) *Esik.* (= Esik az eső.)⁶

2. *Meleg/hideg van. Reggel/este van. Vasárnap/hétfő van. Késő/korán van. Baj van. Sőt: Fagyás van.* (ifjúsági nyelv), *Felleges van.* (Arany)⁷

⁶ Természetesen itt az 1a. és 1b. csoportba tartozó mondatok közötti határvonal sokkal kevésbé egyértelmű, mint azt a szakirodalom általában véli. Ugyanis például az *Új nap virrad.* mondatban a *virrad* még mindig elsődleges értelmében „meteorológiai igéként” szerepel, s mint ilyen, nem is igen választható el a *Mennydörög az ég.* típusú mondatoktól. Ráadásul a *virrad* nem is csak egy alannal egészíthető ki szemantikailag, s mindenik alany a maga nemében „prototipikusnak” mondható, tehát nem kerülünk az elsődleges jelentésen kívülre. Pl. *Új nap/gyönyörű reggel/ködös hajnal virrad.* Ráadásul ezeknek a példáknak mindenképpen az alanyi argumentummal együtt egy további kötött kötelező bővítmény is megjelenik.

A fenti két csoportba sorolt (és a többi fel nem sorolt) példa osztályozása tehát meglehetősen problematikusnak ígérkezik. Előfordulhat, hogy a „meteorológiai igék” közül csak azok a valódi alanytalan igék, amelyek a *-Vdik* képzővel alakultak: *alkonyodik, esteledik stb.*

Továbbá az első csoporttal kapcsolatban eldöntendő, hogy mi módon kezelendők az *Esik az eső* ('esőzik?'), *Esik a hó, Hull a hó* ('havazik') jellegű mondatok. Tekintve, hogy alapértelmezés szerint az *esik az eső*, és nem a *hó* igéje könnyen előfordulhat, hogy az utóbbi két szerkezet két különböző csoportba tartozik.

3. *Itt (van) a könyved./A kulcs a lábtörő alatt (van).*

4a. *Vádat emel, panaszt tesz, ítéletet hoz.*

4b. *Részt vesz, palira vesz.*

Vannak tehát:

(a) olyan funktorok, amelyekkel kapcsolatban nem beszélhetünk sem szorosan, sem nem-szorosan hozzájuk tartozó argumentumokról; ilyenek az 1a. csoport igéi/funktorai, azaz azokban a példákban az állítmány a *virrad*, *esteledik* stb. Ha ezek kapcsán beszélhetünk is argumentumokról, azok csupán szemantikai, s azon belül is belső szemantikai argumentumok (l. fentebb).

(b) olyan funktorok, amelyekkel kapcsolatban beszélhetünk hozzájuk szorosan tartozó argumentumról (de azt nem kell egy jól formált mondatban minden körülmények között használni, bár használható benne); ilyen funktorok az 1b. csoportban említettek, azaz az első példában az állítmány *mennydörög*, amihez – természeti jelenségre vonatkozó olvasatában – csak egyetlen argumentum tartozhat szorosan, éspedig az *ég*.⁸

(c) olyan *van* funktor, amivel kapcsolatban beszélhetünk egy hozzá szervesen tartozó argumentumról⁹, amely a *van* funktorral együtt képezi a mondat állítmányát; azaz a (2)-ben felsorolt mondatokban az állítmány *meleg van*, *hideg van*, *reggel van* stb.

⁷ Ez a szerkezet típus nem tévesztendő össze a *Melegem van. Névnapom van.*-szerű mondatokkal. Ezek ugyanis egy további (fakultatív) *-nak/-nek* ragos vonzattal bővülnek. A fenti megállapításokat figyelembe véve ezekben a mondatokban a *melegem van, névnapom van* szerkezeteket lenne célszerű állítmánynak tartani (elnevezve őket mondjuk – a birtoklásmondat analógiájára – „birtoklásállítmánynak”), a *-nak/-nek* ragos (vagy ennek megfelelő névmási) tagot pedig „szubjektívuszi” allynak. Ez az elemzés arra is választ adna, amire a hagyományos nyelvtan nem tudott. Ott ugyanis a *-nak/-nek* ragos vonzat a *van* igéi állítmányhoz kapcsolódó részeshatározó, mely eszerint a *melegem/névnapom*, az állítmánynak alá- vagy mellérendelt argumentumával egyeztetődik, ami legalábbis furcsa, ha nem is egyedülálló. Van ugyanis még egy olyan szerkezet, amelyet a hagyományos nyelvtan hasonlóan eleméz: a *(Nekem) el kell mennem*. Erről azonban már Kálmán és munkatársai kimutatták, hogy a *kell* csupán segédige, az *elmennem* pedig igéi bővítmény (és nem alany!), az alany pedig a *nekem* névmás (Kálmán et al. 1989: 53–58). Így az egyeztetés az alanyi és állítmányi rész között történik, amin már nem lepődünk meg.

⁸ Érdekes egyébként, hogy az *ég mennydörög* valójában tautologikus szerkezet; a *dörög* ige alanya eredetileg a ma már összetételi előtaggá lett *menny*.

⁹ Azért célszerű ezeket a „kiegészítők”-et az argumentumok között tárgyalnunk, mert ugyanúgy bővíthetők, mint más argumentumok. Ez igaz a *van*-os szerkezetekre is: pl. *Hideg/havas reggel van*. Azaz a létige mellett egyaránt megjelenhet a pusztá főnév vagy egy főnévi csoport.

(d) olyan *van* funktor, amellyel kapcsolatban beszélhetünk szorosan hozzá tartozó argumentum(ok)ról, ami(k) itt is az állítmány szerves részét képezi(k), és pedig olyan módon, hogy ezekben az állítmányokban a *van* funktort nem kell szükségképpen alkalmazni. Úgy gondolom, hogy ebben az esetben beszélhetünk *határozói állítmányról*. (L. a (3)-ban felsorolt mondatokat.)

(e) olyan igék/funktorok, amelyekkel kapcsolatban beszélhetünk szorosan hozzá tartozó argumentumról, amelyek alakilag jelöltek ugyan (tárgyi, illetve határozói esetragok), de az állítmány szerves részét képezik. A további bővítményeket is a funktor + argumentum szerkezet egésze veszi fel. Funkcionálisan ezek akár jelölt alárendelésű összetett szavakként is kezelhetők lennének, az olyan összetételek mintájára, mint például a *helytáll*. Ide tartoznak a 4a. és 4b. példái. Köztük a különbség abban ragadható meg, hogy a 4a. példái szintetikus igealakokká is átírhatók, míg a 4b. példái nem. Ez utóbbiak viszont így lexikalizálódtak. (Természetesen az analitikus és a szintetikus alakok jelentése nem fedi tökéletesen egymást.)

Más szóval: ezek a mondatok (igék/funktorok) a „funktorok, amelyekhez nem tartozik argumentum”, illetőleg „funktorok, amelyekhez szorosan tartozik argumentum” szektorokban kezelhetők/kezelendők.

Szakirodalom:

- Hadrovics László 1969. *A funkcionális magyar mondattan alapjai*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kálmán C. György–Kálmán László–Nádasdy Ádám–Prószéky Gábor 1989. *A magyar segédigék rendszere*. ÁNyT. XVIII, 49–103.
- Kenesei István 2000. Szavak, szófajok, toldalékok. In: Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 75–136.
- Komlósy András 1992. Régensek és vonzatok. In: Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 299–527.
- Keszler Borbála (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Rácz Endre (szerk.) 1968. *A mai magyar nyelv*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Tompa József (szerk.) 1962. *A mai magyar nyelv rendszere I–II*. Akadémiai Kiadó. Budapest.

8. Német modális partikulák egy irodalmi dialógusban (F. X. Kroetz: „Oberösterreich”)

MOLNÁR ANNA

1. Elméleti háttér

A címben megjelölt téma azért kerülhet szóba egy szövegnyelvészeti tanácskozáson, mert olyan nyelvi elemekről van szó, amelyek a **szöveg pragmatikai** leírásához hozzátartoznak.

Modális partikulákon olyan német szavakat értünk, amelyek szintaktikailag nem mondatrésztételek, lexikális jelentésük úgyszólván nincs vagy elhalványult – következésképpen a mindenkori kontextus függvénye –, ezért a proposícióhoz nem járulnak hozzá, a mondatból akár el is hagyható, fakultatív elemek. Legtöbbjüknek van más szófajbeli párja (határozószók, kötőszók), melyek viszont a proposíció részei. Elsősorban a beszélt nyelv elemei, a német köznyelvben nagy gyakorisággal fordulnak elő. A magyar nyelvben napjainkban váltak a kutatás tárgyává, a Keszler Borbála szerkesztette Magyar grammatika „árnyaló partikulák” néven írja le őket (Keszler 2000: 278).

A leggyakrabban előforduló német modális partikulák: *aber, denn, doch, eben, ja, schon, wohl* stb.

A modális partikuláknak a következő **funkciókat** tulajdonítják:

Arra szolgálnak, hogy az aktuális megnyilatkozást beágyazzák a szituációba, a szöveg folyamatába, a közlő és befogadó között zajló interakcióba, és kifejezésre juttassák a beszélő intencióját, a kijelentéssel kapcsolatos álláspontját, vélekedését, ill. azt, hogy miként ítéli meg a beszédhelyzetet és a befogadó előismereteit. Egyfelől tehát szövegösszekötő funkciójuk van, mivel segítenek az egymás után következő kijelentéseket koherens szöveggé formálni. Másfelől pedig stratégiai szerepet játszanak a nyelvi interakcióban, a konverzáció irányításában.

A német modális partikuláknak tehát nem szemantikai vagy grammatikai funkciójuk van, hanem mindig a mondaton és a nyelven túlra, a kommunikatív szituációra utalnak, ezért leírásuk is csak a grammatika és pragmatika szempontjainak együttes érvényesítésével lehet sikeres. E vizsgálódásban most a pragmatikai szempontok állnak az előtérben.

A modális partikulák **interakciós stratégiai szerepével** D. Franck, J. Lütten, B. Sandig és A. Burkhardt foglalkoztak a 80-as években (vö. Franck 1980; Lütten 1979; Sandig 1979; Burkhardt 1984; 1989). Közülük most A. Burkhardtnak azt a megállapítását választjuk kiindulópontnak, miszerint a német

modális partikulák funkciója az, hogy **kifejazzék a közlő preszuppozícióit** (Burkhardt 1984: 64; 1989: 31), verbálisan meg nem fogalmazott előfeltevéseit a befogadó ismereteiről az adott témával kapcsolatban, várható reagálásáról. E preszuppozíciók jelzése révén a közlő mintegy fókuszálja azokat az ismereteket, amelyek az adott kijelentés helyes (azaz az ő intenciójának megfelelő) értelmezéséhez szükségesek, s ezzel mintegy irányítja a nyelvi interakciót, s elősegíti, hogy intenciója sikeresen érvényesüljön.

2. Modális partikulák F.X. Kroetz darabjában

A téma illusztrálására egy kortárs német drámaíró, F. X. Kroetz 1972-ben született modern népszínműve az „*Oberösterreich*” szolgál. A darab egy házaspár dialógusa. Ők a köznyelv alsó rétegeiből származó nyelvet beszélnek, szegényes szókinccsel és tele nyelvi klisékkel, valamint a beszélt nyelvre jellemző elemekkel, így partikulákkal is.

A szövegben leggyakrabban előforduló partikulák a *schon*, a *doch*, az *eben* és a *ja*¹.

schon

Meglehetősen kontextus-érzékeny partikula. Alapfunkcióját általában a kijelentések **gyengítésében, korlátozásában** látják.

A partikulakutatás hatféle *schon*-funkciót különböztet meg (ld. Gornik-Gerhardt 1981), ezek közül az „*Oberösterreich*”-ban a következők fordulnak elő:

a) A partikula használata azt jelzi, hogy a befogadó **részlegesen jóváhagyja** a közlő állítását, azaz látszólag egyetért vele, miközben felmutat egy **ellenérvet** is:

(1)

HEINZ: *Ich will schon ein Kind habn. Jeder will ein Kind habn, das ist doch selbstverständlich.*

ANNI: *Ebn.*

HEINZ: *Aber nicht so. Ich will mich hinstellen können vor das Kind.*

(OÖ. S. 405)

b) Az ellenérv el is maradhat, hiszen a *schon*-nal megfogalmazott állítás eleve utal erre:

¹ A gyakoriságnak ez a megoszlása nem felel meg a német modális partikulák körében végzett frekvenciavizsgálatok sorrendjének, mert ezek szerint a *ja* és a *doch* a köznyelvben leggyakrabban előforduló partikula (vgl. Hentschel 1986: 247, Thurmair 1989: 111). Nyilvánvalóan arról van tehát itt szó, hogy az író nem másolja a köznyelvet, csak mint karakterisztikus vonását jelzi a gyakori partikulahasználatot.

(2)

ANNI: *Ich möchte schon einmal nach Wien!*

(OÖ. S. 386)

A mondat folytatható lenne egy ellentétes kötőszóval, pl. így: *Szeretnék bizony egyszer eljutni Bécsbe, [de sajnos nem tehetem/nem engedhetem meg magamnak stb.].*

A *schon* segítségével a beszélő tehát azt tudja jelezni, hogy **szemben azzal, amit hallgatója elvár** (az egyetértést, jóváhagyást), kicsit más a véleménye, az egyetértés útjában egy ellenérv vagy egy külső akadály áll. A *schon* azt mutatja, hogy a **beszélő tekintettel van a befogadó elvárásaira** – ezért hagyja részben jóvá a kijelentését, de felvillantja ellenvéleményét, s így gyengíti az egyetértést.

Az (1) és (2) mondatból az is kiderül, hogy bár a legtöbb modális partikula anaforikus utalást jelez, a *schon* kataforikus utaló.

c) A *schon* mint a **gyenge ellentmondás** jelzésére alkalmas szó:

(3)

ANNI: *Willst kein Vater sein?*

HEINZ: *Doch aber später. Jetzt sieht man sich nicht hinaus.*

ANNI: *Ich tät mich schon hinaussehen.*

(OÖ. 412.o.)

A nő itt nem egyszerűen ellentmond a férj negatív álláspontjának (ezt a partikula nélkül is megtehetné!), hanem **jelzi, tudja, hogy az mást vár el tőle**, ám ő mégis másként látja a helyzetet. A *schon* beszúrásával tehát gyengíti, szelídíti saját ellentétes pozícióját.

doch

Ez a partikula a dialógusok fontos eleme, alkalmas arra, hogy beszédpartnereink előző kijelentésével vagy feltételezett vélekedésével **ellentétes véleményt** fogalmazzunk meg, kritizáljunk. Mindezt úgy, hogy **közben valamilyen közös tudásra apellálunk**, ráirányítva a figyelmét. Feltételezzük tehát, hogy feltételesen azért vélekedett másként a témáról, mert e közös tudás pillanatnyilag kiesett a tudatából, pl. elfelejtette. Erre emlékeztetve provokáljuk tehát egyetértését, beleegyezését.

(4)

HEINZ: *Menschen gibts. Wo das Ähnlichkeit mit uns hat. Da können mir mitredn.*

ANNI: *Schmarrn, du bist doch kein Mörder.*

(OÖ. S. 415)

A feleség itt arra következtet a férj kijelentéséből, hogy az azt akarja tudtára adni, hogy hasonlóan érzi magát egy épp felolvasott újsághírben szereplő gyilkoshoz. Anni jelzi, hogy férjének ezt a csak részben kimondott állítását megértette, és egyúttal az ellenkezőjét állítja. A *doch* segítségével ezen felül arra is utal, hogy Heinz figyelmen kívül hagyta közös tudásukat, miszerint 'mindketten tudjuk, hogy nem vagy gyilkos'.

eben

Az „*Oberösterreich*”-ban a második leggyakrabban előforduló partikula. A beszélő e partikula használata révén valamilyen **evidenciára** hivatkozik, ami rendszerint általános emberi vélekedés, ítélet, norma, s ezt akarja a befogadó emlékezetébe idézni.

Mint ahogy a darabbeli házaspár az egész darab folyamán érvelés helyett közhelyekre, üres frázisokra, népi bölcsességekre hivatkozik, nyelvhasználatukban gyakran előjön az *eben* szócska.

(5)

HEINZ: *Kaum dreht man sich um, ist ein Jahr vorbei.*

ANNI: *Das ist übertriebn. Aber wenn man glücklich und zufrieden ist, dann eilt die Zeit ebn.*

(OÖ. 393. o.)

ja

A *ja* partikula használata révén a beszélő azt jelzi, hogy feltételezi hallgatójáról, hogy mivel az elhangzott kijelentés számára ismerős, evidens, ezért nemcsak **egyetért** a proposícióval, de ha kell, **meg is erősíti**. E megerősítést várja el tehát a közlő, a *ja* révén mintegy szuggerálja az egyetértést.

(6)

ANNI: *Wenn ich dableiben tät, könntn die Vorhäng genäht sein.*

HEINZ: *Die Kollegn ham auch die Frau dabei, wo mir einmal im Monat kegn. Wie das ausschaut.*

ANNI: *Du kannst ja sagn, dass ich bloss daheim bin, weil ich die neuen Vorhäng näh.*

Anni itt azt feltételezi Heinzről, hogy számára a függönyvarrás éppoly elégséges és belátható ok az otthonmaradásra, mint önmaga számára. Ha mégsem így lenne, a *ja*-val szuggerálja, hogy H. is így lássa ezt, s éppoly evidensnek tartsa, mint ő, vagyis erősítse meg az állítását. Ha elhagyjuk a mondatból a *ja*-t, tehát, ha a szövegben az állna, hogy *Du kannst sagen, dass ich bloss daheim bin, weil ich die neuen Vorhänge näh*, akkor Heinz kimarad az interakcióból, s szó sincs az egyetértéséről.

A *doch*, *eben* és a *ja* három olyan partikula, amelynek azért van nagy szerepe a dialógusokban, mert ezek a **konszenzusteremtés** eszközei (ld. Lütten 1979). A dialógus épp az a szövegtípus, amelyben ellentétes nézeteknek adunk hangot, álláspontokat ütköztetünk, de közben arra törekszünk, hogy egyetértésre, konszenzusra jussunk. A konszenzus megteremtésében e partikuláknak különböző fokú a szerepük (ld. Lütten 1979: 36):

A *doch* azt a preszuppozíciót jelzi, hogy van egy közös kommunikációs bázis, ami mindkét partner számára ismert kell legyen, ha nem, akkor arra szólít fel, hogy figyelembe kell venni. **Apellatív** funkciója van tehát.

Az *eben* azt mutatja, hogy a közös kommunikatív bázis tény. **Konstatáló** jellegű.

A *ja* megerősíti a közös kommunikációs bázis meglétének bizonyosságát, **asszertív** karakterű hivatkozás.

3. Összefoglalás

A modális partikulák olyan nyelvi elemek, amelyek a mondanivaló sűrítésének eszközei. Segítségükkel képesek vagyunk véleményünket jelzésszerűen megfogalmazni, implicit tartalmakra utalni, kritikánkat kevésbé élesen megfogalmazni, lebegtetni azért, hogy ne sértsük meg a beszélgetéssel kapcsolatos udvariassági normákat. Használatuk segít abban, hogy fenntartsuk a dialógus kényes egyensúlyát, például azzal, hogy figyelemmel vagyunk a befogadó előismereteire, feltételezzük egyetértését stb., s mindezt úgy, hogy nincs szükségünk udvariassági formulákra, explicit megfogalmazásokra.

D. Franck mindazokat funkciókat, melyek nem a kijelentések tartalmi jelentésére vonatkoznak, hanem arra, hogy a beszélő tájékozódik a befogadó ismeretei, véleménye felől, tekintettel van a beszédhelyzetre, s ennek megfelelő nyelvi eszközöket választ, a **stílus** körébe utalja (Franck 1980: 256). Ebben az értelemben a modális partikulák funkciója stilisztikai is.

Szakirodalom:

Burkhardt, Armin 1984. Die Funktion von Abtönungspartikeln in den Eröffnungsphasen fiktionaler und natürlicher Dialoge. In: D. Cherubim/H. Henne/H. Rehbock (szerk.): *Gespräche zwischen Alltag und Literatur. Beiträge zur germanistischen Gesprächsforschung*. Tübingen. 63-93.

Burkhardt, Armin 1989. Partikelsemantik. Paraphrasentechnik und das Problem der Übersetzbarkeit. In: H. Weydt (szerk.): *Sprechen mit Partikeln*. Berlin/New York. 354-369.

Franck, Dorothea 1980. *Grammatik und Konversation*. Königstein/Ts.

- Gornik-Gerhardt, Hildegard 1981. *Zu den Funktionen der Modalpartikel „schon“ und einiger ihrer Substituentia*. Tübingen.
- Hentschel, Elke 1986. *Funktionen und Geschichte deutscher Partikeln. Ja, doch, halt und eben*. Tübingen.
- Keszler Borbála 2000. *Magyar grammatika*. Szerk. Keszler Borbála. Budapest.
- Lütten, Jutta 1979: Die Rolle der Partikeln doch, eben und ja als Konsensuskonstitutiva In: H. Weydt (szerk.): *Die Partikeln der deutschen Sprache*. Berlin/New York, 1979, 30-38.
- Sandig, Barbara 1979. Beschreibung des Gebrauchs von Abtönungspartikeln im Dialog. In: H. Weydt (szerk.): *Die Partikeln der deutschen Sprache*. Berlin/New York. 84-94.
- Thurmair, Maria 1989. *Modalpartikeln und ihre Kombinationen*. Tübingen.

Forrás:

- Kroetz, Franz Xaver Oberösterreich. In: F. X. Kroetz: *Gesammelte Stücke*. 3. Aufl. Frankfurt. 1979. 383-416.

9. A szöveg figurális meghatározottsága Heine és Petőfi költészetében

KOVÁCS-KISS KÁLMÁN

A címben megjelölt feladat nyilvánvalóan nem végezhető el egy rövid írásban, ezért azonnal pontosítanom kell: a jelen munkában, melyet kutatási programnak szánok, arról a kérdéstről fogok beszélni, hogy az **irodalmi** szöveget szerzői instancia vagy figurális-retorikus elemek határozzák-e meg, illetve hogy ezek hogyan osztoznak a szöveg fölötti „hatalomban”, ha nem csak egyikőjük uralkodik a textuson. Mindezt Heine és Petőfi egy-két kiragadott versével próbálom szemléltetni.

Heine korai lírájában meghatározó szerepet játszanak a látszólag szentimentális versek, s e romantikus Heine-képet talán a Schumann által megzenésített versek konzerválták leginkább. A költő 1816 és 1819 között három évig Hamburgban élt dús gazdag nagybátyjánál, Salomon Heinénél, s valószínűleg szerelmes volt Amalie unokahúgába. A dolgot persze ténynek is vehetnénk, hiszen Heine hosszú levelekben számol be egyik barátjának¹ a bánatos szerelemről, s Gérard de Nerval, Heine egyik időskori párizsi bizalmasa szerint költészetükkel mindketten egy ifjúkori szerelmi bánatot próbáltak elfojtani². A régebbi Heine-kritika ezért alapvetően *élményliraként* tekintett Heine költészetére, s biografikus megközelítéssel próbálta értelmezni azt. Ludwig Marcuse monográfiájában például egyenesen azt olvashatjuk, hogy a költő Heinrich Heine e boldogtalan szerelemből „született” (Marcuse 1960, 25).

Heine azonban gyakran „hazudott”. Az egyik legismertebb ilyen eset a születési dátum meghamisítása. Vallomásaiban (Geständnisse) Heine azt írja önmagáról, hogy a 18. század utolsó évében született³, s ezt az állítását különböző formában színezgette más írásaiban is. A visszaemlékezésekben (Memoiren) erősebb szimbolikával azt olvassuk, hogy Heine „a szkeptikus 18.

¹ Többek között a Christian Sethé-nek írott levél (1816. okt. 27.; Heine: *Versek és prózai művek* II, 459).

² „Wir litten beide an einer und derselben Krankheit: wir sangen beide die Hoffungslosigkeit einer Jugendliebe tot” (Marcuse 1960: 25; 1980: 44).

³ „Ich war geboren im letzten Jahre des vorigen Jahrhunderts zu Düsseldorf” (Geständnisse 24). A németnyelvű szövegeket a *Deutsche Literatur von Lessing bis Kafka* című CD-Romról idézem. A magyar nyelvű Heine-szövegek lelőhelye H. Heine: *Versek és prózai művek*. Az egyes szöveghelyek adatai ezen kiadásokra vonatkoznak. Csak az egyéb forrásból idézett szövegek helyét adom meg külön is.

század utolsó évében” született Düsseldorfban, amit akkoriban nem csak a franciák, hanem a francia szellem is uralt⁴. Az *Útirajzok* egy jelenetében a fiktív utazó szintén 1800-at nevezi meg születési éveként, amelyhez a jelenet egyik szereplője játékos többértelműséggel rögvest hozzáteszi: Heine századunk, azaz a 19. század egyik első embere⁵.

Tudjuk, hogy Heine valójában 1797-ben született, s a „hazugságok” sora nyilvánvalóan csak önmitizáló poentírozás, hiszen az olyan kifejezések, mint „a [18.] század utolsó éve” a „szkeptikus 18. század utolsó éve”, vagy „a [19.] század első embere” sokkal hatásosabban fogalmazzák meg azt, hogy a költő egy új világ új generációjának vezéralakja, mint az 1797-es valódi évszám.

Hasonlóan jár el Heine más dolgokkal is. 1831-ben, a júniusi forradalom után, nagy várakozásokkal Párizsba indul, melyről vallomásaiban a következőket olvassuk:

„[...] így hát elhatároztam, hogy Párizsba megyek, hogy a pezsgő és a *Marseillaise* hazájában az előbbit kóstolgatva hallhassam, ahogyan az utóbbit éneklik.

1831. május 1-én átkeltem a Rajnán.”⁶ [Kiem. és ford. K. K.]

A tipográfiai is kiemelt határátlépés (Rajna) a szimbolikus tavasz (május) *első* napján, ráadásul egy új évtized első évében (1831), jól érzékelteti a közelgő új világot és új életet. Mennyivel szegényesebben hangzana a valóság: 1831. május 19.⁷

E hazugságok persze nem köznapi, hanem költői hazugságok. A cél nem dezinformáció, hanem a megfelelő kép, csattanó, bonmot. Úgy cselekszik Heine, ahogyan Christian Morgenstern menyétje:

⁴ „[...] ich bin geboren zu Ende des skeptischen achtzehnten Jahrhunderts und in einer Stadt, wo zur Zeit meiner Kindheit nicht bloß die Franzosen, sondern auch der französische Geist herrschte.” (Memoiren 6)

⁵ „einer der ersten Männer unseres Jahrhunderts.” (Die Bäder von Lucca 167)

⁶ „[...] so entschloß ich mich, nach Paris zu reisen und im Vaterland des Champagners und der Marseillaise jenen zu trinken und diese letztere [...] singen zu hören.

Den 1. Mai 1831 fuhr ich über den Rhein.” (Geständnisse 27)

⁷ Az adatokról ld. DHA, XV/486.

Christian Morgenstern
A költői menyét⁸

Patak kövére dobta köpenyét
és ráültette menyét
a menyét.

De hát
miért?

A vigyori hold,
pszt, a titokkal kipakolt
s csakhamar megtudta a part,

hogy az agyafűrt bestia
mindössze rimelni akart.⁹

(Szabó Lőrinc fordítása)

A helyzet persze bonyolultabb: Heine valószínűleg tényleg szerelmes volt unokahúgába, tényleg úgy gondolta, hogy ő egy új korszak meghatározó alakja, s tényleg nagy várakozásokkal indult Párizsba. Azonban ízig-vérig író lévén első-sorban jó *szövegeket* akart írni, s alávetette magát a szövegalkotás szükségszerű-ségeinek. Bizonyíthatóan valós élményeiből eközben sokszor viccet csinált, melyeket persze nagyon komolyan kell vennünk, a versekben valósnak tűnő élmények viszont gyakran csak viccek, melyeket nem szabad szó szerint érte-nünk. Manapság nemigen próbálja a szakirodalom Heine líráját élményként értelmezni.

Ebben az előadásban nincsen mód arra, hogy az élménylira fogalmát alapo-san körbejárjuk, ezért csak annyit jegyzek meg, hogy az empirikus szerző sem-miképpen sem azonosítható a lírai énnel, a versben megszólaló hanggal, a bes-zélő szubjektummal, s hogy ez utóbbiak természetesen csak inszenírozzák az élményhelyzeteket. Az elméleti problémákon túl van egy másik oka is annak, hogy a heinei költészet nehezen olvasható élményliráként: rettenetesen unalmas és modoros lenne, legalábbis a mai olvasó számára. Jó példa erre a *Die Rose, die Lilie, die Taube, die Sonne* kezdetű vers:

8 Ein Wiesel / saß auf einem Kiesel / inmitten Bachgeriesel. // Wißt ihr / weshalb? // Das Mondkalb / verriet es mir / im stillen: // Das raffinierte Tier / tat's um des Reimes willen. (Christian Morgenstern: Das ästhetische Wiesel; Deutsche Literatur von Lessing bis Heine)

9 Morgenstern: *Akasztófa énekek* 23.

Die Rose, die Lilie, die Taube, die Sonne,
Die liebt ich einst alle in Liebeswonne.
Ich lieb sie nicht mehr, *ich liebe alleine*
Die Kleine, die Feine, die Reine, die Eine [...] ¹⁰ [Kiem. K. K.]

Nehezen lehetne e szöveget az élménylíra kategóriáival megragadni, hiszen a láthatóan szándékos túlzások megtörik az élmény hatását, s a diftongusok és egyéb hangzók zaja elnyomja a romantikus sóhajtásokat. A korai líra feltűnő jegye a gyakran túlzó zeneiség, a hagyományozott formákkal való játék, a pre-textusokkal folytatott ironikus dialógus, s mindez a magaválasztotta költői tradíció krízisét is mutatja.

E játékoság miatt Karl Kraus a *Heine und die Folgen* című hírhedt írásában a német irodalmi hagyomány egyik legkárosabb jelenségének tartja Heine költészetét. Úgy gondolja, hogy e líra súlytalan, hiteltelen, s éppen az élményt hiányolja belőle. Kraus szerint Heine „francia betegségként” hurcolta be Németországba a román nyelvek, nevezetesen a francia nyelv és kultúra (állítólagos) felszínességét, illetve Heinének évekig tartó betegsége és a halál élményére volt szüksége ahhoz, hogy igazi költővé váljon¹¹. E bírálat persze szintén az élménylíra előítéletével közelít Heine költészetéhez, csak Kraus Marcuséval ellentétben nem a szerelmi bánatból, hanem a halál élményéből eredezteti az igazi Heinét. A szerelmi bánat artisztikus költészete Kraus szerint csak ornamentika, játék (Kraus 185).

Kraus, mint láttuk, egy Heine-idegen líraszemlélet előítéletével próbálja ugyan Heine líráját leírni, ám amikor a heinei költészet *formával szembeni védtelenségéről* beszél¹², akkor egy valós problémára, a nyelv retorikus meghatározottságára, a beszéd retorikus megelőzöttségére utal, amit persze kifejtetlenül hagy. A szöveg retorikus és figurális meghatározottságának fogalmát Paul de Manhoz hasonló értelemben használom. De Man Nietzsche nyomdokain jár, aki szerint a nyelv retorikus volta nem valamiféle járulékos elem, nem díszítés, elokucionáris erény, hanem a nyelv immanens tulajdonsága:

„Egyáltalán nem létezik a nyelv nem-retorikus ’természetessége’, amelyre apelálhatnánk: a nyelv maga szintisztán retorikai fogások eredménye. [...] a nyelv retorika, mert csak egy δόξα-t [vélekedést], és nem επιστήμη-t [igazságot] akar közvetíteni. [...] a trópusok nem hébe-hóba járulnak a szavakhoz, hanem azok legsajátabb természetét alkotják. Egyáltalán nem lehet szó valamiféle

¹⁰ [...] bevonult a szívembe / a szende, a zsenge, a gyenge, a lenge (Komlós Aladár).

¹¹ „Heine hat das Erlebnis des Sterbens gebraucht, um ein dichter zu sein. Es war ein Diktat: sing, Vogel, oder stirb” (Kraus 205).

¹² „die Wehrlosigkeit vor der Form” (Kraus 185).

’tulajdonképpen jelentésről’, amely csak speciális esetekben válik átvitté.” (Idézi de Man 146)

De Man szerint mindez

„[...] annak egyértelmű leszögezése, hogy a nyelv paradigmatis struktúrája retorikai, s nem reprezentáción vagy valamilyen referenciális, tulajdonképpen jelentés kifejezésén alapul [...]. E szöveggel teljesen megfordulnak azok a bevett prioritások, melyek a nyelv autoritását hagyományosan nem az alakzatok nyelven belüli erőforrásaiból, hanem a nyelvnek valamilyen nyelven kívüli referenssel vagy jelentéssel való megfeleléséből eredeztetik” (de Man 146).

De Man az *Olvasás allegóriái*-ban a fentiek nyomán Rilke költészetének retorikus meghatározottságáról ír, melynek részleteire itt persze nem térek ki, hiszen annak járunk utána, hogy hogyan állják Heine szövegei az ehhez hasonló kérdésfeltevést. Viszonylag kicsiny szövegismerettel is feltűnik az olvasónak, hogy Heine szövegalkotásában *van* szerepe a figurális-retorikus elemeknek, s csupán a mérték tűnik kérdésesnek.

Aus meinen **Tränen** sprießen
Viel blühende **Blumen** hervor,
Und meine **Seufzer** werden
Ein **Nachtigallenchor**.

Und wenn du mich lieb hast, Kindchen,
Schenk ich dir die **Blumen** all,
Und vor deinem Fenster soll klingen
Das **Lied der Nachtigall**.
[Kiem. K. K.]
(*Buch der Lieder, Lyrisches Intermezzo 2*)

Könnyeimből virágok
fakadnak, angyalom,
s mint **fülemile-kórus**
zendül a **sóhajom**.

Ha szeretsz, ez a szív a tiéd lesz
minden **virágaival**,
és ablakod ostromolja
a **fülemile-dal**.
[Kiem. K. K.]
(Szabó Lőrinc)

Első példánkban kénytelenek vagyunk az eredeti szövegre hivatkozni, mert mint látni fogjuk, a fordítás megváltoztatja, széttöri az eredeti szerkezetet. A vers egy egyszerű metaforikus képet épít fel: a szerelmi bánatból dal, egy artisztikus produktum születik, melyet a beszélő a szeretett leány¹³ lábaihoz helyez ajándékként

¹³ A beszélő és címzettjének neme(i)re egyébként csak a beszédszituációból és a nyelvi konvenciókból, illetve az empirikus szerzőre vonatkozó ismereteinkből következtethetünk, a szöveg szorosabb értelemben nem ad felvilágosítást erről. Elvileg beszélhetne egy idősebb férfi is fiatal férfiszerelemhez, idősebb nő fiatalabb férfi vagy nő partneréhez etc. Az értelmezés konvencionális előfeltevéseinek problémájára itt nem tudok kitérni.

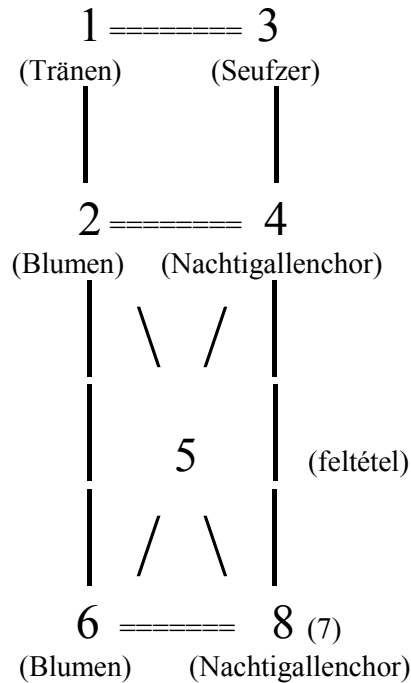
akkor, ha a leány ezután viszonszereti a beszélőt. E kép ismétlések és párhuzamok figuráiból épül fel:

- a. Könnyekből virágok teremnek.
- b. A sóhajokból dal születik.
- c. A virágok a kedveséi lesznek.
- d. A dalt eléneklük a kedvesnek.

E vers azok közé tartozik, melyek a felépített hangulatot, szituációt, gondolatmenetet nem vonják vissza ironikus technikákkal. Első pillantásra feltűnik a szöveg viszonylagos egyszerűsége, a népdalt idéző naivitása, képrendszere és formája. Ugyanakkor nyilvánvalóan a költészetre és a saját szerelmi lírára reflektáló versről is van szó, mely rafináltabb, mint amilyennek kezdetben látszik. Könny (Tränen) és sóhaj (Seufzer) nyilvánvalóan a szerelmi bánatra utalnak, a virág (Blumen) és filemile-kórus (Nachtigallenchor) pedig a költészet metaforái. A vers kommunikatív tartalma, a virág és dal elajándékozása, nem túl gazdag gondolatmenet, ám a sort továbbgondolva érdekes és izgalmas kérdésekhez jutunk el. A kedves csak akkor kapja meg ajándékait, ha viszonszereti a beszélőt. Mivel azonban a dal (a költészet) a fájdalomtól születik, a kedves viszonszeretete szükségképpen a dal elapadását is jelenti. A korai líra egészének alapfeltételezéséből fakadóan azonban nem reális lehetőség a kedves viszonszeretete, melynek következtében a beszélő továbbra is bánatos marad, amiből dalok és sóhajok születnek, melyeket megkaphat a kedves, ha viszonszeret, ami azonban nem lehetséges... A vers gondolatmenetének ilyen való folytatása Heine szerelmi lírájának központi esztétikai problémáihoz, a lírai beszéd forrásához vezet el, s a vers így nem utolsó sorban a szerelmi líra referenciáira és önreferenciájára reflektál.

Köznap-információelméleti értelemben azonban továbbra sem igazán izgalmas a vers, melynek tulajdonképpen *eseménye* nem a közlés, hanem a motívumok mozgása. Szándékosan mondok eseményt, mert a szöveget nemigen foghatjuk fel kommunikátumként, azaz olyan kifejezések, mint jelentés, mondanivaló etc. alkalmatlanok a szöveg lényegének megragadására. A motívumok mozgása, a költemény motorikáját vezérlő belső ritmus nem más, mint „az azonos, hasonló és ellentétes elemek rendje”, melyet Fónagy *lírai cselekménynek* nevez (Fónagy 382).

A jelen vers első szakasza két motívumot állít párhuzamba, és indít útjára: a könny-virág (1-2) illetve sóhaj-filemilekórus (3-4) motívumpárokban ok-okozati viszonyt látunk, s ezek egy szimmetrikus párhuzamot képeznek. Ebből a kezdetből szinte motorikusan bomlik ki a folytatás: a második szekvencia a hatodikkal, a negyedik pedig a nyolcadikkal kapcsolódik egybe. Az ötödik sor a folytatás feltételeként a 2=4, 6=8 szekvenciák között helyezkedik el. Sematikus ábrával:

A kezdeti motívumokból mintegy motorikusan bomlik ki a folytatás, a motívumlánc fejlődésén túl nemigen találunk semmi okot arra, hogy a vers éppen úgy folytatódjon, ahogyan Heine folytatja.

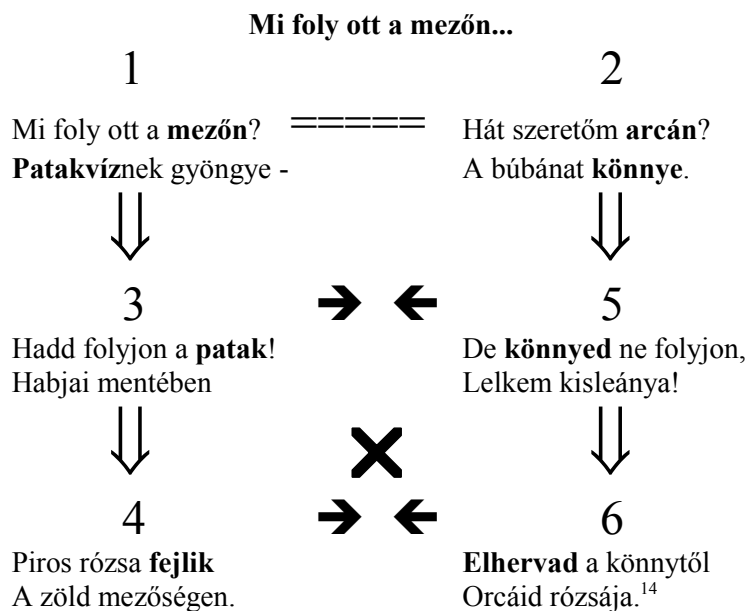
A fordítás megbontja a szerkezet szigorú rendjét. Szabó Lőrinc szorosabb értelemben véve megváltoztatja a motívumsor elemeit, amennyiben a fordításban a kedves a beszélő szívét kapja, annak „minden virágával”. Mivel a virág motívuma mégis megmarad, s a szívvel ez is elajándékoztatik, tágabb értelemben megmaradnak a motívumsor elemei. Megbomlik azonban a motívumok soronkénti tagolása. Míg az eredeti szövegben egy sorban egy motívumegység van, addig a fordítás első sora rögtön két motívumot tartalmaz. Megváltozik továbbá a motívumok sorrendje is, s ezáltal megbomlik az első versszak kauzális motívumpárjainak párhuzama s a motívumszerkezet szimmetriája. A fordítás problémáira azonban nem térek ki részletesen.

Témájában és karakterében is hasonló az előbbi vershez Petőfi *Mi foly ott a mezőn...* című költeménye:

- 1 Mi foly ott a **mezőn**?
Patakvíznek gyöngye -
- 2 Hát szeretőm **arcán**?
A búbánat **könnye**.

- 3 Hadd folyjon a **patak!**
Habjai mentében
- 4 Piros **rózsa** fejlík
A zöld mezőségen.
- 5 De **könnyed** ne folyjon,
Lelkem kisleánya!
- 6 Elhervad a könnytől
Orcáid **rózsája**.
[Kiem. K. K.]

A motívumok hat szekvenciára osztják a három négysoros strófát, s a párhuzamok és ellentétek egy első pillantásra bonyolultnak látszó szerkezetét hozzák létre, melyben feloldódik a vers triviális, köznapi kommunikatív tartalma: **Ne sírj!* A zöld mezőben futó patak párhuzamba állítatik a leány arcán futó könnyekkel, s a patak utólag ez utóbbinak metaforája lesz. A következő versszakokban e párhuzam képei folytatódnak úgy, hogy az új elemek egymás ellentétei lesznek, s a háttérben egy kiazmus körvonalai is kibontakoznak: az eredendően sápadt mező kivirul a patakvíz hatására, míg a könnyek elveszik az eredendően rózsás arc színét. Sematikusan ábrázolva:

¹⁴ Az ábra jeleit a következő értelemben használom: ===== (= párhuzam), → ← (= ellentét), X (= kiazmus).

A szöveg figurális meghatározottsága Heine és Petőfi költészetében

Hasonlóan Heine *Aus meinen Tränen...* kezdetű verséhez, a motívumok fejlődésén túl itt sem igen találunk más nyomós okot arra, hogy a szöveg pontosan úgy alakuljon a kezdeti konstelláció után, ahogyan alakul. Úgy is mondhatnánk, hogy egy tetszőleges kezdet után a motívumok kibomlásának motorikája szervezi a szöveget, hogy **a kezdet határozza meg a véget**.

A motívumok hasonló játékát látjuk Heine *Lehn deine Wang' an meine Wang'* (*Szorítsd arcomhoz arcodat*) című versében is, ám egy ponton mégis alapvető különbséget vehetünk észre az előzőekhez képest.

H. Heine

H. Heine

1. Lehn deine **Wang'** an meine **Wang'**
2. Dann fließen die **Tränen** zusammen!
3. Und an mein **Herz** drück fest dein **Herz**,
4. Dann schlagen zusammen die **Flammen!**

5. Und wenn in die große **Flamme** fließt
6. Der Strom von unsern **Tränen**,
7. Und wenn dich mein Arm gewaltig umschließt –
8. Sterb ich vor Liebesehnen!
[Kiem. K. K.]
(*Buch der Lieder, Lyrisches Intermezzo 6*)

Szorítsd **arcomhoz arcodat**
s a **könnyek** majd egybeomolnak!
Borítsd **szívemre szívedet**,
S a **lángok** majd összelobognak!

S ha **könnyeink** patakja már
e **láng** árral tovavágtat*,
s bár két karod ölelve zár –
megöl a vágy utánad!

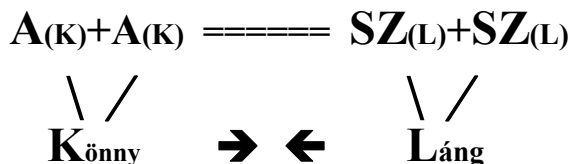
[Kiem. K. K.]
(Jékely Zoltán ford.)

* [szó szerint: *beléfolyik a lángba*]

A két négysoros strófa itt is verspárokra oszlik, melyek párhuzamokat és ellentéteket képeznek:

1. Könnyes arcra könnyes arc hajlik (Wange/Wange),
2. s a két könnypatak egy nagy könnyfolyamban egyesül (Tränen).
3. Két lángoló szív találkozik (Herz/Herz),
4. s a két láng egy nagy lángoszlopban egyesül (Flammen).
- 5-6. A nagy könnyfolyam beléfolyik a nagy lángba,
- 7-8. ám ezek szükségszerűen taszítják egymást.

Sematikusan:

Az első szekvenciák párhuzamos egyesülések egymást fokozó sorozatai voltak: arc az arccal, könny a könnyel, szív a szívvel, tűz a tűzzel egyesült, s ezt lenne hivatott lezárni a nagy könnyfolyam egyesülése a nagy tűzzel. E helyt azonban megakad a sor, s erősen megnő a szavak primér szemanikai szerepe. Tudjuk, hogy tűz és víz — a könny ugyanis víz —, ellentétes, mitöbb ellenséges elemek. S valóban, az egyesülések sora megszakad, s a vers zárata a megoldatlanság nyitottságát lebegtetí. A motívumok absztrakt zenei struktúrája kéz a kézben halad a nyelv primér kijelentéseivel, hiszen az egyesülés meghiúsulásának motivikus sora mellett kijelentésként is megjelenik a gondolat:

s bár két karod öelve zár - -
megöl a vágy utánad!

* * *

A vers zárása igen figyelemreméltó, mert nem feltétlenül igazolja a retorikus figurák kizárólagos meghatározó erejét. Heine *Aus meinen Tränen sprießen* és Petőfi *Mi foly ott a mezőn...* című verse a motívumok tetszőlegesnek vélhető kezdetéből nőtt ki, s mintegy mechanikusan fejlődött tovább. Úgy is mondhatnánk, hogy a kezdet határozta meg a véget, vagyis a szöveget a motívumlánc fejlődésének szükségszerűségei irányították.

Egészen más a helyzet a *Lehn deine Wange...* című versben. A vég itt nem a kezdeti elemek motorikus produktuma, a zárás inkább fordulat, mely megtöri a motívumok sorát. E csattanóhoz nem juthatunk el akárhogyan, szükséges éppen a tűz és víz motívumának bevezetése a vers elején. Úgy is mondhatnánk ezért, hogy itt inkább a vég határozza meg a kezdetet. Ez azt is jelenti, hogy a szöveg egész menetének határozott és jól látható terve van, mely kezdettől fogva irányítja, uralja a szöveget.

Ha valóban úgy van, ahogy gondolom, annak jelentős elméleti konzekvenciái vannak: Ez esetben nem tételezhető a szöveg teljes mértékű figurális meghatározottsága, s a nietzschei gondolat antropológiai konzekvenciája érvényét veszti. Valóban úgy tűnik, hogy az utolsó szöveg szerzői instanciáját Bartes és Foucault ellenére sem temethetjük el, hiszen a szöveg világos terve, mely a véget tartja szem előtt, a szerzőség jelenlétére utal. Úgy gondolom, hogy a szubjektumát

vesztett nyelv, a teljes figurális meghatározottság, maga is csak figura, amely mögött az ezt létrehozó auktoriális akarat lapul.

Úgy tűnik tehát, hogy az idézett szövegek alkalmanként meghajolnak valamilyen felsőbb instancia akaratának, nevezzük ezt akár implicit szerzőnek, akár egyszerűen szerzőnek, vagy egyenesen Petőfinek és Heinének. Ezen instancia más esetekben viszont a bűvészinashoz hasonlóan elveszteni látszik uralmát a szöveg felett. Annak eldöntése azonban, hogy ez utóbbi eset valóban megtörténik-e, vagy hogy csupán a szerzői instancia szerepjátékáról van-e szó, a szövegek nagyobb korpuszának alaposabb vizsgálata szükséges.

Szakirodalom:

de Man, Paul 1999. Az olvasás allegóriái. Figurális nyelv Rousseau, Nietzsche, Rilke és Proust műveiben *deKON-KÖNYVEK* 17. Ictus Kiadó és JATE Irodalomelméleti Csoport. Szeged.

Fónagy, Iván. *A költői nyelvről*. Egyetemi Könyvtár. Általános Nyelvészet. (szerk.) Kiefer Ferenc. Corvina. é. n. Budapest.

Kraus, Karl 1989. Heine und die Folgen (K. Kraus: Untergang der Welt durch schwarze Magie. *K. Kraus Schriften* 4. Suhrkamp. Frankfurt/M. 185–210

Marcuse, Ludwig 1960. Heinrich Heine in Selbstzeugnissen und Bild-dokumenten. *Rowohlts Monographien* 41. Rowohlt. Hamburg.

Marcuse, Ludwig 1980. *Heinrich Heine* [A Rowohlt-kiadás átdolgozott változata]. Diogenes. Zürich.

Források:

Deutsche Literatur von Lessing bis Kafka 1998. *Digitale Bibliothek* Bd. 1. Direktmedia Publishing GmbH Berlin.

Heine, Heinrich: *Historisch-kritische Gesamtausgabe der Werke [DHA=Düsseldorfer Ausgabe]*. Manfred Windfuhr. Hamburg: Hoffmann u. Campe. Bd. 1–16. [1975–1997]

Heine, Heinrich: *Versek és prózai művek I-II*. In: Túróczi-Trostler József (szerk.) Európa Könyvkiadó. Budapest. 1960.

Morgenstern, Christian. *Akasztófa énekek*. Tinódi Könyvkiadó. Budapest. 1989.

10. Egy kétlépcsős modell szövegmondatok szemiotikai textológiai reprezentációjához

DOBI EDIT

A tanulmányban ismertetett reprezentációs modell a szemiotikai textológia keretében közelít a szövegmondatokhoz. Ahhoz, hogy a szövegmondat-leírás elméleti keretét meghatározhassuk, célszerű tisztázni az alapvető fogalmakat. Tanulmányom első része ezeket a fogalomértelmezéseket tartalmazza, a továbbiakban pedig egy konkrét szövegmondat leírásán keresztül mutatom be a modell működését.

A cím értelmezéséhez, úgy gondolom, fontos meghatároznom néhány benne szereplő fogalom jelentését is: a modell “kétlépcsős” jelzője azt hivatott kifejezni, hogy a reprezentáció két megközelítésből áll, egy globális szemio-formális és egy kanonikus komponensből.

A **szemiotikai textológia** PETŐFI S. JÁNOS elméletében a jelek értelmezésén alapuló szövegtudomány, amely természeténél fogva a szövegeket komplex jeleknek tekinti (PETŐFI 1996: 8–9).

A szövegmondat-elemzés alapjául szolgáló elméleti keretben a “reprezentáció” fogalma egy szövegmondat szintaktikai, szemantikai, pragmatikai aspektusainak lehetőség szerinti formalizált leírását jelenti. Azzal a célkitűzéssel, hogy mind verbális síkon, mind a valóságábrázolás síkján a szöveg textualitásának leírásához használható információkkal szolgáljon.

A szemiotikai textológia célkitűzéseinek megvalósításához különböző nyelvészeti tudományokra és a nyelvészetek társtudományaira egyaránt támaszkodnunk kell. A reprezentációs modell ismertetésekor elsősorban a nyelvészeti ágakkal foglalkozom, ahol célszerű különbséget tenni **rendszer nyelvészet** és **szöveg nyelvészet** között.

A “szövegmondat” fogalma rendszer nyelvészeti és szöveg nyelvészeti alapon a “rendszer mondat” fogalmával oppozícióba állítva definiálható. Célszerűbbnek gondolom e fogalom meghatározására az elméleti keret áttekintése után visszatérni.

– A **rendszer nyelvészet** feladata egy valamilyen módon értelmezett nyelvi kompetencia jólfomáltsági kritériumainak eleget tevő nyelvi rendszerbeli struktúrák — a mondat nagyságrendjében rendszer mondatok — vizsgálata és kanonikus reprezentációja. A rendszer mondatok reprezentációjában három fő komponens vesz részt: egy *explikációs komponens*, egy *strukturális komponens* — amely egy relációs és egy transzformációs komponenset foglal magában — és

Egy kétlépcsős modell szövegmondatok szemiotikai textológiai reprezentációjához

egy *pragmatikai komponens*, amely a nyelvi elemek használati feltételeivel foglalkozik. A rendszermondat-reprezentáció alapja a *tezaurisztikus szótár*, amely az egyes címszók jelentését — egyéb összetevők mellett — bizonyos explikációs szabályoknak eleget tevő explikációkban adja meg. Ez a két összetevő együttesen alkotja az explikációs komponenst. A rendszermondatot, illetőleg összetevőit nyelvi-szemantikai, lexiko-szintaktikai, logikai szempontból a *relációs komponens* reprezentációs alkotórészei írják le. A rendszermondat egyes strukturáltsági fázisait a relációs komponens alkotórészei reprezentálják, az egyes strukturáltsági fázisok közötti összefüggések leírását a *transzformációs komponens* végzi az átmeneteket biztosító szabályok által. A **pragmatikai komponens** annak vizsgálatával és leírásával foglalkozik, hogy a rendszer elemei milyen feltételek teljesülése esetén válhatnak valamely kontextus és/vagy kotextus részévé. Ez a nyelvészeti ág a rendszermondatokból potenciális szövegmondatok halmazát hozza létre. Ebben az értelemben a potenciális szövegmondatok pragmatikai paraméterekkel ellátott rendszermondatok, ahol a “pragmatikai paraméter” kifejezés úgy értendő, hogy a rendszermondatoknak nincs referenciája, míg a potenciális szövegmondatok potenciális referenciával rendelkeznek. (A szemiotikai textológia keretében a “kotextus” fogalma egy adott szövegmondat verbális szöveggörnyezetét, a “kontextus” fogalma pedig azt a szituációt jelenti, amelyben egy adott szövegmondat kommunikáció funkciót tölt be.)

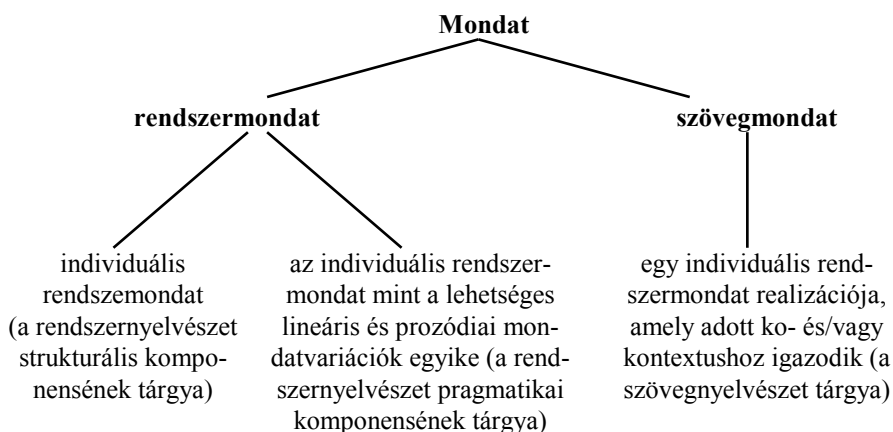
– A **szövegnyelvészet** célja, hogy a szövegben vagy önálló szöveggé váló megvalósuló szövegmondatok szintaktikai és korreferenciális struktúráját reprezentálja a szövegből kiindulva az aktuális ko- és/vagy kontextus függvényében. Ebben az egyes szövegmondatoknak megfeleltethető rendszermondatok — mint pragmatikai paramétereiktől megfosztott szövegmondatok — reprezentációjából indul ki. A szövegmondat-reprezentáció ennél fogva egyaránt támaszkodik magára a nyelvi rendszerre, a nyelvi rendszer elemeinek használatára, illetve a világra vonatkozó ismeretekre is. A szövegmondatok aktuális megformáltságát szemléltetni kívánó elemző reprezentáció a szövegnyelvészeti és a rendszernyelvészeti aspektus együttes érvényesítésén túl tehát a világra vonatkozó tudást is kíván. Ezeknek az irányvonalaknak megfelelően a szövegnyelvészet két fő komponenst foglal magában, egy strukturális és egy pragmatikai komponenst.

Az, hogy mind a rendszernyelvészeti, mind a szövegnyelvészeti elemzés strukturális és pragmatikai aspektust is mutat, az itt vázolt szövegmondat-reprezentáció elméleti alapállását jellemzi: szerkezeti elemzés csak a pragmatikai befolyásoltság figyelembevételével lehet releváns.

A nyelvészetek megkülönböztetése — ahogy ez a fenti fogalomértelmezésekből is kiderül — a differenciálatlan mondatterminus helyett megkívánja a **rendszermondat** és a **szövegmondat** megkülönböztetését. Ezek szintaktikailag megegyeznek, de pragmatikájuk és szemantikájuk más: pragmatikai

paraméterekkel, így aktuális referenciális értékkel csak a szövegmondat rendelkezik. (A referenciális érték “aktuális” jelzője azért célszerű, hogy a lehetséges szövegmondat-változatokhoz rendelhető potenciális referenciális értéktől megkülönböztethessük.)

Az alábbi ábra a mondat fentiek szerint értelmezett két “arcát” szemlélteti:

A fentiek szerint értelmezett rendszermondat és a szövegmondat viszonylatában a **szöveget** egyetlen szövegmondatból vagy szövegmondatok láncából álló képződménynek tartjuk, melynek vannak pragmatikai és vannak inherens tulajdonságai is (Ehhez l. PETŐFI—BENKES 1998: 15–26).

Egy szöveg interpretálása olyan reprezentációs modellt kíván, amely szövegmondatokat elemez. Ebben a keretben az interpretáció leíró (deskriptív) természetű, feladata a szöveg formális és szemantikai architektónikájának leírása (DOBI — megjelenés alatt).

Abból a szövegmeghatározásból kiindulva, amely a szöveget komplex jelnek tekinti, úgy gondolom, hogy a szöveg elemzéséhez semmiképpen sem nyújthat kielégítő keretet — egy akár kibővített — mondatgrammatika sem, mivel a szövegjelenségek leírása nem korlátozódhat csupán nyelvészeti aspektusokra.

Ismeretes, hogy mondat nagyságrendű nyelvi egységek leírásával több deskriptív irányzat foglalkozik (egy részük morfológiai, lexiko-szintaktikai, szintagmatikai stb. vizsgálatokra is támaszkodik), de többnyire tisztán nyelvészeti elméleti keretük miatt nem nyújthatnak kielégítő alapot olyan jelenségek elemzéséhez, amelyek egy adott kontextus és/vagy kontextus függvényében realizálódnak. Ez a megállapítás szolgált motivációul ahhoz, hogy olyan szövegmondat-representációs modellt próbáljak alkotni, amely a szövegelemzés szolgálatába állítható.

Egy kétlépcsős modell szövegmondatok szemiotikai textológiai reprezentációjához

A reprezentációs modell, amelyet a továbbiakban bemutatok, két részből áll: egy globális szem-formális és egy kanonikus szemiotikai textológiai megközelítésből.

- mindkét megközelítés *szemiotikai textológiai*, mert a reprezentációs célú elemzés a szövegmondatokat a szöveg mint komplex jel olyan szövegkompozíciós makroegységeinek tekinti, amelyek bár felépítésükre nézve szintén komplexek, szövegbeli szerepüket tekintve elemi egységek;
- az *első megközelítés globális*, mert az alkotott modell keretében az adott szövegmondat és a neki megfeleltethető rendszermondat, illetve ezek összetevőinek összehangolt — ko- és/vagy kontextuális befolyásoltságukat figyelembe vevő — funkcionális-grammatikai, szintaktikai, (ko)referenciális leírása történik; *szemi-formális*, mert a megközelítés egyrészt — célszerűség és lehetőség szerint — formalizált reprezentációs modell létrehozására törekszik; másrészt figyelembe veszi, hogy a szövegből kiinduló poliglott szövegnyelvészeti leírás — amely az adott elméleti keretben alkalmazható/alkalmazandó funkcionális mondattani alapokra is támaszkodik — egészében vett formalizálást nem tesz lehetővé;
- a *második megközelítés kanonikus*, egyrészt azért, mert az adott ko- és/vagy kontextusban megjelenő szövegmondatokat aktuális struktúrájuknak, megformáltságuknak megfeleltethető rendszermondatoknak pragmatikai paraméterekkel ellátott megnyilvánulásaként kezeljük, másrészt azért, mert a reprezentációt egy kanonikus szabályrendszernek megfelelően hozzuk létre.

A jelen modell kétlépcsős ségének heurisztikai motivációja az, hogy figyelembe véve és ötvözve a meglévő mondatreprezentációs szisztémákbeli eljárásokat és ismereteket, olyan reprezentációt hozzon létre, amely kritikai szempontból elemezhető.

A reprezentációs modell működését mutatja a következő szövegmondat-elemzés.

A választott szövegmondat ANTOINE DE SAINT EXUPIERY *Kis herceg* című regényének magyar fordításából való. (A modell bemutatása szempontjából annak nincs jelentősége, hogy a szöveg eredeti-e vagy sem.) A kontextus ismeretése (és a grammatikai utalások referenciális értékének azonosíthatósága) céljából az elemzésre választott szövegmondat közvetlen szövegelőzményét is idézem (az egyes szövegmondatok előtt álló jelzések a szövegmondatoknak mint minimális makrokompozíciós egységeknek szövegbeli sorrendjét jelölik):

[K01]Rövidesen jobban is megismerhettem ezt a virágot. [K02]A kis herceg bolygóján mindig voltak virágok, nagyon egyszerű virágok, egy sor szírommal, helyet is alig foglaltak, és nem zavartak senkit. [K03]Reggel megjelentek a fűben, estére elhervadtak.

[K04]De ez egy szép napon egyszerre csak kicsírázott, magva a jó ég tudja, honnét került oda, és a kis herceg aprólékos gonddal figyelte a zsenge hajtást, amelyik semmilyen más hajtáshoz nem hasonlított. [K05]Ki tudja, nem holmi majomkenyérfaféleség-e? [K06]A vesszőcske növekedése azonban hamarosan abbamaradt, és a kis növény hozzákezdett a virágkészítéshez.

1) Globális szemi-formális megközelítés

Az elemzendő nyelvi egység és a hozzárendelt struktúraleírások	I. Szövegmondatok globális szemi-formális szemiotikai textológiai megközelítése		
	1. manifesztált vizuális szövegmondat	2. verbális elemekkel [vb] kiegészített vizuális szövegmondat	3. verbális elemekkel és korreferenciaindexekkel [vb&ind] kiegészített vizuális szövegmondat
0. Az elemzendő nyelvi egység	K.. 1.0.	K..&vb 2.0.	K..&vb&ind 3.0.
1. lexiko-szintaktikai reprezentáció	K../ LeSzin-repr 1.1.	K..&vb/ LeSzin-repr 2.1.	K..&vb&ind/ LeSzin-repr 3.1.
2a relációs-organizáció ágrajzos	K../ Relorg-ágrajzos 1.2a	K..&vb/ Relorg-ágrajzos 2.2a	K..&vb&ind/ Relorg-ágrajzos 3.2a
2b relációs-organizáció levezetett	K../ Relorg-levezetett 1.2b	K..&vb/ Relorg-levezetett 2.2b	K.. &vb&ind/ Relorg-levezetett 3.2b
3. relációs-organizáció linearizált	K../ Relorg-linearizált 1.3.	K..&vb/ Relorg-linearizált 2.3.	K.. &vb&ind/ Relorg-linearizált 3.3.

A táblázat

Az egyes reprezentációs lépések elnevezéseiben használt rövidítések értelmezése a következő:

K..: elsőfokú makrokompozíciós egység (szövegmondat);

&vb: verbális kiegészítés;

&ind: korreferenciaindexekkel való kiegészítés;

repr: reprezentáció;

LeSzin: lexikai-szintaktikai;

Relorg: a relációs organizáció.

Egy kétlépcsős modell szövegmondatok szemiotikai textológiai reprezentációjához

Látható tehát, hogy a szövegmondat globális szemio-formális reprezentációja szempontjából három fontos lépés tűnik mindenképpen célszerűnek:

- a 1.0. ([K..]), amely a szövegmondat szövegben/szöveggént vizuálisan manifestált formája;
- a 3.0. ([K..&vb&ind]), amely a szövegmondat verbálisan és korreferenciaindexekkel kiegészített változata, ahol a verbális kiegészítés egyaránt történhet a szövegelőzmény és az elemzett szövegmondatot követő szövegmondatok, valamint a valóságra vonatkozó tudásunk alapján;
- a 3.1. ([K..&vb&ind/LeSzin-repr]), amely a szövegmondat verbálisan és korreferenciaindexekkel kiegészített változatának lexiko-szintaktikai reprezentációja, ahol az adott szövegmondatban explicit formában megjelenő összetevőkön kívül a verbális kiegészítések egyes összetevőikhez is morfológiai, szófajra, mondatbeli funkcióra, referenciális értékre vonatkozó információkat rendelünk.

1.0. LÉPÉS

[K6]: *A vesszőcske növekedése azonban hamarosan abbamaradt, és a kis növény hozzákezdett a virágkészítéshez.*

3.0. LÉPÉS

[K6&vb&ind]:

A K6-ot megelőző szövegmondatok reprezentációjához bevezetett korreferenciaindexeket itt nem ismertetem. A K6 reprezentációjához a következő korreferenciaindexek bevezetése látszik célszerűnek:

i20 = a vesszőcske, a kis növény (a zsenge hajtásnál nagyobb),

qi20 = kis (az i20 kvalifikátora),

i21 = a vesszőcske(i20) növekedése,

i22 = virágkészítés,

t6.1 = hamarosan.

A szövegmondat reprezentációjában a nominális funktorokon kívül a szövegmondat saját igei és kötőszói funktorainak jut fontos szerep. A “funktör” terminus kétféleképpen értelmezhető: Egyrészt minden lexéma funktornak tekinthető, mert a valóság valamely entitására referál. Másrészt azok az elemek nevezhetők funktornak, amelyek meghatározzák, hogy milyen természetű nyelvi egységeknek lehetséges vagy szükséges fellépniük valamely mondat összetevőjeként. Egyedi szófaji sajátásaik alapján az igék, a főnevek és a kötőszók tartathatók számon utóbbi értelemben vett funktorokként.

Dobi Edit

Az adott szövegmondat funktoraihoz az alábbi korreferenciaindexek rendelhetők:

f6 = és,

f6.1 = abbamarad (*vmi vmikor*),

f6.2 = hozzákezd (*vmi vmihez*).

[K6&vb&ind]: <<A^{vesszőcske}növekedése[i21](i10) azonban hamarosan[t6.1] abbamaradt[f6.1](i21)>[k6.1], és <a^{kis}[qi20]^növény[i20] hozzá[i22]-kezdett[f6.2](i20) a^{virágkészítéshez}[i22]>[k6.2]>.[K6]

A különböző zárójeltípusok azt szemléltetik, hogy eltérő szófajú nyelvi egységek különböző módon referálnak akár a valóságnak ugyanarra a darabjára.

3.1. LÉPÉS

[K6&vb&ind/LeSzin-repr]:

a	vesszőcske	növekedése	azonban	hamarosan	abbamaradt	,és
–	–	növekedés-e	–	–	abba- marad-t	–
ne	fn	fn-r	ksz	hsz	ik	i-*k-m-*sg.3
[A...	j _{bi} ³	...A ²	–	H _i ²	[Á...	...Á ¹]
[i21]			f5/6	[t6.1]	[f6.1](i21)	f6
					[k6.1]	
[K6']	→		f5/6			

a	kis	növény	hozzákezdett	a	virágkészítéshez.	
–	–	–	hozzá- kezd-e-tt	–	virág-készít-és-hez	
ne	mn	fn	ik	i-*k-m-*sg.3	ne	fn-r
[A...	...j _{mi} ³	...A ²	[Á...	...Á ¹]	[H _{ad} ²]
	[qi20]	[i20]	[f6.2](i20)(i22)	[i22]		
					[k6.2]	
					← [K6']	
					[K6]	

A lexiko-szintaktikai reprezentációt szemléltető táblázat az alábbi információkat tartalmazza:

– az 1. sorban az elemzett szövegmondat explicit egységei, valamint — ha vannak ilyenek — verbális kiegészítései szerepelnek,

Egy kétlépcsős modell szövegmondatok szemiotikai textológiai reprezentációjához

- a 2. sorban az összetevők morfológiai jellemzői találhatóak (szóelemekre bontásuk, az egyes morfémák típusai),
- a 3. sor az egyes összetevőkhöz rendelt szófaji információkat tünteti fel,
- a 4. sor az összetevők funkcionális mondatrészi szerepeit mutatja (a felső indexek az egyes mondatrészek szintjét jelzi a mondat struktúrájában),
- az 5. sor az egyes összetevők referenciális értékét jelző korreferenciaindexeket tartalmazza,
- az utolsó sorok a tagmondatok, illetve a szövegmondat szimbólumait tüntetik fel.

(Az utolsó sorok száma voltaképpen attól függ, hogy hány tagmondat milyen típusú összetételéből jön létre az összetett szövegmondat egésze.)

A lexiko-szintaktikai reprezentációban szereplő rövidítések az alábbiak szerint értelmezendők:

- A, Á, H, j: funkcionális mondatrészek rövidítései,
- i, fn, mn, ksz, msz, hsz, ne, ik: a szófajok rövidítései,
- r: rag,
- k: kijelentő mód,
- m: múlt idő,
- sg: egyes szám.

Kommentár:

K6 egy *azonban* kötőszóból és két tagmondatból áll.

K6 két tagmondatának mindegyik összetevője explicit, ezért a **verbálisan** kiegészített változat lexiko-szintaktikai reprezentációja itt nem releváns lépés. A k6.1 egy *a b b a m a r a d vmi vmikor*, a k6.2 egy *h o z z á k e z d vmi vmihez* funktor+argumentumai struktúrából származtatható.

Mivel az “azonban” kötőszó nem a szövegmondaton belüli, hanem az előző és az elemzett szövegmondat közötti logikai viszonyra utal, a reprezentáció szempontjából nem közvetlen összetevője az első tagmondatnak. Ennek szemléltetése végett vezettem be a K6’ szimbólumot, amely a szövegmondat “azonban” nélküli összetevőit foglalja magában.

2) A szövegmondatok kanonikus szemiotikai textológiai reprezentációja

Az elemzendő nyelvi egység és a hozzárendelt struktúraleírások	II. Szövegmondatok <i>kanonikus</i> szemiotikai textológiai megközelítése		
	1. adott kiinduló-szerkezet-család strukturális reprezentációja	2. adott szövegmondat-manifesztáció logikai reprezentációja	3. adott szövegmondat akusztikai és/vagy vizuális reprezentációja
0. Az elemzendő nyelvi egység	1.0. K..(&vb) kiinduló-szerkezetek	2.0. adott K..(&vb) - manifesztáció	–
1. lexiko-szintaktikai kanonikus alapstruktúrák	1.1. P../Org [f]{A}- alapstruktúrái	–	–
2a relációs-organizáció ágrajzos	1.2a P..&ind/ Ágrajzos-Str	2.2a P..&ind/ Ágrajzos-Log	–
2b relációs-organizáció levezetett	1.2b P..&ind/ Levezetett-Str	2.2b P..&ind/ Levezetett-Log	–
3. relációs-organizáció linearizált	–	2.3. P..&ind/ Linearizált-Log	3.3. P..&ind/ Linearizált-Ak/Vz

B táblázat

Azoknak a rövidítéseknek értelmezése, melyek a globális szemio-formális reprezentációban nem szerepeltek, de a kanonikus reprezentációs lépésekben szerephez jutnak, a következő:

P..: propozíció;

Org: organizáció;

[f]{A}: funktor+argumentuma(i) struktúra;

LiM: lineáris manifesztáció;

Log: logikai struktúra;

Ak: a szövegmondatnak prozódiai jegyekkel ellátott (akusztikus) változata;

Vz: a szövegmondatnak prozódiai jegyekkel ellátott (akusztikus) változatának vizuális megjelenítése.

Egy kétlépcsős modell szövegmondatok szemiotikai textológiai reprezentációjához

A szövegmondat kanonikus reprezentációja szempontjából a következő lépések látszanak célszerűnek:

- az 1.0. ([K..(&vb)]), a reprezentált szövegmondat szövegben/szöveggént aktuálisan megvalósuló (vizuálisan manifesztált) formájának verbálisan kiegészített változatához rendelhető potenciális kiindulás szerkezet-változatok reprezentációja. Ezekben a reprezentációkban az adott szövegmondatban explicit módon kifejtett összetevők eredeti formájukban szerepelnek, az adott szövegmondatban implicit módon jelen lévő összetevőket zárójelbe zárt verbális kiegészítések fejezik ki;
- az 1.1. ([P../Org [f]{A}-]), a propozícióként értelmezett adott szövegmondat tagmondatainak alapját képező funktor+argumentumai struktúrák kanonikus leírása, melyben a funktor verbális elem+morfológiai információ+(az igei toldaléknak megfelelő) korreferenciaindex, minden egyes argumentum-összetevő pedig szerepindikátor+morfológiai információ+argumentumváltozó felépítésű. (A reprezentáció jelen fázisában az argumentumváltozókat verbális kifejezés még nem helyettesíti.) Az adott szövegmondat összetevőihöz rendelhető szerepeket a reprezentációhoz alkotott szerepindikátor-lista tartalmazza (PETŐFI—DOBI 2000: 133–42).
(A propozíció mint egy adott szövegmondatban megnyilvánuló tényállást kifejezésre juttató kanonikus struktúra — ezen jegyeinél fogva — az adott szövegmondat verbálisan kiegészített vátozata reprezentációjaként értelmezendő.);
- a 2.0. ([K..(&vb)]), az elemzett szövegmondat verbálisan kiegészített változatának reprezentációja;
- a 2.2a ([P../&ind/Ágrajzos-Log]), az adott szövegmondat mint propozíció logikai-strukturális reprezentációja ágrajzzal, amely az egyes szövegmondat-összetevőket az adott ko- és/vagy kontextusnak megfelelő logikai szerepüknek megfelelő pozícióban tünteti fel, s indexekkel jelzett nyomokkal utal azokra a mozgatókara is, melyek révén a generált mélystruktúrából a szöveg egységeként manifesztált felszíni szövegmondat-struktúra létrejött;
- a 2.2b ([P../&ind/Levezetett-Log]), az adott szövegmondat (ko)referenciaindexek alkalmazásával létrehozott propozicionális reprezentációjához rendelhető logikai rendszermondat-struktúra reprezentációja;
- a 2.3. ([P../&ind/Linearizált-Log]), az adott szövegmondathoz rendelt propozíció logikai struktúrájának linearizált reprezentációja a verbális kiegészítések figyelmen kívül hagyásával;
- a 3.3. ([P../&ind/Linearizált-Ak/Vz]), az adott szövegmondathoz rendelt propozíciónak megfeleltetett — kizárólag prozódiai jegyeket tartalmazó —

akusztikai manifesztáció vizuálisan megjelenített linearizált reprezentációja a verbális kiegészítések figyelmen kívül hagyásával.

1.0. LÉPÉS

K6(&vb) kiinduló szerkezet kontextusa:

1.	<i>A vesszőcske növekedése azonban hamarosan abbamaradt</i>	<i>és</i>	<i>a kis növény hozzákezdett a virágkészítéshez</i>	1.
2.	<i>A vesszőcske növekedése abbamaradt azonban hamarosan</i>		<i>a kis növény hozzákezdett a virágkészítéshez</i>	2.
3.	<i>azonban a vesszőcske növekedése hamarosan abbamaradt</i>		<i>a kis növény hozzákezdett a virágkészítéshez</i>	3.

Mindkét tagmondat többféle összetevő-sorrendben valósulhat meg (itt csak jelzésszerűen utalok egy-két sorrendi lehetőségre), azonban a két tagmondat nem cserélhető fel. Elvileg az egyes tagmondatok belső sorrendi variációit figyelembe véve 4×3 , azaz $24 \times 6 = 124$ sorrendi variáció képzelhető el. Ezek számát azonban a szemantikai jólformáltság kritériuma csökkentheti.

1.1. LÉPÉS

P6/Org-[f]{A}:

A P6/Org létrehozásához a következő funktor+argumentuma(i) struktúrákra ([f]{A}-ra) van szükség.

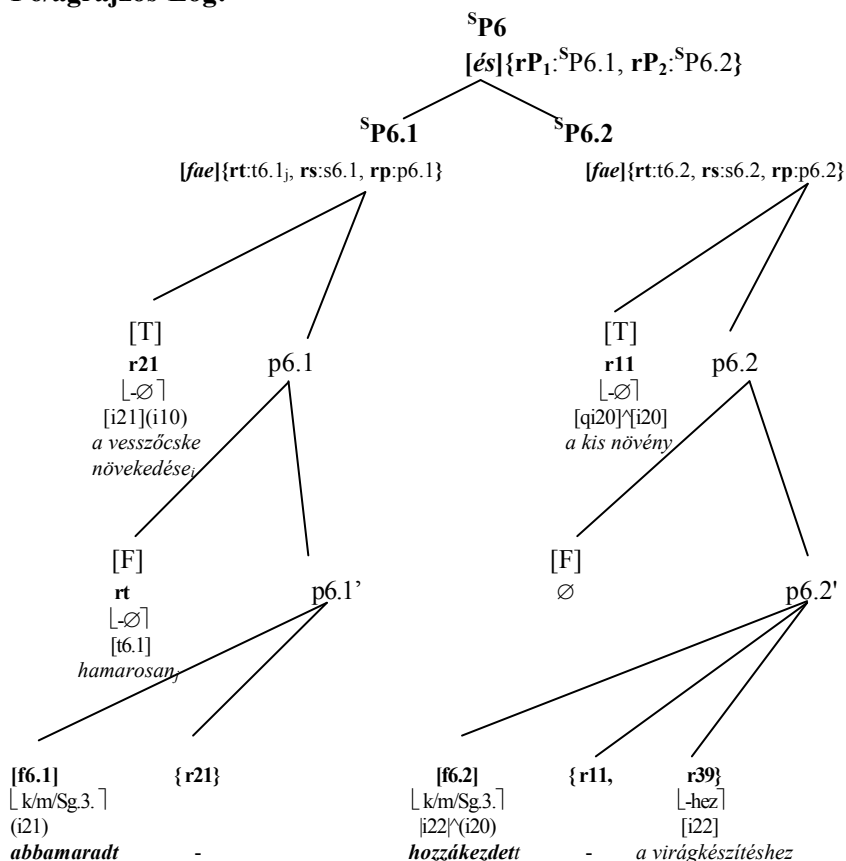
[abbamarad [.....] (.....)] {r21 [.....]: x1};
[hozzákezd [.....] (.....)] {r11 [.....]: x1; r39 [.....]: x2};

2.0. LÉPÉS

K6&vb: *A vesszőcske növekedése azonban hamarosan abbamaradt, és a kis növény hozzákezdett a virágkészítéshez.*

2.2a LÉPÉS

P6/ágrajzos-Log:

A szövegmondat “azonban” összetevőjével itt nem foglalkozom, a szövegmondat belső struktúráját nem befolyásolja (egyedül a lehetséges sorrendi variációk számát növeli).

2.2b LÉPÉS

P6&ind/levezetett-Log:

$sP6 := [és]\{rP_1: sP6.1, rP_2: sP6.2\};$
 $P6.1 := [fae]\{rt:t6.1, rs:s6.1, rp:p6.1\}$
 $P6.1 := {}^P[abbamarad]_{[k/m/Sg.3.](i21)}\{r21[-\emptyset]:^T[i21](i10)\},$
 $[a^vesszőcske^növekedése]\{r0: [i21](i10)\},$
 $[hamarosan]\{r0: t6.1\}.$

P6.2 :=: **[fae]**{rt:t6.2, rs:s6.2, rp:p6.2}
 P6.2 :=: ^P[**hozzákezd**[_k/m/Sg.3](i22|^(i20))]{**r11**[-∅]:^T[qi20]^[i20],
 r39[-hez]:^P[i22]},
[a^kis^növény]{r0: [qi20]^[i20]},
[a^virágkészítés]{r0: i22}.

2.3. LÉPÉS

P6&ind/LiM-Log :=: ^S<^Tf[i21](i10) 'azonban' ^Ff[t6.1] **f6.1**(i21)> **f6**
^S<^Tf[qi20](20) **f6.2**(i22, i20) ^Pf[i22]>

3.3. LÉPÉS

P6&ind/LiM-Ak :=: <<^Tf[i21](i10) 'azonban' ^Ff[t6.1] **f6.1**(i21)> __ **f6** <f[qi20](20)
^Pf[i22]>

Az adott reprezentációs modell szimbólumhasználata (_ / __: szünet, ' : hangsúly) azért nem követi a “klasszikus” prozódiai leírásokéit, mert bizonyos jelölések a reprezentációs modell más lépéseiben más jelenségek szemléltetésére vannak lefoglalva.

Összefoglalás, Kitekintés

Az itt ismertetett modell természetesen nem az egyetlen helyes módja a szövegmondatok leírásának. Inkább úgy tekintendő, mint egy lehetséges megközelítése azoknak a sajátosságoknak, amelyeket az egyes grammatikák — természetükénél fogva — nem képesek kielégítően elemezni.

Ha egy olyan modellt kívánunk létrehozni, amely szövegekben realizálódó egységek leírását tűzi ki célul, akkor ezek a komplex jelek egyszerre két oldalról támasztanak elvárást egy ilyen reprezentációs modellel szemben: egyrészt a verbális megformáltság, másrészt a kommunikációs szituáció, illetve az ábrázolt valóság felől. A nyelvi sík leírására több grammatika vállalkozott eddig is, ebben a tekintetben az itt bemutatott modell integráló jellegű, egyaránt támaszkodik a generatív, a funkcionális és az esetgrammatikára is.

A szituáció leírása egy nyelvészeti alapú reprezentációban nagyon összetett kérdés. Egy olyan keret kínálhat megoldást, amely képes eleget tenni a fentebb megfogalmazott kétoldalú elvárásoknak.

A leginformatívabb reprezentáció megalkotásához véleményem szerint a PETŐFI által kidolgozott szemiotikai-textológiai koncepció nyújt megfelelő alapot. Azt is elképzelhetőnek gondolom ezen kívül, hogy nyelvi jelek reprezentációja ISENBERG modelljébe is beépíthető lenne, amely a komplex jeleket, így a

Egy kétlépcsős modell szövegmondatok szemiotikai textológiai reprezentációjához

szövegeket is, közvetlen cselekvésekként (“kommunikative Handlungen”) írja le (ISENBERG 1976).

Annyi bizonyos, hogy végleges (vagy legalábbis véglegesnek tartható) megoldást csak a rendelkezésre álló modellek, valamint számos szövegmondat és szöveg elemzése, illetve reprezentációja hozhat.

Szakirodalom:

Dobi Edit (megjelenés alatt). Az organizáció és a szövegmondat-reprezentáció összefüggéséről. In: *Szemiotikai szövegtan 13. Szaknyelvi és tankönyvi szövegek szövegtani megközelítése*. Szerk.: Petőfi S. János—Békési Imre—Vass László. JGyF Kiadó, Szeged. (Megjelenés alatt.)

Horst Isenberg 1976. Einige Grundbegriffe für eine linguistische Texttheorie. In: *Studia Grammatika XI. Probleme der Textgrammatik*. Ed.: František Daneš und Dieter Viehweger. Akademie Verlag, Berlin. 47–145.

Petőfi S. János 1996. *Az explicitéség biztosításának feltételei és lehetőségei természetes nyelvi szövegek interpretációjában*. *Linguistica, series C, Relationes*, 8. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete.

Petőfi S. János—Benkes Zsuzsa 1998. *A szöveg megközelítései*. *Iskolakultúra*. Iskolakultúra, Budapest.

Petőfi S. János—Dobi Edit 2000. Tezaurisztikus explikációk alkalmazása a szemiotikai-textológiai korreferenciaelemzésben. In: *Officina Textologica IV. Korreferáló elemek – korreferenciarelációk. Magyar nyelvű szövegek elemzése. Diskusszió*. Szerk.: Dobi Edit—Petőfi S. János. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.

11. A szövegtipológiai sajátosságok és a mondat szerkezet néhány összefüggése

TOLCSVAI NAGY GÁBOR

Az alábbiakban a mondat szerkezet és a szövegtipológia egyes összefüggéseiről lesz szó. A viszony egyrészt (elméleti megfontolások alapján, vö. Kocsány 1989 ide vonható következményeit) meglehetősen kézenfekvő, másrészt viszont a magyar nyelv tekintetében kidolgozatlan. Az itt olvasható okfejtés ezért leginkább részleges kísérletnek tekinthető, amely egy hosszabb monografikus szövegtani összefoglalás (vö. Tolcsvai megjelenőben) eredményeinek a folytatásaként fogalmazódik meg. A kísérlet azonban bizonyítani kívánja, hogy az elmúlt két-három évtized magyar mondat-tani kutatásainak eredményei – akár különböző elméleti irányból származzanak is – igen jelentős mértékben hozzájárulnak a magyar nyelv szövegtani és szövegtipológiai vizsgálataihoz.

Amennyiben a szövegtípusok és a mondat (pontosabban a mondatstruktúrák) összefüggéseit vizsgáljuk, most a magyar nyelvre korlátozva a bemutatást, elsősorban a szövegtípus és a mondat egy-egy előzetes értelmezését szükséges megadni.

A következőkben a mondatot főképp Halliday (1985) és Givón (1984, 1989) nyomán olyan funkcionális egységnek, nyelvi szerkezetnek tekintjük, amelynek leírása egyszerre történik meg a mondatrészek/mondatösszetevők, az aktuális tagolás és a tematikus (szemantikai) szerepek szerint. Ez a fajta megközelítés egyrészt képes megtartani a grammatika határait, ugyanakkor tartalmazza azokat az összetevőket, amelyek a mondat önmagán túli vonatkozásait, ill. azok lehetőségeit reprezentálják. Ez a felfogás nem idegen attól a lehetséges mondatmodell-től, amely a kognitív nyelvészet keretében korábbi előzmények nyomán R. Langacker (1987) vagy G. Lakoff (1987) elméletéből alakítható ki, és amely alapvetően egy entitás profilálódásának és egy cselekvés profilálódásának az ugyanazon tartományba tartozásán alapul. Ugyanakkor az is megjegyzendő, hogy elméletileg föltételezhető (sőt föltételezendő) a specifikus szintaktikai reprezentációk léte, ahogy azt például Deane (1992) bemutatja. Egy ilyen mondatmodell további, szövegtanilag is kiemelkedően fontos része az összetettség különböző formáinak és mértékének a kérdése (amire egyébként a legtöbb elmélet alig tér ki). Ennek alapján a prototipikus és leginkább elvárt mondat-egymásrakövetkezés az a változat, amelyben az első mondatban az alany egyúttal topik és ágens, a második mondatban ez a három jellemző egy azonos összetevőben anaforikusan megismétlődik (erre l. pszicholingvisztikai keretben Pléh 1998: 164–94), és a két egymást követő mondat között ráadásul egyértelmű

(vagy egyértelműsíthető) mellérendelő viszony van. Vegyük ehhez az alábbi példaszöveget, amely laborszöveg (azaz mesterségesen lett létrehozva az alább olvasható (2) és (3) valódi példaszövegből):

(1)

K. István Pál kétszer belőtt szomszédja házának az ablakán Kalocsa külterületén. A férfi puskával célzott a kiérkező rendőrökre.

Az (1) példa fent megadott jellemzői bekezdésnyi szövegegységben kapják meg értelmüket, ahol a nézőpont, a koreferens viszonyok, a szövegtopik és a szöveg-fókusz megoszlása, ezzel összefüggésben a tematikus progresszió (a topikfolytonosság), a mellérendelés és a fogalmi sémák tényezői érvényesülnek soros és párhuzamos feldolgozásban. Mindebből következik az általános szövegszerkezet és a szöveg értelemszerkezete.

A szövegtipológiai kutatások kiterjedt eredményeiből az alábbi gondolatmenethez a következő egyszerűsített modell alkalmazható. Eszerint a megkülönböztető jegyek mintájára lehet fölállítani jellemzőket:

+beszélt	+monológ	+spontán	+hagyományos szerkezetű
–írott	–párbeszéd	–tervezett	–nem hagyományos szerkezetű.

További lehetséges jellemzők: a beszédpartner jelen van/nincs jelen, a beszédpartnerek száma, +nyilvánosság

A formális szempontok mellé a következő kommunikációs szempontok állítandók még:

- a) a kifejtettség/bennfoglalás mértéke;
- b) a nézőpont jelöltsége;
- c) a kommunikációs szinterek jellemzői;
- d) a szöveg értelemszerkezetének tipikus jellemzői;
- e) a stílus.

(A szövegtipológiai kutatásokra összefoglalóan l. Eöry 1996, Tolcsvai 1996.)

A két szempontrendszer együttes érvényesülése a szövegekben igen gazdag variációs lehetőségeket hoz létre, amelyek részletes föltárása általában, és a magyar nyelvben, ill. a magyarhoz hasonló „discourse configurational” nyelvekben (vö. É. Kiss 1995) kiterjedt kutatásokat igényel. Ezért az alábbiakban csak két jellegzetes összefüggéssel foglalkozom: a szövegkezdet mondatszerkezetének és egyes szövegtípusoknak az összefüggésével, valamint a monológus és a dialógus általánosabbnak tekinthető mondatszerkezeti különbségeivel.

Az (1) példában megadott mondatszekvencia megfelel az említett prototipikus változat kritériumainak. Azonban szövegnek az elején csak bizonyos feltételek mellett állhat, általánosságban fogalmazva akkor, ha a példában tulajdonnévvel jelölt ágens ismerős a beszélő és a hallgató(k) számára. E körülmény

hiányában a példában reprezentált tartalmat másféleképpen kell vagy ajánlatos megformálni, úgy, ahogy azt két napilapban meg is tették. Vegyük ehhez a következő két, napilapban megjelent hírszöveget:

(2)

Lövöldözés Kalocsán

Fegyvert fogott a rendőrökre

A rendőrök csak figyelmeztető lövés után és testi kényszer alkalmazásával tudták megbilincselni szerdán a 64 éves K. István Pált, aki Slavia típusú légpuskájával előbb szomszédja házának ablakán lőtt be kétszer, majd a kiérkező járőrökre fogta fegyverét. A Vörösszállás gúnynevű városrészben a riasztásra érkező rendőrök egy imbolygó férfialakot pillantottak meg, kezében egy „puskának látszó tárggyal”, amit rájuk fogott. Az egyik rendőr felszólította: dobja el fegyverét, majd a levegőbe lőtt. Társa pedig lefegyverezte az idős embert.

(Magyar Nemzet 1999. augusztus 6. 15.)

(3)

Zsarukra célzott

Puskával célzott zsarukra Kalocsa külterületén egy ember. Nem lőtték szitává, mert a figyelmeztetést követően eldobta a csúzlit, és megadta magát. A járőrt amúgy éppen a puskás ember miatt riasztották Kalocsán. Azt állította a telefonos bejelentő az ügyeletesnek, valaki fegyverrel lőtt be az ablakán.

A sötétben guruló rendőrautó aztán megtalálta a puskást. A fénycsóvába került ember nem sokat keccecelt: vállához emelte a fegyvert és célzott a zsaruk felé. Ám eldőrdült a figyelmeztető lövés. A fegyveres ugyan elhajította a csövest, viszont a bilincselésnek ellenállt, miközben egy hosszú kés is kikerült a zsebéből.

(Mai Nap 1999. augusztus 5. 32.)

Az első hírszövegben (a (2) példa) *a rendőrök* tölti be a topik, az ágens és az alany szerepét, mert ennek az ismertsége általánosnak tekinthető a magyar újságolvasók előtt. Maga a főnév(i csoport) határozott, de többes számban áll, kihasználva a többes szám egyik jelentését, a kollektív vagy kumulatív jelentést. Ezáltal nem pusztán egy referenciális főnévi összetevője van a szöveg első mondatának, hanem egyúttal működésbe lép egy fogalmi séma (egy tudáskeret) is, amely lehetővé teszi a mondattopik helyzetet.

A második hírszövegben (a (3) példa) a nyelvtanilag határozatlanlanként jelölt ágens (*egy ember*) és a páciens (*zsarukra*) is a komment részben jelenik meg, az ágens esetében legalábbis pontosan megfelelő a szövegkezdő helyzetből eredő nem ismert jellegnek. Valójában azonban ugyanez vonatkozik a *zsaruk* többes számú, de nem határozott főnévre is.

Hasonló szerkezetet mutat egyébként a Békési Imre által elemzett ismert bal-
eseti hír is:

(4)

Kedden este a forráskúti elágazásnál motorkerékpárjával egy lovas kocsinak ütközött Ince Sándor Zsombó, Ménes u. 9. szám alatti lakos. Súlyos sérülést szenvedett. A szegedi rendőrkapitányság eljárást indított a lovas kocsi hajtója ellen. Nagy Antal Bordány, Kis u. 17. szám alatti lakos kivilágítatlan lovas kocsival fuvarozott.

Ez a mondat szerkesztési eljárás részben érvényes akkor is, amikor a megcélzott hallgatók/olvasók többsége ismeri az említendő szereplőt. Például a Magyar Nemzet 2000. november 7-i számának címlapján a fő cikk a következő módon kezdődik:

(5)

cím: Személyeskedő vita a Házban

alcím: Szájer szerint képmutató az MSZP. Módosulnak az okmánykiadás szabályai
összefoglaló (első bekezdés): Torgyán József agrárminiszter a parlament tegnapi ülésén napirend előtt a kormány nevében felszólalt, és részletesen beszámolt az építkezéséről. Az ellenzéki képviselőcsoportok vezetői bíralták a minisztert, mivel szerintük ezzel kapcsolatban korábban többször egymásnak ellentmondó nyilatkozatot tett.

A főszöveg már másképp kezdődik:

(6)

– Az én házam az én váram – idézte Torgyán József az angol mondást, hozzátéve, hogy az MSZP és az SZDSZ, valamint a média máris megkezdte a támadását, holott még fel sem épült a háza.

Más esetekben azonban vagy valamely fölérendelt tartalmú kataforikus főnév jelöli az ágenst (szintén valamely fogalmi sémát aktivizálva), és a következő mondatban konkretizálódik a személy, mint a következő példában, egyébként határozott főnévi szerkezetben és komment pozícióban (a következő két példa az m1 teletext híreiből való, mindkettő teljes szöveg):

(7)

Új gazdaságpolitikai korszak kezdődik Magyarországon 2001. január 1-jén, amikor beindul a Széchenyi-program – jelentette ki a miniszterelnök.

Orbán Viktor az európai uniós országok magyarországi kamaráit képviselő több mint 200 üzletember előtt beszélt erről Budapesten.

Hozzátette: 2001-2002-ben a központi költségvetés 1-1 milliárd dollárt költ gazdaságfejlesztésre, ami a várakozások szerint 3-4 milliárd dollár magántőkét vonz majd.

A kormányfő elmondta azt is, hogy reményei szerint a néhány nap múlva megjelenő EU-országjelentés az eddigi legjobb bizonyítványt állítja ki az ország felkészültségéről.

(m1TEXT 2000. 11.07. S104.)

vagy a fölérendelt fogalommal történő specifikáció fordított sorrendben anaforkusan történik meg, ill. egyszerűen az ismertségre hagyatkozik.

(8)

Sándor István beszámolója alátámasztja, hogy a közélet legmagasabb szintjén is szükség van a megtisztulásra.

Ezt Pallag László jelentette ki az olajbizottság Fővárosi Ügyészségi Nyomozó Hivatalhoz kihelyezett üléséről távozva, miután a testület meghallgatta a volt főnyomozót. Fazekas Sándor (Fidesz) szerint megállapodtak abban, hogy következő ülésen nyilvánosságra hozzák az elhangzottakat. Lentner Csaba (MIÉP) elmondta, az egykori főrendőr közlései alapján bizonyítottnak látszik, hogy az olajügylek elérték a politikát és az igazságszolgáltatást is.

(m1TEXT 2000. 11.07. S103.)

Az eddigiekből előzetesen az állapítható meg, hogy a hírszövegekben az a (cselekvő vagy más cselekvését elszennvedő) személy, akiről vagy akivel kapcsolatban a hír szól, a szöveg első mondatában általában nem kerül topikhelyzetbe. (Természetesen mindegyik esetben további fogalmi sémák működnek az előzetes témakijelölésben, hiszen például a napilapokban vagy a teletextben a rovat- és alrovatmegnevezések már ilyen kijelöléseket tesznek: hírek, politika, belpolitika, továbbá a hírszövegben összefoglalt esemény és a hozzá tartozó előismeretek, előfeltevések is hasonlóképpen aktivizálnak ismereteket, e jelenység azonban nem befolyásolja az itteni vizsgálatot.)

Amennyiben ezt a hírré jellemző, röviden leírt szövegkezdési módot (tehát hogy az ágens és egyúttal alany nem kerül föltétlenül topik helyzetbe, sőt az nagy gyakorisággal komment szerepű és fölérendelt fogalom) összevetjük ettől más szempontokban erősen különböző és a gyakorlati tudás által is elkülöníthető szövegtípusokkal, érdekes eredményt kapunk. Vegyünk ehhez először egy lexikonszócikket és egy tudományos könyv tényleges (cím, fülszöveg, tartalomjegyzék utáni) szövegének első bekezdését. (A (9) példaszöveggel kapcsolatban megjegyzendő, hogy a Zenei lexikon a *fúga* zenei szakszónak két jelentését közli; ezek közül az itteni részlet a második jelentés kifejtésének első bekezdése.)

(9)

fúga 2) [lat. és ol. fuga; ang. és fr. fugue], szigorúan lineáris szerkesztésű mű, jellegzetes, valamennyi szólamon végigvándorló témával; egymás után belépő szólamainak mindegyike következetesen a témával kezdődik. A ~ a kánontól a szólamok szabad

továbbszövéseben, az imitációtól mint kontrapunktikus technikától pedig formai zárttságában különbözik. A korábban egyaránt ~nak nevezett kánon és imitáció a ~ ősei. A ~ a 17. sz.-ban alakult ki és J. S. Bach korában kiemelkedő jelentőségre tett szert. 1750 k. bekövetkezett háttérbe szorulása óta a ~komponálás lényegében mindig új találkozás a műfaj virágkorában keletkezett művekkel.

(Zenei lexikon. Szerk. C. Dahlhaus, H. H. Eggebrecht. Zeneműkiadó.
1983. I. 620. old.)

III.:

(10)

[Az I. fejezetet megelőző szövegek:

cím: Kósa László: A magyar néprajz tudománytörténete

fűlszöveg

belső címlap

mottók

Tartalom]

I. fejezet. Bevezetés.

Tudománytörténet és kutatástörténet

A tudománytörténetet és a kutatástörténetet élesen elválasztani nem lehet, könyvünk tárgyát illetően mégis különbséget kell tennünk a kettő között, hogy elejét vegyük az esetleges félreértéseknek. Néprajzi tudománytörténeten azoknak az eszméknek, gondolatoknak, elméleteknek a történetét értjük, amelyek a néprajztudomány létrehozták, érdeklődését, szemléletét mozgatták, tárgyát és módszerét alakították. A kutatástörténet pedig a tudányszak kutatási eredményeinek rendszeres, átfogó, illetőleg ágazatokra, intézményekre vagy személyekre vonatkozó adatszerű számbavétele és értékelése.

A magyar néprajzban a kutatástörténet jóval gazdagabban kidolgozott, mint a tudománytörténet.

(Kósa László: A magyar néprajz tudománytörténete. 11. old.)

A (9) példában egyértelmű, hogy a fűga az első mondat topikja és alanya, ugyanakkor nem ágense (hiszen elvont főnév), hanem témája (vö. Frawley 1992: 197–249). (Megjegyzendő, hogy a lexikonszócikk első szintaktikai egysége nem tekinthető teljes mondatnak, az azonosító predikatív szerkezet a címszó előtti határozott névelővel válna teljes mondattá, ezt azonban a lexikon jellege, az ábécé rend nem teszi lehetővé, konvencionális szerkezete pedig már nem teszi ajánlatossá; továbbá az elvont főnév generikus szerepű, és egyúttal részlegesen elkülönül a szövegtől, annak első mondatától, hiszen egyúttal cím is.) Ezt a tagolást nyilvánvalóan a meghatározás irányítja (a meghatározás szándéka, annak kognitív, ikonikus és ezekből következően konvencionális volt), azonban a

látszólagos paradoxont az adja, hogy a mondattopik helyzetben az az elem van, amelynek a meghatározása a komment részben található, tehát ismertté válása utólag következik be. Vagyis a mondattopik helyzetben lévő főnévi elem nem számít ismertnek, mert akkor nem kellene meghatározást adni hozzá. Mégis mondattopik helyzetben van.

A (10) példában a *tudománytörténet* és a *kutatástörténet* mondattopik, tárgy és leginkább szintén téma.

Vegyünk mindehhez egy harmadik szövegtípust, amely az előzőektől teljes mértékben különböző kommunikációs szintérben, a bíróságon fontos szöveg: a bírósági ítéletet. A (11) példában egy ítélet első részét idézzük (a konkrét adatok helyett természetesen módosított, fiktív adatok olvashatók):

(11)

[Az 1. mondatot megelőző szövegösszetevők:

Pesti Központi Kerületi Bíróság

iktatószám

A Magyar Köztársaság nevében!]

A Pesti Központi Kerületi Bíróság Budapesten, 2000. december 30-án és 31-án tartott nyilvános tárgyalás alapján 2000. december 31. napján meghozta és kihirdette az alábbi

ítéletet.

A 2000. június 1. óta előzetes fogvatartásban levő

X. Y. 1. r. vádlott (Budapesten **-án született, anyja neve: **, Budapest, **

alatti lakos)

bűnös nyereségvágyból, különös kegyetlenséggel elkövetett emberölés büntetében mint társtettes.

Ezért a bíróság 15 (tizenöt) évi börtönbüntetésre ítéli.

A (11) példában a tényleges szöveg első mondata határozottan a topik helyzetű, alany funkciójú ágenssel kezdődik. Ezt a kezdést nem pusztán a bírósági szokás tette általánossá (mert a legtöbb ítélet így kezdődik), hanem az intézményi jellegből eredő autoritás egyértelmű rögzítésének a szándéka, amely rögzítésnek minden alkalommal meg kell történnie, s amelyhez a fejléc és az általános jogalap jelzése („A Magyar Köztársaság nevében!”) önmagában kevés. Az első mondat topik helyzetű ágense a teljes szövegnek (a bírósági okiratnak mint ítéletnek) a beszédaktusként való értelmezhetőségét teszi így lehetővé, amikor a beszédaktus végrehajtóját mint a cselekvés forrását nevezi meg először.

A három mondattani kategóriával jól le lehet írni a három szövegtípusba tartozó példaszövegek első mondatait, szövegtani leírásuk és értelmezésük azonban ezzel még nem merült ki. Ezen a ponton a szövegtopik és a szövegfókusz kategóriájának a bevezetése ad továbblépési lehetőséget. A szövegfókusz

(FD) és a szövegtopik (TD) részben különbözik a mondatbeli fókusz és topik fogalmától. A szövegfókusz a szöveg (szövegrészlet) legkiemelkedőbb összetevője, referense és egyben általában új (a szövegben nem említett) információt tartalmaz, ezért jelölt és kevésbé hozzáférhető, mert megszakítja a topik-folytonosságot. A szövegtopik a szöveg háttérének eleme, azaz többnyire már említett vagy ismert információt tartalmaz, és ezért gyakran jelöletlen és könnyen hozzáférhető.

Az itt példaként hozott, és közelebbről meg nem határozott szövegtípusokban (hír, lexikonszócikk, ill. tudományos szöveg, bírósági ítélet) az első szövegfókusz bevezetésének, majd ezek más szövegfókuszokkal való viszonyának különböző módzatait lehet tapasztalni.

A hírben az első szövegfókusz a híjjelleg miatt az olvasó (hallgató) számára új elem, azaz azt nem határozza meg például a beszédhelyzet, a nyelvi interakcióban részt vevők egyéb cselekvése, az előzetes tudás, legfőljebb a cím (ha van a hírnék címe). E jellemző abból ered, hogy a hír alapvetően esemény-szerkezetre épül, hiszen általában valamilyen (speciális) történetet beszél el, bár a hír nem feltétlenül csak történetelbeszélés (a hír szerkezetére, szövegtani jellemzőire l. van Dijk 1988). Abszolút új jellege miatt az első szövegfókusz általában nem áll mondattopik helyzetben, hiszen a szöveg kezdetén még említetlen, ezért jelölt, kevésbé hozzáférhető, és erőteljesebb feldolgozást kíván. Ennek megfelelően a (2) és (3) példa első mondatában K. István Pál a legkiemelkedőbb referens, függetlenül aktuális helyétől. Ez a helyzete mindkét szövegben később is megmarad, ekkor már szövegtopik szerepben.

A lexikonszócikkben az első szövegfókusz a szöveg olvasásának kezdetekor nem új elem (legalábbis prototipikus beszédhelyzetben, amikor az olvasó keresi a címszót), hiszen a lexikont éppen azért használja az olvasó, hogy benne egy lexikailag már meghatározott fogalmat, annak jelentésleírását, a róla való ismereteket összefoglalva megtalálja. Vagyis az olvasó itt éppen azt várja el, hogy a már ismert lexikai elemet megtalálja, nyilvánvalóan mondattopik helyzetben, de egyúttal szövegfókusz szerepben. Ez az elem a lexikonszócikkben azután szövegtopikká alakul át, jelöletlen, könnyen hozzáférhető szövegösszetevővé, miközben a róla szóló információk válnak újabb szövegfókuszokká, ahogy ez a *fúga* esetében is látható. A tudományos szövegre adott (10) példában hasonlóan jellemezhető az első mondat mondattopikja, azzal a kiegészítéssel, hogy az elkülönülő cím, fűlszöveg és a többi összetevő részben a teljes könyvszövegen belül is megalapozza annak kezdő mondattopik és szövegfókusz szerepét. Mindkét esetben hangsúlyozni kell a mondatopik szerepű kezdő elemek elvont és nem ágens jellegét.

A bírósági ítéletben a kezdő mondatopik szövegfókusz szerepű, méghozzá – ahogy fentebb említettük – ágens, amely mondatopik szerepének megalapo-

zottságát a beszédhelyzetből és a fejlécből kapja, szövegfókusz jellegét viszont a beszédaktus ágensének jelölési szükségességéből.

Ha az eddig megállapítottakat összevetjük a szövegtipológiáról fentebb összefoglaltakkal, akkor arra a következtetésre lehet jutni, hogy a megadott szövegtipológiai tényezők még mindig túlságosan elnagyoltak. Hiszen mindhárom szövegtípusból adott példáinkra jellemző, hogy: a) írott, b) monologikus, c) tervezett, d) hagyományos (konvencionált) szerkezete van, továbbá mindegyik kifejtő, a nézőpont, ill. azon belül a beszélő referenciális középpontja mindegyikben jelöletlen, a szövegtípussal jellemzően összefüggésbe hozható kommunikációs szintér szabályozott, a beszélő és a hallgató egymástól térben távol van (ez a bírósági ítéletre is igaz, hiszen az írott változatot az ítélet alanya a szóbeli tárgyalás után kapja kézhez), és mindegyikre általánosságban a formális, választékos (vagy semleges) stílus jellemző.

A másik témakör, amelyben mondatszerkezet és szövegtipológia egyes összefüggéseit röviden be kívánom mutatni, a beszélt, spontán és nem hagyományos szerkezetű szövegek köréből való, az e tartományon belüli monologikus és dialogikus szövegek egyes jellegzetességeit illetően. Bár kétségtelen, hogy a monologikus és dialogikus szövegek közötti különbségekről általánosságban, módszertanilag és elméletileg is viszonylag sok ismeretet halmozott föl a nyelv-tudomány e tekintetben, külön a magyar nyelvről való empirikus ismeretek még mindig igen gyérnek tekinthetők (ugyanis a kutatások általában az írott és a beszélt nyelvi produktumok sajátosságaira összpontosítottak). Az alábbi elemzés ezért főképp előzetes kísérletnek tekinthető. Vegyük példaként ehhez a gazdagréti kábeltvévé egy lejegyzett adásának két részletét Varga László átiratában, a szupraszegmentális jelöléseket itt elhagyva (vö. Kontra 1988: 6, 14–15).

(12)

Én azt hiszem, hogy nagyon röviden talán egy pár szóba elhangzott, hogy tulajdonképpen hol dolgozom, mivel tevékenykedem, és én azt hiszem, hogy tulajdonképpen nem is programbeszédre van most szó, mert a későbbiek során lehetőség nyílik arra, hogy a jelöltek, amennyiben elfogadják a illetőket, akkor találkozzanak a választóikkal választógyűlés keretébe, ahol részleteikbe tulajdonképpen /e/ ki tudják fejteni, mi az elgondolásuk, mi az elképzelésük arra, hogy körzet... körzetükben egy esetleges megválasztás esetén mit végezzenek, milyen tevékenységet folytassanak. Én azt hiszem, hogy nagyon röviden tulajdonképpen el lehetne azzal is intézni, hogy /ö/ most azt mondanám, hogy a választójogi, úgy, ahogy tulajdonképpen a törvény fogalmaz, a tanácstag munkája az a választók bizalmán alapuló megtisztelő közéleti tevékenység, ez egy közhely.

III.

(13)[...]

D: Szóval hogy van ez? Kifizettünk egy csomó pénzt a lakásunkért. És még fogunk is nagyon sokáig fizetni. Most nem arról van szó, hogy kinél hullik a tapéta, kinél nem zárható az ajtó, satöbbi. Ott is voltak valakik, akik ezeket a munkákat átvették. Többek között. Elvtársak voltak. Igen. Nagyon komolyan kérdezem. Én nem tartom nevetségesnek, |egyáltalán. És egy pillanat|

E: |De Deres elvtárs, nem ezért |

D: Bocsánat.

E A kérdést értjük.

D: Igen. Nem fogom túltárgyalni

E: Nem. Épp ezért a kérdéseket tessék szíves lenni feltenni,

|mert még ahogy az előbbi kolléga mondta, kint még várnak. Tehát |

D: |Mondom, igen. Tudom. Sokan várnak. Költségfejlesztés...|

E: egyik kérdés volt a /ő/ tüzeset és annak a jelzése, felelőse.

D: Igen.

E: Másik kérdése.

D: A következő. [...]

A (12) példaszöveg tehát beszélt, monologikus, spontán és nem hagyományos szerkezetű (egy tanácstag rövid monológja a tanácstagi munkáról és választásról; a részlet az első mondatokat tartalmazza). A példában a szövegkezdés szintén igen fontos: az *Én azt hiszem* többszöri ismétlése nem csupán beszéd-töltelék vagy egyfajta magamutogatás, hanem az a) nézőpontot jelöl (azon belül megadja a referenciális középpontot, a beszélő kiindulópontját), b) a megszólalás beszédaktusát jelöli elemi formában. Az E/I jelölt alany topik és experiens, ezáltal – bár a mondatban elől áll – szövegfókusz, és a későbbi újabb említések-kor a kifejtett forma miatt újból szövegfókusz funkciót kap. Az ezután következő részek egyik feltűnő mondatszerkezeti jellemzője a kezdő tagmondat formájából is eredő hozzátoldó (additív) és továbblépő szerkesztésmód: a tagmondatok a komment igéjének különböző (tárgyas és határozós) vonzatait saját maguk nem fejtik ki, hanem rendszeresen tovább adják a közvetkező *hogy* kötőszós alárendelő tagmondatnak. Ezek a vonzatok a legfeltűnőbb, leginkább előtérbe kerülő összetevők a mondat konceptuális szerkezetében, ezért a hozzátoldó szerkesztésmód alkalmas ad a spontán beszédben a szövegalkotó, ill. a szöveg-megértő elméjének a kényelmesebb, mert erősen soros jellegű feldolgozásra, és ritkítja a párhuzamos feldolgozású összetevők sűrűségét. Az így összeálló kisebb egységek az első hosszú mondatban kapcsolatos vagy ok-okozati viszonyokban kapcsolódnak egymáshoz, szintén erősítve a hozzátoldó szerkesztésmódot. Feltételezhető, hogy ez a fajta szerkesztésmód igen lényeges szerepet játszik a magyar nyelvű spontán beszédben, főképp a monologikus beszédben.

Kognitív keretű, funkcionális és szociolingvisztikai háttérű vizsgálata nagy adatmennyiségen régi feladata a magyar nyelvtudománynak, amelynek elvégzése egyúttal fontos adalékul szolgálhat a magyar nyelv tipológiai jellemzéséhez, valamint a magyar nyelv vélt vagy valós „mellérendelő jellegének” igazolásához vagy elvetéséhez.

A (13) példaszöveg párbeszéd részlete, amelyben a műsorvezető (vitavezető; jele E) és egy gazdagréti lakó (jele D) beszél. A párbeszéd legfőbb jellemzője, hogy fordulókból áll, a beszélők váltják egymást. Azonban ez a jellemző önmagában még nem határozza meg a fordulók mondatainak szerkezetét, hiszen sokféle párbeszéd létezik. Az itteni részlet a D jelű beszélő egy hosszabb monológjának a végével kezdődik, amelyből részlet volta ellenére is kiderül, hogy a beszélő akar valamit, konkrétan az adott beszédhelyzetben és egyúttal általánosságban is (az akkor állami irányítást és annak káros következményeit kívánja javítani). Ennek érdekében beszédaktusokat hajt végre, ill. beszédével, fordulóival a vitavezetőt is hasonló beszédaktusok végrehajtására készíti. Kérdés, felszólítás, tagadás, valamint tényleges és kvázi fatikus elemek igen sűrűn fordulnak elő e párbeszédben (vö. a teljes lejegyzett változattal; Kontra szerk. 1988: 14–18). Vagyis a példaszöveg megfelel a fordulókról való általános ismereteinknek. Eszerint vannak kezdeményező beszédaktusok (kérdés, kérés, vélekedés, javaslat stb.), amelyek egy párbeszéd első fordulójában jelenhetnek meg, hiszen magát a párbeszédet vagy annak egy belső egységét kezdi meg. A második forduló szövegértelmét a reaktív beszédaktusok szervezik, ilyenek: a) a specifikus reakciótípusok (pozitív válasz: ígéret, beleegyezés, negatív válasz: megtagadás, elutasítás); b) a nem specifikus reakciótípusok (határozatelőkészítők: érdeklődés, problémaállítás; határozatelkerülők: kitérés, elutasítás); c) ellen-kezdeményező típusok (ellenjavaslat, ellenajánlat) (Franke 1990: 21). A harmadik fordulóban már egyre szélesebb a cselekvési lehetőségek közötti választás; itt a beszédaktus lehet: a) retraktív (azon belül lemondó vagy visszavonó), b) felülvizsgáló (azon belül korlátozó vagy alternatívát adó), c) újra kezdeményező (megértő vagy ragaszkodó) (Franke 1990: 32). A fordulók ilyen egymásba kapcsolódásából jönnek létre a minimáldialógusok az érdekösszeegyeztethetőség és az érdekkülönbözés alapján. Eszerint a minimáldialógusnak a következő fajtái vannak: a) kiegészítő, b) koordinatív, c) versenyző, amelyeknek további aleteik vannak. (Természetesen a párbeszédben nem minden szekvencia épül föltétlenül beszédaktusokra: ahogy erre már Levinson 1983: 289–93 rámutat, ill. a beszédaktusok és azok összetevői valamint a fordulók értelme közötti leképezés nem problémamentes.) A (13) példában, amelyben az egymásra következő fordulókból jól bemutatható a vázolt modell, a mondat szerkezetek egy jó részét a beszédaktusok megformálásának igénye irányítja. Ebből ered ezeknek a mondatoknak a rövidege, és a beszédaktusokban nem csupán a performatív igék alkalmazása (vagy éppen implikálása), hanem egy

mondatban mindig egy-egy szövegfókusz megnevezése. Jól követhető ez a *kérdés* szövegfókuszba állításával, amelynek azután konceptuális lehetőségeit a beszélők kihasználják, és azonosító szerkezetben hasonló szerepbe helyezik például a *tűzeset*, a *jelzése* és a *költségfejlesztés* főneveket, amelyeknek mindegyike fogalmi jelentésével (fogalmi sémájával) és egyúttal a konkrét beszédhelyzetben referenciájával épül be a párbeszédbe, elemi vagy teljesen redukált mondat szerkezetben.

A fentebb bemutatott elemzések arra az előzetes következtetésre adnak lehetőséget, hogy a mondat szerkezet fajtái és a szövegtípusok között bizonyos összefüggéseket tudunk kimutatni. Ezek az összefüggések természetesen egy-egy szövegtípus jellemzőinek csak egy kis (bár nem jelentéktelen) részét képezik, ráadásul nem is feltétlen szabályszerűséggel, azonban mindenképpen megkínálják a nagyobb korpuszú empirikus kutatásokat.

Szakirodalom:

- Deane, Paul D. 1992. *Grammar in Mind and Brain. Explorations in Cognitive Syntax*. Mouton de Gruyter. Berlin, New York.
- van Dijk. Teun A. 1988. *News as Discourse*. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers. Hillsdale, NJ.
- Eöry Vilma 1996. Szövegtipológia – stílustipológia. (Problémavázlat: elméleti és módszertani lehetőségek). In: Szathmári I. (szerk.): *Hol tart ma a stilisztika?* Nemzeti Tankönyvkiadó. 130–51.
- Franke, Wilhelm 1990. *Elementare Dialogstrukturen: Darstellung, Analyse, Diskussion*. Niemeyer. Tübingen.
- Frawley, William 1992. *Linguistic Semantics*. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers. Hillsdale, NJ.
- Givón, Talmy 1984. *Syntax. A Functional-Typological Introduction*. John Benjamins. Amsterdam, Philadelphia. Vol. I. 1984. Vol. II. 1990.
- Givón, Talmy 1989. *Mind, Code and Context. Essays in Pragmatics*. Hillsdale, London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Halliday. M. A. K. 1985. *An Introduction to Functional Grammar*. Edward Arnold. London.
- É. Kiss, Katalin 1995. Introduction. In: É. Kiss, K. (szerk.): *Discourse Configurational Languages*. Oxford University Press.
- Kocsány Piroska 1989. Szövegnyelvészet vagy szövegek nyelvészete? *Filológiai Közöny* 26–43.
- Kontra Miklós (szerk.) 1988. *Beszélt nyelvi tanulmányok*. MTA Nyelvtudományi Intézete.

Tolcsvai Nagy Gábor

- Lakoff, George 1987. *Women, Fire, and Dangerous Things*. The University of Chicago Press.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar. Volume I*. Stanford, California.
- Levinson, Stephen C. 1983. *Pragmatics*. Cambridge University Press. London.
- Pléh Csaba 1998. *A mondatmegértés a magyar nyelvben*. Osiris.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. Nyelvi tudás és szövegtípus. In: R. Molnár E., Galgóczi L., Nagy L. J. (szerk.): *Absztrakció és valóság. Békési Imre köszöntése*. JGYTF Kiadó. Szeged. 335–40.
- Tolcsvai Nagy Gábor megjelenőben. *A magyar nyelv szövegtana*. Nemzeti Tankönyvkiadó.

12. Összehasonlító stilsztika és összehasonlító szövegtan

SZABÓ ZOLTÁN

1. Előadásom tárgya egy interdiszciplináris kettősség: az összehasonlító stilsztika és az összehasonlító szövegtan kapcsolata. A kiindulópont a már jó ideje létező összehasonlító stilsztika. Tárgyköreiből és főleg tudományközi kapcsolataiból természetesen következik egy lehető összehasonlító szövegtan indoklása. Mindehhez alap az a felfogás, hogy a stilsztika a szövegtan egyik társtudománya, sőt ikertudománya, és ami ennél is több, a szövegtan támasza, forrása a sok mindenben segítségre szoruló stilsztikának. Ezt a kapcsolatot különböző megvilágításokba helyezve már több alkalommal is tárgyaltuk (l. pl. Petőfi 1999 és a tőle elindított vitában elhangzott előadások).

2. Az összehasonlító stilsztika régi ága a stilsztikának, mégis egy idő óta kevésbé számon tartott, kevésbé művelt diszciplína, mintha már nem lenne fejlődőképes. Ebből a helyzetéből következik, hogy újításra, javításra, jobb megalapozásra vár, amiben jelentős szerepe lehet a szövegtannak, és ami miatt szükségesnek látszik egy összehasonlító szövegtan kialakítása, ami a két tudomány összefüggésrendjében analógja lehet az összehasonlító stilsztikának.

Egy ilyen szövegtani diszciplína kifejlesztését, valamint az összehasonlító stilsztika megújítását, javítását a tudományok mai tendenciái is indokolnák, hisz a szövegtanban és a stilsztikában, valamint mindkettő tudományközi kapcsolataiban is szükséges az egymással összefüggő, egymást erősítő, olykor ugyan egymással ellentétes, de végül is egy közös cél, a tudomány egysége felé haladó irányzatok, törekvések támogatása, mint amilyen például a differenciálódás, specializálódás és ugyanakkor az integráció is.

3. Az összehasonlítás elvére, módszerére alapozó stilsztikai diszciplína meglehetősen összetett tudomány. Tárgykörei és interdiszciplináris kapcsolatai eléggé szerteágazóak, a stilsztika valamennyi ágára és tudományközi kapcsolataira egyaránt kiterjeszthetők. És ezekben a kapcsolatokban első helyet foglal el a szövegtan.

Az összehasonlító stilsztika korábbi, de ma is meglévő változata szűkebb körű, mint amit itt javasoltunk: két nyelv stíluseszközeinek, stiláris sajátosságainak egybevető vizsgálata, amire jó példa Malblanc (1944) francia-német, valamint Vinay és Darbelnet (1964) francia-angol összehasonlító stilsztikája. Magam a tágabb értelmezés híve vagyok, ami talán mégsem jelent parttalanságot.

A világos taglalás érdekében érdemes, sőt szükséges magát az összehasonlítást tudományelméleti szempontból megvilágítani. Ehhez jó kiindulópont

Wartofsky (1977) tudományfilozófiájának egyik alapfogalma, a tudomány egyik módszere: a mérés művelete. Ez Wartofsky szerint a gyakorlati élet következményeiből sarjadt ki, és aztán elvi tényévé vált (157). A mérés gyökerei az azonosítás, az összehasonlítás és az osztályozás folyamatában találhatók meg, alapvető vonásai többek között az összehasonlítás fogalmában testesülnek meg. Wartofsky azt is hangsúlyozza, hogy a két összehasonlított dolog között megállapított összefüggésnek, egy ekvivalencia viszonynak bizonyos formális tulajdonságai vannak, mint például a szimmetria, aszimmetria (160–161) vagy izomorfizmus (136), amihez még hozzátehetjük a korrespondencia, a párhuzamosság és a konfrontáció elvét, valamint az analógiát, ami lényege szerint hasonlósági viszonyt feltételez.

4. Az összehasonlító stilisztika újból való átgondolása, megújítása, javítása egy kettős feladatkörhöz kötődik: (1) kiterjesztése tárgyköre bővítésével, azaz vizsgálatok a stilisztika valamennyi ágában (hangsúlyozva azt, hogy) egy nyelven belül és nyelvek között, továbbá a leírás mellett történeti megközelítés is, aztán társtudományainak idevonása, eredményeinek hasznosítása, valamint más művészetek (festészet, szobrászat, zene) figyelembevétele és (2) elméleti alapjai korszerűsítése, amit elsősorban a szemiotika biztosít, és ez ismét a szövegtan, egy szemiotikai szövegtan irányába mutat.

A szóban forgó feladatkörök egy része összefügg az összehasonlító stilisztikák tudományközi kapcsolataival. Három társtudománya, ikertudománya van: összehasonlító irodalomtudomány, fordítástudomány és kontrasztív nyelvészet, valamint – ami több is, más is, mint társtudomány – a mindegyik összehasonlító diszciplína elméleti alapjául szolgáló – már említett – szemiotika. És ide tartozik a meglehetősen tág foglalatú, a még csak inkább kezdeményezett, még kialakulóban levő összehasonlító művészettudomány (Miklós 1968) és az általános összehasonlító tudomány (Malcuzyński 1986: 212).

Az említett társtudományok között kölcsönösség figyelhető meg. Így például a műfordítás “sokoldalú kutatási anyagot ad az összehasonlító irodalomtörténetnek” (Rába 1963: 124). Vagy hogy a formaelmélet tulajdonképpen “gyakorlati kontrasztív nyelvészet” (idézi Klaudy 1985: 11).

De más irányú kapcsolatok is lehetségesek. Arra gondolok, hogy például a kontrasztív leírás feltételezi az egybevetendő nyelvek tipológiai vizsgálatát. Ez a kapcsolat az alapja az egy idő óta eléggé elhanyagolt nyelvkarakterológiának (Dezső 1984), illetőleg a tudományunkban a stíluskarakterológiának, ami minden bizonnyal összefügg az Ullmann-tól (1992: 602) említett nemzeti stilisztikával. Ezt példázná Zolnai (1957: 191–225) könyvének egyik fejezete: A magyar stílus. És ide tartozik Bárczi Géza (1975) tanulmánya: A magyar nyelv jelleme.

5. Az eddigiek során felvázolt összehasonlító stilisztika tényleges tartalmát, jellegét, produktivitását a továbbiakban néhány példával szeretném megvilágítani, amelyeket a stilisztika ágai szerint csoportosítok, és mindegyiket egy megfelelő szövegszinthez kapcsolok.

5.1. Az első ág a stilisztikában a minősítés. Tárnya a szövegalkotó elemekkel azonosítható stíluseszközök stílári értékének, funkcióinak megállapítása. Egybevető vizsgálatuk – mint már említettük – az összehasonlító stilisztika korai, ma már hagyományértékű változata (pl. Malblanc 1944, Vinay és Darbelnet 1964; a stilisztikai minősítésről l. Szabó 1988: 78-92).

Szembeötlő különbségek, eltérések vannak a magyarból angolra fordított képekben a konkrét és az elvont szemantikai tartalmak kifejezésében. Főleg a megszemélyesítésekben a magyar erősen konkrét jelentések angol megfelelői gyengébb intenzitásúak, elvont vagy legalábbis elvontabb jelentésűek, vagy egészen más az egyik-másik alkotóelem jelentése, esetleg hiányoznak vagy nem megszemélyesítések, olykor már nem is képek.

Három példa: az *ősz* megfelelője a *ghost* (szellem): *Párisba tegnap beszökött az Ősz* (Ady: Párisban járt az Ősz) – *The ghost got into Paris yesterday* (The Ghost Got into Paris, Nyerges N. Antal fordítása). A *gubbaszt* ige megfelelője a *lie* (fekszik): *fagyos szalmában sáros krumpli gubbaszt* (József Attila: Bethlehem) – *Muddy potatoes lie in the cold staw* (Bethlehem, Nyerges N. Antal fordítása). A *lehell* megfelelője az *is* (van): *Még csönd van, csönd, de már a vihar lehell* (Radnóti: Negyedik ecloga) – *Silence. But far off the storm is there* (The Fourth Eclogue, John Wain fordítása). Ezzel a kritikus szavak (*ősz, gubbaszt, lehell*) hangulati tartalma módosult, semlegesült, expresszivitása csökkent vagy megszűnt.

Ez a módosuló konkrét-elvevont jelentésviszony mint képekbeli megfelelések ténye más fordításokban is megvan. Francia fordítások alapján állítja Rába (1969: 20), hogy “francia vers magyarul szükségszerűen tárgyiasabb, a magyar franciául fogalmibb”. Szerinte ez a “a két nyelv adottságaiból következik”.

Valóban a mindennapi nyelvhasználatban is sok ehhez hasonló különbséget fedhetünk fel, azaz konkrétság, áttetszőség jellemző a magyar nyelvre, és elvontság, opálosság az angolra, franciára és még sok más nyelvre, de kevésbé a németre. Például a *felró* (bűnéül) egyik angol megfelelője a *blame*, a francia *imputer*, a román *a imput*, de német *nachtragen, übel anrechnen*.

5.2. A második ág a stilisztikai elemzés. Tárnya bármilyen közlemény stílusának vizsgálata, ami a szöveggel, a szövegszinttel, illetőleg a szövegleírással azonosítható. A stilisztikai elemzés leginkább szöveghez, szövegegészhez kötődő vizsgálat (Szabó 1988: 93-132, Szabó 1995).

Irodalmi alkotások stílusának egybevető elemzésére korábban inkább az összehasonlító irodalomtudományi vizsgálatokban került sor (l. pl. Zsirmunszkij

1963, Vajda 1978). Az újabb, főleg szövegelemzési modellek (l. Petőfi és Benkes 1992, 1993) jó alapot jelentenek a stilisztikai és így az összehasonlító stilisztikai elemzés számára.

Két más nyelvű irodalmi alkotás stílusának összehasonlító vizsgálatáról tájékoztat Czetter Ibolya (1999: 107-131) elemzése: Márai és a francia Renard naplójának stílusát hasonlítja össze. Megtudjuk, hogy mindkét szerzőnél közös vonás az, hogy a világból hiányzó rendet a stílus erejével próbálják újrateremtteni (109), és eltérés mindenképp az, hogy Márainál kevesebb a humor vagy a pikáns megjegyzés, mint társánál, nagy elődjénél, Renardnál.

A művek stílusának egybevetésében a történetiség elve is jól érvényesíthető. A legjobb példák erre a régi alkotások stiláris érdekű felújításai. Jól ismert a Halotti Beszéd összövegére utaló Kosztolányi-vers, a Halotti Beszéd. A kettő egybevető vizsgálatának a minket érdeklő eredményeit Szikszainé (1998) elemzéséből emelem ki. Megtudjuk például azt, hogy a Kosztolányi-versben a nyelvemlékünkhez viszonyítva több a retorizáltság, és hogy az összövegre jellemző papi retorika költői ihletettséggű retorikába és ugyanakkor az egyházi előadásmód világiba váltott át.

5.3. A harmadik ág a stílustipológia. Tárgykörébe tartoznak a stílustípusok (stílusnemek), mint amilyen például a tudományos, a hivatalos, a társalgási vagy a szépírói és ezen belül az egyéni, műfaji és irányzati stílus. Szövegtani megfelelőik a szövegtípusok (szövegfajták). Valamennyi szöveg feletti kategória. Vizsgálatuk a szövegtipológiába tartozik (Szabó 1988: 133–154). A stílustípusok körében az összehasonlításnak sokféle esete lehetséges. Ezek közül itt kettőt említek meg. Mindkettő tárgya a stílusirányzat.

Összehasonlíthatunk két egymást váltó irányzatot, így például a barokkot és a rokokót. Több hasonlóság is kimutatható: a képek erőteljes szenzualizmusa, sok ugyanis az érzéki érzetekkel alkotott kép (pl. Csokonainál: *képének pirosuló teteje*), vagy közös a feltűnő díszítettség, az, hogy a képek ékítmények (pl. Csuzynál: *a hazugság szivárvány*). De van egy nagy különbség, az, hogy a barokkra jellemző monumentalitás, terjedelmesség, kiterjedtség a rokokóban miniatűr-kultuszba vágott át.

És összehasonlíthatjuk két nyelv, két irodalom azonos stílusirányzatát. Ajtay-Horváth Magda (1997) a magyar és az angol szecessziót tanulmányozta. Az összehasonlítás eredményeiből három példát említek meg. Nyilvánvaló a hasonlóság a természetlirizmusban, a virágélményben, elsősorban abban, hogy jórészt ugyanazok a virágok jellegzetesek: orchidea, liliom, rózsza. És persze vannak különbségek is, például az, hogy az angol szecesszióban az erősebb színek (pl. vörös, arany) a jellegzetesek, a magyarban viszont a színhasználat visszafogottabb, inkább a halvány színek dominálnak (fehér, krémszín, lila, kék,

zöld). És különbség az is, hogy az angol irodalomban nem beszélhetünk a próza lirizálódásáról, ami viszont erőteljes a magyarban.

6. Az összehasonlító stilisztikai vizsgálatok, valamint a társtudományaival alkotott kapcsolatainak alapja, összefüggéseik magyarázatának legfontosabb forrása a szemiotika.

Köztudott, hogy több, mint két évtizede a stilisztika produktív alapja a szövegtan, számunkra a Petőfitől kifejlesztett szemiotikai textológia (l. pl. Szabó 1988, 1992), és hogy a stilisztika a szövegtan társtudomány (Petőfi 1996, 1999). Ebből következően az is nyilvánvaló, hogy a stilisztika részterületeit, ágait a szövegtan megfelelő részterületeivel, ágaival a szöveg különböző szintjeivel lehet összekapcsolni. De akkor mi az alapja, textológiai megfelelője az összehasonlító stilisztikának? Ez elvileg a szövegtan egyik ága, az összehasonlító szövegtan lehetne. De erről még nem tudunk. Némi lehetőség-jelzései azért vannak.

Petőfi (1971) különböző típusú irodalmi alkotások összehasonlító strukturális elemzéséről írt tanulmányában az összehasonlítás tényleges tárgya a szövegstruktúra, tehát egy szövegtani kategória, egy lehető összehasonlító szövegtan tárgykörébe tartozó jelenség.

De emellett arra is gondolnunk kell, hogy egy eléggé általános vélemény szerint a stílus a szövegek közötti különbségek kifejeződése, ami összehasonlítással állapítható meg (l. pl. Andersson 1975: 15). Szövegek elkülönítése, megkülönböztetése számára Cassirer (1975: 38) a stilisztika ágai között egy megkülönböztető stilisztikának nevezett diszciplínát tart számon. Továbbá az előzőhöz hasonló vélemény szerint a stílus egy szöveg ismertető jegye, tulajdonjegye, amit ugyancsak összehasonlítás segítségével lehet felfedni (Zammuner 1981: 193), ami nyilván egy összehasonlító szövegtan lehetőségére, sőt szükségszerűségére utal.

A szemiotikai textológia szempontjából nézve is fontos érv lehet az, hogy Sebeok (1975) szerint a szemiotika egy lehetséges diszciplínája az összehasonlító szemiotika: "Most felmerül a kérdés, vajon lehetséges-e a jeleknek valóban összehasonlító tudománya?" (424). Fejtegetéseiből, valamint szakirodalmi utalásokból, az idézett munkák címéből következik néhány olyan összefüggés, kapcsolat, amelyek összehasonlítást feltételeznek: genetika és nyelvészet, mozgások és érzelmek, látható és hallható jelek, muzikológia és nyelvészet.

Végül érv lehetne az is, hogy a legtöbb tudományban számon tartanak egy összehasonlító ágat: (leíró) összehasonlító nyelvészet (ez ma lényegében a kontrasztív nyelvészet), összehasonlító irodalomtudomány, összehasonlító lélektan. Miért ne lehetne ilyen ága szövegtannak is?

És mi lehetne a tárgya egy így kikövetkeztethető és mindenképpen kifejlesztendő összehasonlító szövegtannak? Mindenek előtt a szövegtan ágai szerint

csoporthozható kategóriák: szövegalkotó elemek, szövegek és szövegtípusok egybevetése egy nyelven belül, nyelvek között, továbbá verbális és nem verbális szövegek, főleg különböző művészetek egymással és nyelvi szövegekkel való összehasonlítása.

Egy példa a szövegtípusok köréből: tapasztalatból tudjuk, hogy az angolban a beszélt, élőszós és az írott tudományos szövegek között nagyobb a különbség, mint a magyarban, az angol élőszós szöveg ugyanis kevésbé választékos, sokkal kötetlenebb, természetesebb, feloldottabb, mint a magyar.

7. Összegzésként megállapíthatjuk, hogy egy összehasonlító szövegtani ág kifejlesztése lehetséges és mindenképpen szükséges is. Kialakítása mindkét tudományban, a szövegtanban és a stilisztikában egyaránt kedvező hatású lenne. És ez kölcsönös segítséget is jelent.

Mindkettő produktivitása sajátos státusából, helyzetéből is következik, abból, hogy az összehasonlító szövegtan és az összehasonlító stilisztika is a maga tudománya rendjében az egyeditől az általános felé tendál: egy nyelv szövegtana és stilisztikája → összehasonlító szövegtan és összehasonlító stilisztika → általános szövegtan és általános stilisztika (szövegelmélet és stíluselmélet). Így szövegtani és stilisztikai univerzálék felfedéséhez segítenek hozzá. És így lehet eljutni a szövegekbeli és stílusokbeli sokféleséget, variánszóságot redukáló, a lényegyet kiemelő, a lényegyet magába sűrítő invariánshoz, ami a tudományok sajátos kategóriája. És ez is segítséget jelenthet az általános szövegtan és az általános stilisztika számára. Emiatt is állíthatjuk, hogy mindkét összehasonlító diszciplínának figyelemreméltó elméleti irányultsága van.

Szakirodalom:

- Ajtay-Horváth Magda 1997. *A szecesszió stílusjegyei a századforduló magyar és angol irodalmában* (kézirat, megvédett kandidátusi értekezés, Kolozsvár).
- Andersson, Erik 1975. Style, Optional Rules and Contextual Conditioning. In: Håkan Ringbom et al. (Eds.): *Style and Text – Studies Presented to Nils Erik Enkvist*. Skriptor. Stockholm. 15–26.
- Bárczi Géza 1975. A magyar nyelv jelleme. *Magyar Nyelv* 3: 257–268.
- Cassirer, Peter 1975. On the Place of Stylistics. In: Håkan Ringbom et al. (Eds.): *Style and Text – Studies Presented to Nils Erik Enkvist*. Skriptor. Stockholm. 27–48.
- Czetter Ibolya 1999. *A stílus és a formák. Tanulmányok a nyelv művész Márai Sándorról*. Bár. Szombathely.
- Dezső László. 1984. A tipológiai karakterológiáról. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 15: 7–12.

- Klaudy Kinga 1985. Előszó. Bart István és Klaudy Kinga (szerk.): *A fordítás tudománya. Válogatás a fordításelmélet irodalmából*. Tankönyvkiadó. Budapest. 5–12.
- Malblanc, A. 1944. *Pour une stylistique comparée du français et de l'allemand*. Paris.
- Malcuzyński, M.–Pierette 1986. Théorie et littérature comparée: l'instance dialoguée de la pratique littéraire. *Neohelicon* 13: 207–215.
- Miklós Pál 1968. Az összehasonlító művészettudomány nehézségei és lehetőségei. *Helikon* 3–4, 323–341.
- Petőfi S. János 1971. On the Comparative Structural Analysis of Different Types of 'Works of Art'. *Semiotica* III/4: 365–378.
- Petőfi S. János 1996. A magyar nyelvű (verbális) szövegek szemiotikai szövegtana diszciplináris keretének néhány aspektusa. *Szemiotikai szövegtan* 9: 11–17.
- Petőfi S. János 1999: A szövegtan társtudományainak egymáshoz és a szemiotikai szövegtanhoz való viszonyáról (Gondolatok egy diszkusszió elindításához). *Szemiotikai szövegtan* 12: 35–43.
- Petőfi S. János–Benkes Zsuzsa 1992. *Elkallódni megkerülni. Versek kreatív megközelítése szövegtani keretben*. Országos Továbbképző, Taneszközfejlesztő és Értékesítő Vállalat. Veszprém.
- Petőfi S. János–Benkes Zsuzsa 1993. *A vers és próza kreatív-produktív megközelítéséhez. Alapfeladat-típusok*. Országos Közoktatási Szolgáltató Iroda. Budapest.
- Rába György 1963. Műfordítás és összehasonlító irodalomtörténet. *Világirodalmi Figyelő* 9: 2.
- Rába György 1969. *A szép hűtlenek* (Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád versfordításai). Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Sebeok, Thomas A. 1975. Az összehasonlító szemiotika lehetőségéről. In: Horányi Özséb és Szépe György (szerk.): *A jel tudománya*. Gondolat. Budapest. 417–425.
- Szabó Zoltán 1988. *Szövegnyelvészet és stilsztika*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Szabó Zoltán 1992. A szöveg szemiotika időszerű kérdései és megoldásra váró feladatai. *Szemiotikai szövegtan* 5: 199–210.
- Szabó Zoltán 1995. A stilsztikai elemzés egy szövegelméleti modellje. *Szemiotikai szövegtan* 8: 145–152.
- Szikszaíné Nagy Irma 1998. HB. – halotti beszédek – Kosztolányi: Halotti beszéd (Disszonancia és konzonancia szövegen belül és szövegek között). Szathmári István (szerk.): *Stilsztika és gyakorlat*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 43–69.
- Ullmann, Stephen 1992. Stilsztika. *Világirodalmi lexikon* 13: 600–604.

- Vajda György Mihály 1978. Petőfi és Heine. Összefüggések. *Világirodalmi Tanulmányok*. Magvető Könyvkiadó. Budapest.
- Vinay, J. P. et Darbelnet, J. 1964. *Stylistique comparée du français et de l'anglais*. Didier. Paris.
- Wartofsky, Marx W. 1977. *A tudományos gondolkodás fogalmi alapjai. Bevezetés a tudományfilozófiába*. Gondolat. Budapest.
- Zammuner, Vanda L. 1981. *Speech Production Strategies in Discourse Planning. A Theoretical and Empirical Enquiry*. Buske Verlag. Hamburg.
- Zolnay Béla 1957. *Nyelv és stílus*. Gondolat. Budapest.
- Zsirmunskij, V. M. 1963. "Ismered a hont?" Goethe és Byron költészete. Összehasonlító stilisztikai vizsgálat. FK. 9: 1–2, 1–15.

Officina Textologica 5.

Abstract

This volume of *Officina Textologica* contains papers presented in a conference held in the University of Debrecen at the 9th of November, 2001. The conference has been designed for lecturers and other experts working at the different language departments of the University of Debrecen. While the first volume of *Officina Textologica* outlined a program for the periodical, the following volumes contained thematic discussions analysing the structure of Hungarian language texts. This volume expands the assigned program for the periodical in several ways:

- first, the participants of the conference analysed such sentence-grammatical and textological (rhetoric, stylistic, and typological) issues which had not occurred in the previous volumes;
- second, they analysed chiefly foreign language texts;
- third, some presentations, like Edit Kádár's, adopt a point of view which differs considerably from the conventional approaches, or just takes the opposite line.

The various problems examined by the papers in the volume which analyse Hungarian, English, French and Latin texts as well, illustrate the fact that the theory of textology extends beyond any language limits. The studies that start from a specific language viewpoint all come to the general theory of texts in some way or other, either presenting one of its aspects, or proposing a new idea. Thus each paper of the volume makes its own contribution to the overall knowledge of textology and draws the attention of the reader to the significance of skilled text processing.

The papers of the volume have been arranged in two greater thematic units although it might be methodologically difficult to separate the units completely from each other. Arranged alphabetically according to the name of languages, the first unit contains papers which analyse, in different aspects, selected texts written in various languages. The second unit contains papers of a more general nature which examine the structure of text as a whole.

1. The first paper of the first unit, "The role of idealised cognitive models in the creation of sentences and texts" written by ÉTER PELYVÁS, illustrates its

subject by using English language examples. It is followed by three papers which analyse text grammatical aspects of French language texts: “How should we classify the connecting elements of text grammar? – About the nature and place of the so-called “connectors”” by ISTVÁN CSÚRY, “Pronouns as references – is it an issue of text grammar or text semantics?” by ANDREA CSÚRY, and “The decipherable compression (French language examples for composing by omission)” BY FRANCISKA SKUTTA. The next paper, “Text studies in late Latin chronicles” by Sándor Kiss, deals with the cohesive elements of Latin language texts. OLGA MURVAI’s paper, “Semantic and pragmatic supplements to the study of modality” and EDIT KÁDÁR’s paper, “The problem “van””! (Pondering upon a special type of the structure containing the Hungarian verb “van”)", both have Hungarian texts as examples for their studies. The last paper of this unit, “Study of German modal “particles” in a literary dialogue (F. X. Kroetz: Oberösterreich)” by ANNA MOLNÁR, analyses a German language text.

2. The first paper of the second unit, “A two-stage model for the semiotic textological representation of text sentences” by EDIT DOBI, explores various aspects of the text linguistic analysis of the lowest macro-level of texts. In his paper, “Study of the figurative determination of text in the poetry of Heine and Petöfi”, KÁLMÁN KOVÁCS-KISS discusses some poetic-rhetoric aspects of text analysis. In the next paper, “Comparative stylistics and comparative textology”, ZOLTÁN SZABÓ analyses the relationship between text stylistics and textology. In the last paper, “Some relationships between the typological characteristics of texts and the structure of sentences”, GÁBOR TOLCSVAI NAGY discusses typological problems.

3. As this volume contributes to the project “Officina Textologica” with a lot of new aspects, we are fully convinced that it is worth organising conferences, as well as publishing conference proceedings, of this kind. Moreover, this contribution can greatly enrich the workshop character of the periodical “Officina Textologica”, in harmony with our original intentions.

A kötet munkatársai:

CSÚRY ANDREA, Debreceni Egyetem, Francia Tanszék, Debrecen, Egyetem tér 1. 4010

CSÚRY ISTVÁN, Debreceni Egyetem, Francia Tanszék, Debrecen, Egyetem tér 1. 4010

DOBI EDIT, Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, Egyetem tér 1. 4010

KÁDÁR EDIT, Babes-Bolyai Tudományegyetem, Magyar Nyelv és Kultúra Tanszék, Ro-3400 Cluj 1 c. p. 490 Románia

KISS SÁNDOR, Debreceni Egyetem, Francia Tanszék, Debrecen, Egyetem tér 1. 4010

KOVÁCS KÁLMÁN, Debreceni Egyetem, Német Irodalmi Tanszék, Debrecen, Egyetem tér 1. 4010

MOLNÁR ANNA, Debreceni Egyetem, Német Nyelvészeti Tanszék, Debrecen, Egyetem tér 1. 4010

MURVAI OLGA, Babes-Bolyai Tudományegyetem, Magyar Nyelv és Kultúra Tanszék, Ro-3400 Cluj 1 c. p. 490 Románia

PELYVÁS PÉTER, Debreceni Egyetem, Angol—Amerikai Intézet, Debrecen, Egyetem tér 1. 4010

PETŐFI S. JÁNOS, Università degli Studi di Macerata, Facoltà di Filosofia e Lettere, Dipartimento di Filosofia e Scienze umane, Macerata, Via Garibaldi 20. I-62100

SKUTTA FRANCISKA, Debreceni Egyetem, Francia Tanszék, Debrecen, Egyetem tér 1. 4010

SZABÓ ZOLTÁN, Babes-Bolyai Tudományegyetem, Magyar Nyelv és Kultúra Tanszék, Ro-3400 Cluj 1 c. p. 490 Románia

SZIKSZAINÉ NAGY IRMA, Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, Egyetem tér 1. 4010

TOLCSVAI NAGY GÁBOR, ELTE, Mai Magyar Nyelvészeti Tanszék, Budapest, Piarista köz 1. 1052

REPERTORIUM

METALINGUISTICA

PETER LANG, Frankfurt am Main—Berlin—Bern—New York—Paris—Wien
Herausgegeben von/edited by ANDRÁS KERTÉSZ

Die Reihe ist ein Forum für Untersuchungen, die theoretische, methodologische und philosophische Probleme der linguistischen Forschung thematisieren.

The series is a forum for studies focussing on theoretical, methodological and philosophical problems of linguistic inquiry.

1. ANDRÁS KERTÉSZ (Hrsg.): Sprache als Kognition – Sprache als Interaktion. Studien zum Grammatik-Pragmatik-Verhältnis. 1995.
2. TIBOR LACZKÓ: The Syntax of Hungarian Noun Phrases. A Lexical-Functional Approach. 1995.
3. PÉTER PELYVÁS: Subjectivity in English. Generative Grammar Versus the Cognitive Theory of Epistemic Grounding. 1996.
4. ANDRÁS KERTÉSZ (Hrsg.): Metalinguistik im Wandel. Die „kognitive Wende“ in Wissenschaftstheorie und Linguistik. 1997.
5. GÁBOR ALBERTI: Argument Selection. 1997.
6. ZSUZSANNA IVÁNYI: Wortsuchprozesse. Eine gesprächsanalytische Untersuchung und ihre wissenschaftsmethodologischen Konsequenzen. 1998.
7. PIROSKA KOCSÁNY–ANNA MOLNÁR (Hrsg): Wort und (Kon)text. 2001.
8. ÉVA SÁFÁR: Persuasive Texte. Eine vergleichende Untersuchung sprachlicher Argumentationsstrategien.
9. ANDRÁS KERTÉSZ: Approaches to the Pragmatics of Scientific Discourses.

Anschrift der Redaktion:

Universität Debrecen
Lehrstuhl für germanistische Linguistik
Pf.: 47.
H-4010 Debrecen
Tel.: (36) 52/512-900
Fax: (36) 52/412-336
E-mail: akerteszt@tigris.klte.hu

SZEMIOTIKAI SZÖVEGTAN

JGYTF Kiadó, Szeged

Szerkesztők: PETŐFI S. JÁNOS—BÉKÉSI IMRE—VASS LÁSZLÓ

Tanulmányok, recenziók, bibliográfiák és repertóriumok a dominánsan verbális humán kommunikáció kutatása köréből.

1. A szövegtani kutatás néhány alapkérdése, 1990, 1993².
2. A magyar szövegkutatás irodalmából (I), 1991, 1996².
3. A magyar szövegkutatás irodalmából (II), 1991.
4. A verbális szövegek megőzelítésének aspektusaihoz (I), 1992.
5. Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok, 1992.
6. A verbális szövegek megőzelítésének aspektusaihoz (II), 1993.
7. A multimediális kommunikátumok szemiotikai textológiai megközelítéséhez, 1994.
8. A verbális szövegek megőzelítésének aspektusaihoz (III), 1995.
9. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (I), 1996.
10. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (II), 1997.
11. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (III), 1998.
12. Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok (II.), 1999.
13. A szaknyelvi és a tankönyvi szövegek szövegtanához. (Előkészületben.)

Levelezési cím:

Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Magyar Nyelvészeti Tanszék

Vass László

Szeged, Boldogasszony sgt. 6.

Tel.: 62/454-000

E-mail: vassl@ella.hu

RESERACH IN TEXT THEORY
UNTERSUCHUNGEN ZUR TEXTTHEORIE

Walter de Gruyter Co. Berlin—New York
Editor: JÁNOS S. PETŐFI, Macerata, Italy

A sorozat célja az, hogy lehetőséget adjon olyan monográfiák, konferenciaakták és tanulmánykötetek megjelenésére, amelyek általános szövegelméleti kérdésekkel, illetőleg különböző típusú szövegek elemzésével, interpretálásának kérdéseivel foglalkoznak. A sorozat vitafórumot kíván teremteni mindazoknak, akik szövegkutatással foglalkoznak, függetlenül attól, hogy milyen diszciplínák képviselői.

1. TEUN A. VAN DIJK and JÁNOS S. PETŐFI (eds.): *Grammars and Descriptions (Studies in Text Theory and Text Analysis)*, 1977.
2. WOLFGANG U. DRESSLER (ed.): *Current Trends in Text Linguistics*, 1977.
3. WOLFGANG BURGHARDT and KLAUS HÖLKER (eds.): *Text Processing — Textverarbeitung (Papers in Text Analysis and Textdescription — Beiträge zur Textanalyse und Textverarbeitung)*, 1979.
4. JÁNOS S. PETŐFI (ed.): *Text and Discourse Constitution (Empirical Aspects, Theoretical Approaches)*, 1987.
5. DIETER METZING (ed.): *Frame Conceptions and Text Understanding*, 1979.
6. HANS-JÜRGEN EIKMEYER and HANNES RIESER (eds.): *Words, Worlds and Contexts (New Approaches in Word Semantics)*, 1981.
7. GERT RICKHEIT and MICHAEL BOCK (eds.): *Psycholinguistic Studies in Language Processing*, 1983.
8. DAFYDD GIBBON and HELMUT RICHTER (eds.): *Intonation, Accent and Rhythm (Studies in Discourse Phonology)*, 1984.
9. THOMAS T. BALLMER (ed.): *Linguistic Dynamics (Discourse, Procedures and Evolution)*, 1985.
10. TEUN A. VAN DIJK (ed.): *Discourse and Communication (New Approaches to the Analysis of Mass Media Discourse and Communication)*, 1985.
11. LÁSZLÓ HALÁSZ (ed.): *Literary Discourse (Aspects of Cognitive and Social Psychological Approaches)*, 1987.
12. W. HEYDRICH, F. NEUBAUER, J. S. PETŐFI, E. SÖZER (eds.): *Connexity and Coherence (Analysis of Text and Discourse)*, 1989.

13. DIETRICH MEUTSCH and REINHOLD VIEHOFF (eds.): *Comprehension of Literary Discourse (Results and Problems of Interdisciplinary Approaches)*, 1989.
14. STURE ALLÉN (ed.): *Possible Worlds in Humanities, Arts and Sciences (Proceedings of Nobel Symposium 65)*, 1989.
15. HEINRICH F. PLETT (ed.): *Intertextuality*, 1991.
16. HARTMUT SCHRÖDER (ed.): *Subject-oriented Texts (Languages for Special Purposes and Text Theory)*, 1991.
17. ANTONIO GARCÍA-BERRIO: *A Theory of the Literary Text*, 1992.
18. ROGER G. VAN DE VELDE: *Text and Thinking. On Some Roles of Thinking in Text Interpretation*, 1992.
19. RACHEL FORDYCE and CARLA MARELLO (eds.): *Semiotics and Linguistics in Alice's Worlds*, 1994.
20. JÁNOS S. PETŐFI and TERRY OLIVI (eds.): *Approaches to Poetry. Some Aspects of Textuality, Intertextuality and Intermediality*, 1994.
21. UTA M. QUASTHOFF (ed.): *Aspects of Oral Communication*, 1995.
22. GERT RICKHEIT and CRISTOPHER HABEL (eds.): *Focus and Coherence in Discourse Processing*, 1995.
23. ELISABETH RUDOLPH: *Contrast. Adversative and Concessive Relations and their Expressions in English, German, Spanish, Portugese on Sentence and Text Level*, 1996.
24. RAJJA MARKKANEN and HARTMUT SCHRÖDER (eds.): *Hedging and Discourse. Approaches to the Analysis of a Pragmatic Phenomenon in Academic Texts*, 1997.
25. SAM INKINEN (ed.): *Mediapolis. Aspects of Texts, Hypertexts and Multimedial Communication*, 1999.

Information:

Petőfi Sándor János
 Università degli Studi di Macerata, Facoltà di Lettere e Filosofia
 Dipartimento di Filosofia e Scienze umane
 Via Garibaldi 20.
 I - 62100 Macerata
 Tel.: 39/0733/258-306
 Fax: 39/0733/258-333
 E-mail: petofi@mercurio.it

***A Kossuth Lajos Tudományegyetem
kiadványaiból:***

STUDIES IN LINGUISTICS

Board of Editors includes

JÓZSEF ANDOR, BÉLA HOLLÓSY, LÁSZLÓ KOMLÓSI, BÉLA KORPONAY, ZOLTÁN
KÖVECSES, TIBOR LACZKÓ, PÉTER PELYVÁS and GÜNTER RADDEN.

Studies In Linguistics is the journal of the Department of English Linguistics, Lajos Kossuth University, Debrecen, Hungary. It was begun in 1991, as a supplement to *Hungarian Studies in English*, more recently *The Hungarian Journal of English and American Studies (HJEAS)*, the journal of the Institute of English and American Studies, now specializing in literature.

Studies in Linguistics publishes papers on experimental phonetics, morphology, lexicology, (computational) lexicography, Case grammar, the theory of government and binding, lexical-functional grammar, semantics, cognitive grammar, pragmatics and corpus linguistics.

Megjelent kötetek:

Studies in Linguistics I. (A Supplement to Hungarian Studies in English). *Korponay Béla—Pelyvás Péter* (szerk.). Debrecen, KLTE, 1991.

Studies in Linguistics II. (A Supplement to Hungarian Studies in English). *Hollósy Béla—Korponay Béla—Laczkó Tibor* (szerk.). Debrecen, KLTE, 1993.

Studies in Linguistics III. (A Supplement to the Hungarian Journal of English and American Studies). *Korponay Béla—Pelyvás Péter* (szerk.). Debrecen, KLTE, 1994.

Studies in Linguistics in Honour of Béla Korponay. The Diversity of Linguistic Description. A Special Issue. *József Andor—Béla Hollósy—Tibor Laczkó—Péter Pelyvás* (szerk.) Debrecen, KLTE, 1998.

Előkészületben:

Studies in Linguistics IV. (A Supplement to the Hungarian Journal of English and American Studies). *Korponay, Béla—Pelyvás Péter* (szerk.). Debrecen, KLTE, 2001.

Studies in Linguistics V. Mostly applied linguistics. *James T. Riordan—Hollósy Béla* (szerk.) Debrecen, KLTE, 2001.

For further information, please contact:

Department of English Linguistics, University Debrecen

H - 4010 Debrecen, Pf.: 73.

Phone: (36) 52/512-900/2192

e-mail: pelyvas@pmail.arts.klte.hu

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

A Magyar Nyelvtudományi Tanszék évkönyve
Szerkesztő: SEBESTYÉN ÁRPÁD

- I. Szerk. BÁRCZI GÉZA. Debrecen, 1951.
- II. Szerk. KÁLMÁN BÉLA. Budapest, 1953.
- III. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (D. BARTHA KATALIN, PAPP ISTVÁN). Budapest, 1956.
- IV. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (D. BARTHA KATALIN, PAPP ISTVÁN). Budapest, 1957.
- V. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (D. BARTHA KATALIN, PAPP ISTVÁN). Budapest, 1959.
- VI. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (D. BARTHA KATALIN, PAPP ISTVÁN). Budapest, 1960.
- VII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (PAPP ISTVÁN). Budapest, 1961.
- VIII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (PAPP ISTVÁN). Budapest, 1962.
- IX. Szerk. KÁLMÁN BÉLA. Budapest, 1963.
- X. Szerk. KÁLMÁN BÉLA. Budapest, 1964.
- XI. Szerk. KÁLMÁN BÉLA. Debrecen, 1965.
- XII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1966.
- XIII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1967.
- XIV. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1968.
- XV. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (PAPP ISTVÁN, SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1969.
- XVI. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (PAPP ISTVÁN, SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1970.
- XVII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1971.
- XVIII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (PAPP ISTVÁN, SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1972.
- XIX. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1973.
- XX. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1974.
- XXI. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1975.
- XXII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1979.
- XXIII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1980.
- XXIV. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1982.
- XXV. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1983.
- XXVI-XXVII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1984-1985.
- XXVIII-XXIX. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1990.
- XXX. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1992.
- XXXI. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1993.
- XXXII. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1995.
- XXXIII. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1996.
- XXXIV. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1997.
- XXXV. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1998.
- XXXVI. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1999.
- XXXVII. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN—MEZŐ ANDRÁS—NYIRKOS ISTVÁN, Debrecen, 1999.
- XXXVII. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN—KIS TAMÁS—NYIRKOS ISTVÁN, Debrecen, 2000.

Szerkesztőség címe, információk:

Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék
4010 Debrecen, Pf.: 54.
Tel.: 52/512-900/2522
E-mail: bakaduma@tigris.klte.hu

SPRACHTHEORIE UND GERMANISTISCHE LINGUISTIK

Herausgegeben von: ANDRÁS KERTÉSZ

Redaktion: GUNTHER DIETZ, ZSUZSANNA IVÁNYI, ANNA MOLNÁR

Wissenschaftlicher Beirat: VILMOS ÁGEL (Budapest), ULRICH DAUSENSCHÖN-GAY (Bielefeld), REINHARD FIEHLER (Mannheim), NORBERT FRIES (Berlin), HELMUT FROSCHE (Mannheim), PIROSKA KOCSÁNY (Debrecen), JÜRGEN PAFEL (Tübingen), MARGA REIS (Tübingen), MONIKA SCHWARZ (Köln), ANITA STEUBE (Leipzig), RICHARD WIESE (Marburg)

Zielsetzung: *Sprachtheorie und germanistische Linguistik* setzt sich zum Ziel, Forschungen zur germanistischen Linguistik zu fördern, die auf sprachtheoretisch reflektierte Weise betrieben werden und mit Grundlagenproblemen der theoretischen Linguistik verbunden sind.

Erscheinungsweise: *Sprachtheorie und germanistische Linguistik* wurde 1995 gegründet und erschien bis Band 7 (1997) in unregelmäßiger Folge als eine Schriftenreihe für Arbeitspapiere. Ab Band 8 (1998) ist *Sprachtheorie und germanistische Linguistik* eine internationale Zeitschrift, die als Gemeinschaftsproduktion zwischen *Nodus Publikationen (Münster)* und *Kossuth Egyetemi Kiadó (Debrecen)* veröffentlicht wird. Alle eingereichten Beiträge werden begutachtet. Erscheinungsweise: zweimal jährlich. Jahresabonnement: DM 75,-. Vertrieb: NODUS PUBLIKATIONEN KLAUS D. DUTZ – WISSENSCHAFTLICHER VERLAG, Postfach 5725, D-48031 Münster, Tel. & Fax: [+49]-<0>251-661692, e-mail: dutz.nodus@t-online.de.

Anschrift der Redaktion:

Universität DEBrecen
Lehrstuhl für germanistische Linguistik
Pf.: 47.
H-4010 Debrecen
Tel.: (36) 52/512-900
Fax: (36) 52/412-336
E-mail: akertes@tigris.klte.hu

ITALIANISTICA DEBRECENIENSIS

**A Kossuth Lajos Tudományegyetem Olasz Tanszéke
és az Olasz Felvilágosodás és Romantika Kutatóközpont
kiadványai**

Szerkesztő: MADARÁSZ IMRE

Italianistica Debreceniensis Évkönyvek:

I.: 1993-1994

II.: 1995

III.: 1996

IV.: 1997

V.: 1998

VI.: 1999

VII.: 2000

Italianistica Debreceniensis monográfiák:

1. MADARÁSZ IMRE: Az Alpokon innen és túl... A francia forradalom hatása az olasz irodalomra. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest, 1995.
2. BITSKEY ISTVÁN: Hungariából Rómába. A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest, 1996.
3. JÁSZAY MAGDA: A kereszténység védőbástyája — olasz szemmel. Az olasz kortárs írók a XV-XVIII. századi Magyarországról. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest, 1996.

Italianistica Debreceniensis jegyzetek:

1. GIANCARLO GOGOI: Lineamenti di storia del Risorgimento italiano, 1997.
2. PETE LÁSZLÓ: Girolamo Savonarola, a költő, hitszónok és politikai gondolkodó, 1997.
3. SZTANÓ LÁSZLÓ: La fonologia in Italia, 1998.
4. GIANCARLO COGOI: Lineamenti di storia del Regno d'Italia, 1998.

Egyéb könyvek:

1. MADARÁSZ IMRE: Olasz váteszek. Alfieri, Manzoni, Mazzini, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 1996
2. MADARÁSZ IMRE: Kalandozások az olasz Parnasszuson. Italianisztikai tanulmányok, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 1996
3. MADARÁSZ IMRE: Az olasz irodalom antológiája, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996
4. MADARÁSZ IMRE: "Titus íve alatt". Az antik Róma öröksége az olasz felvilágosodás és romantika irodalmában, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 1998
5. MADARÁSZ IMRE: Az olasz irodalom története (ötödik kiadás), Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 1998

6. MADARÁSZ IMRE: "Az emberélet útjának felén". Italianisztika jelen időben, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 1999
7. PETE LÁSZLÓ: Monti ezredes és az olasz légió a magyar szabadságharcban, Multiplex Média - Debrecen University Press, Debrecen, 1999
8. GIANCARLO COGOI - PETE LÁSZLÓ: A szentévek története, Multiplex Média - Debrecen University Press, Debrecen, 2000
9. MADARÁSZ IMRE: "Kik hallgatjátok szerteszórt dalokban..." Olasz klasszikusok – mai olvasók, Hungarovox Kiadó, Budapest, 2000
10. MADARÁSZ IMRE: "Költők legmagasabbja". Dante - tanulmányok, Hungarovox Kiadó, Budapest, 2001

Levelezési cím:

Madarász Imre

Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Olasz Tanszék

4028 Debrecen, Kassai u. 26.

Tel.: (52) 315-700, 412-424

STUDIA ROMANICA de DEBRECEN

Publication annuelle du Département de Français
de l'Université Lajos-Kossuth de Debrecen

Series Litteraria (sous la direction de T. GORILOVICS)

1. T. GORILOVICS, Recherches sur les origines et les sources de la pensée de Roger Martin du Gard, 1962.
2. P. LAKITS, *La Châtelaine de Vergi* et l'évolution de la nouvelle courtoise, 1966.
3. T. KARDOS, Studi e ricerche umanistiche italo-ungheresi, 1967.
4. P. EGRI, Survie et réinterprétation de la forme proustienne: Proust – Déry – Semprun, 1969.
5. A. SZABÓ, L'accueil critique de Paul Valéry en Hongrie, 1978.
6. T. GORILOVICS, *La Légende de Victor Hugo* de Paul Lafargue, 1979.
7. K. HALÁSZ, Structures narratives chez Chrétien de Troyes, 1980.
8. F. SKUTTA, Aspects de la narration dans les romans de Marguerite Duras, 1981.
9. Roger Martin du Gard, 1983.
10. Jean-Richard Bloch, 1984.
11. Analyses de romans, 1985.
12. Figures et images de la condition humaine dans la littérature française du dix-neuvième siècle, 1986.
13. G. TEGYEY, Analyse structurale du récit chez Colette, 1988.
14. T. GORILOVICS, Correspondance (1921-1939) de Jean-Richard Bloch et André Monglond, 1989.
15. L. SZAKÁCS, Le sens de l'espace dans *La Fortune des Rougon* d'Emile Zola, 1990.
16. A. SZABÓ, Le personnage sandien, Constantes et variations, 1991.
17. K. HALÁSZ, Images d'auteur dans le roman médiéval (XIIe-XIIIe siècles), 1992.
18. Retrouver Jean-Richard Bloch, 1994.
19. G. TEGYEY, L'inscription du personnage dans les romans de Rachilde et de Marguerite Audoux, 1995.
20. T. GORILOVICS, Jean-Richard Bloch: Lettres du régiment (1902-1903), 1998.
21. Lectures de Zola, 1999.
22. Études de littérature médiévale, 2000.

Bibliothèque Française

- N° 1.: Le chantier de George Sand * George Sand et l'étranger. Actes du Xe Colloque International George Sand, 1993.
- N° 2.: Préfaces de George Sand. Édition établie et annotée par Anna Szabó I-II, 1997.

Series Linguistica (sous la direction de S. Kiss)

1. L. GÁLDI, Esquisse d'une histoire de la versification roumaine, 1964.
2. S. KISS, Les transformations de la structure syllabique en latin tardif, 1972.
3. Études contrastives sur le français et le hongrois, 1974.

4. S. KISS, Tendances évolutives de la syntaxe verbale en latin tardif, 1982.
5. S. KISS—F. SKUTTA, Analyse grammaticale – analyse narrative, 1987.

Bibliothèque de l' Étudiant:

N° 1.: M. MAROSVÁRI, Conditions et limites de la traduction littéraire: le cas de *L'Assommoir* d'Émile Zola, 1990.

Önálló kiadványok:

Hankiss János redivivus (Hankiss János Tudományos Ülésszak, Debrecen, 1993. szeptember 17-18.), Szerk.: Gorilovics Tivadar, Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1995.

Magyar irodalom fordításokban (1920-1970) (II. Hankiss János Tudományos Ülésszak, Debrecen, 1997. október 16-18.), Szerk.: Gorilovics Tivadar, Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1998.

Rédaction:

Debreceni Egyetem, Francia Tanszék

4010 Debrecen, Pf.: 47.

Tel.: (52) 512-900/2138

E-mail: kiss@tigris.klte.hu

***Az Officina Textologica* kötetei:**

Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó

Szerkesztő: PETŐFI S. JÁNOS

Megjelent:

1. PETŐFI S. JÁNOS, Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram. 1997.
2. Koreferáló elemek – koreferenciarelációk. (Magyar nyelvű szövegek elemzése.) Szerk.: PETŐFI S. JÁNOS, 1998.
3. Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez. (Magyar nyelvű szövegek elemzése.) Szerk.: SZIKSZAINÉ NAGY IRMA, 1999.
4. Koreferáló elemek – koreferenciarelációk. (Magyar nyelvű szövegek elemzése. 2: Diskusszió.) Szerk.: DOBI EDIT—PETŐFI S. JÁNOS, 2000.
5. Grammatika – szövegnyelvészet – szövegtan. Szerk.: PETŐFI S. JÁNOS—SZIKSZAINÉ NAGY IRMA

Előkészületben:

6. Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez. (Magyar nyelvű szövegek elemzése. 2: Diskusszió) Szerk.: SZIKSZAINÉ NAGY IRMA.
7. Koreferáló elemek – koreferenciarelációk. (Kontrasztív szövegelemzés.) Szerk.: KISS SÁNDOR.

Levelezési cím:

Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék

Dobi Edit

4010 Debrecen, Pf.: 54.

Tel.: 52/512-900/2193

Fax: 52/512-900/2193

E-mail: dobie@tigris.klte.hu